

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
імені КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА
ЛАБОРАТОРІЯ АКАДЕМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ

*Тези доповідей та повідомлень
учасників науково-практичної
конференції*

(м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року)

*За редакцією професорів
В. В. Комарова та І. Д. Шутака*

ББК 78.3

ПЗ5

Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання:
[тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року)] / за ред. проф. В. В. Комарова та І. Д. Шутака. – Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – 178 с.

Тези друкуються мовою оригіналу

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

*І. Д. Шутак, д-р юрид. наук, проф.
Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького*

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Широке використання терміна “юридична техніка” теоретиками права та юристами-практиками, поява великої кількості наукових досліджень із цієї проблематики дозволяють з упевненістю говорити про поступове набуття теорією юридичної техніки повноцінного наукового статусу. Усе це дає підстави розглядати питання про предмет юридичної техніки як самостійної наукової дисципліни.

Наукове осмислення юридичної діяльності стало можливим з накопиченням практичних навичок. Такий вид діяльності, як наука зародився при переході до Нового часу в XVI-XVII ст. Насамперед, необхідно було вирішити, що слід упорядкувати і в якому напрямку це краще зробити. По-стало питання про зміст правового врегулювання. Насамкінець виникала проблема того, які є форми права, технології створення і застосування законів. Осмислення цього виду юридичної діяльності відбулося лише в XIX ст. Професіоналів зі складання законів і зараз знайти непросто.

Юрист, як влучно висловлюється М. Л. Давидова, має бути здатним якісно вирішити стратегічні завдання за допомогою наявних у нього юридичних засобів: обирає методи та способи правового регулювання, розробляє відповідні нормативно-правові приписи, застосовує їх до суспільних відносин тощо.

Юридична техніка – галузь знань про правила ведення юридичної роботи та створення в її процесі різних юридичних документів, письмового окреслення змісту нормативно-правових актів, оформлення юридичних документів, вираження правового аналізу юридичних прав і обов’язків тощо. Раніше юридична техніка була частиною теорії держави й права. У сучасних умовах юридичну техніку виокремлюють у самостійну галузь юридичної науки, орієнтовану на вирішення практичних завдань. Її застосовують адвокати, судді, нотаріуси, парламентарі, урядовці, управлінці.

М. Панов визначає юридичну техніку як систему укладених у юридичній практиці правил і прийомів здійснення уповноваженими суб’єктами діяльності, скерованої на підготовку найбільш оптимальних і доцільних за формою та структурою правових актів.

На думку Т. В. Кашаніної, предмет юридичної техніки становлять закономірності створення та ефективного функціонування права й здійснення юридичної діяльності.

Поняття “юридична техніка” входить до категоріального апарату європейської юридичної науки на рубежі XIX – XX ст. Історичними передумовами цього процесу стали, на переконання Г. І. Муромцева, становлення юридичного світогляду та розвиток доктрини юридичного позитивізму.

Чинник формування юридичного світогляду можна лише опосередковано пов’язати з виникненням поняття “юридична техніка”. Згідно з традиційними уявленнями, він припадає на епоху буржуазних революцій, а за обґрунтованою версією Г. Дж. Бермана – на час проведення григоріанської реформи, тобто на злам XI – XII ст. Часовий розрив між розглянутими подіями виглядає, таким чином, занадто суттєвим, щоб безпосередньо пов’язувати формування поняття “юридична техніка” з впливом юридичного світогляду. Останнє, безумовно, є ідеологічним підґрунтям більшості основних європейських правових концепцій, у тому числі позитивістської. Юридичний позитивізм привернув увагу до проблем юридичної техніки і став, на погляд І. І. Онищука, теоретичною базою формування та дослідження її поняття.

Свого часу В. Карташов переосмислив поняття “юридична техніка”. Для характеристики правил виконання юридичної роботи вчений запропонував застосовувати замість традиційного терміна “юридична техніка” інший, більш загальний – “юридична технологія”.

На думку Д. Керімова, юридична техніка носить в основному прикладний, інструментальний характер. Однак це зовсім не означає її “меншовартість”, підлеглість, несамостійність, оскільки її знання надзвичайно важливе. Науковець наголошує, що юридична техніка має відносно самостійне значення в системі правознавства.

Особливої актуальності набувають дослідження техніки правового моніторингу на рівні наукових статей, монографій, кандидатських і докторських дисертацій. У цьому аспекті, насамперед, необхідною є доктринальна розробка таких питань техніки правового моніторингу, як система постійного спостереження, аналізу та прогнозування впливу на правову сферу.

Щодо співвідношення юридичної та законодавчої технік, то В. Сирих, досить докладно досліджуючи проблему предмета законодавчої техніки, вважає її самостійною дисципліною поряд із юридичною технікою. Однак традиційний погляд на законодавчу техніку як складову юридичної техніки є більш обґрунтованим.

Також поза належною увагою науковців залишається техніка оприлюднення нормативно-правових актів вищої юридичної сили: законів; підзаконних та локальних нормативно-правових актів.

Особливо цінними для дослідження юридичної техніки стали вітчизняні наукові розробки, а саме: “Юридична техніка: навчальний посібник”, “Юридична техніка: теорія правових застережень”, “Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах”, “Общая теория правовых оговорок”, “Теория и практика оговорок в праве: система понятий. Терминологический словарь”, “Застереження міжнародних нормативно-правових актів (загальнотеоретичні й типологічні аспекти)”, “Дефекти дефініцій міжнародного права: теоретико-методологічні й техніко-юридичні аспекти”, “Техніко-юридичні методи узгодження національного і міжнародного права”.

У наведених працях синтезовано наукові досягнення і дидактичні новели у сфері юридичної техніки, систематизовано поняття, що акумулюють загальні й окремі тенденції виникнення, становлення, розвитку юридичної техніки, а в її межах – правових застережень. Уперше в юридичній науці здійснено дослідження правових застережень як засобів забезпечення максимальної точності у викладенні думки правотворця, вдосконалення методів досягнення компромісу в середовищі правотворчого корпусу та способів оптимізації правового регулювання.

Розглядаючи юридичну техніку як відносно самостійну наукову дисципліну, доречно порушити питання про її взаємодію з іншими науками. Якщо звернутися до юридичних наук, то найбільш виразно простежується зв'язок юридичної техніки із загальною теорією права. Причому цей зв'язок охоплює генетичні, методологічні, понятійні аспекти, що дозволяє говорити про загальну теорію права як базову дисципліну щодо юридичної техніки. Остання виступає сполучною ланкою між загальною теорією права та галузевими дисциплінами. Галузеві науки не обмежуються тими практичними рекомендаціями, які розробляє для них теорія права.

Професійні прийоми і засоби доповнюють, конкретизують, розвивають положення загальної юридичної техніки, наповнюють їх конкретним практичним змістом. Прикладом є техніка укладання угоди, техніка ведення судового засідання, техніка кваліфікації злочину.

Прикладні юридичні науки, як правило, взаємодіють із загальною теорією права лише опосередковано. Проте завдяки практичному характеру юридична техніка вступає із ними в прямі зв'язки. У широкому розумінні є змога, з одного боку, стверджувати, що питання, які вирішуються багатьма прикладними науками, можуть бути включені до предмета юридичної техніки. Наприклад, хіба тактика проведення слідчих дій, методика розслідування злочинів не призначені раціоналізувати юридичну діяльність, сприяти досягненню цілей правового регулювання найбільш ефективними способами?

З іншого – методи і прийоми, що розробляються судовою медициною або судовою бухгалтерією, мають не тільки спеціальний неюридичний зміст, а й адресовані, насамперед, неюристам – фахівцям в інших сферах. Ймовірно, межа між юридичною технікою та іншими прикладними науками повинна проводитися залежно від того, чия діяльність ґрунтується на певних правилах.

Розвиток юридичної техніки нерозривно пов'язаний із логікою (наукою про закони людського мислення), філологією (наукою про мову), герменевтикою (філософським вченням про інтерпретацію). У науковій літературі до дисциплін, взаємопов'язаних із юридичною технікою, включають також праксеологію (науку про правильно організовану, ефективну діяльність), кібернетику (теорію інформації) та ін.

Отже, юридична техніка – теоретико-прикладна юридична наука, предметом вивчення якої є закономірності раціональної юридичної діяльності зі створення, тлумачення та реалізації права. У системі юриспруденції юридична техніка вирішує завдання систематизації знань про методи та прийоми юридичної діяльності, що формуються загальною теорією права, галузевими та прикладними юридичними науками.

Юридична техніка за багато століть набула характеру складної інституційної освіти зі своєю філософією і автономними доктринами. Тим часом, концепція юридичної техніки, що розробляється у рамках загальної теорії права, не повинна виключати можливості більш широкого залучення практичного арсеналу галузевих наук. Таким чином, відбувається взаємозбагачення юридичних напрямів, а теоретична думка доповнюється новою синтезованою якістю.

Із метою дослідження правового регулювання та юридичних технологій, проведення наукового аналізу проблем теорії держави і права, правового регулювання та юридичної техніки, розробки концепцій техніко-юридичного забезпечення законотворчої діяльності як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях у 2011 р. засновано першу в Україні Лабораторію академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки в м. Івано-Франківськ (веб-сайт: www.legaltechnique.org).

Беручи до уваги досвід ЄС, США та Російської Федерації, зважаючи на відсутність україномовних навчальних видань з юридичної техніки, у квітні 2014 р. членами Лабораторії академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки було сформовано звернення до Міністра освіти і науки України та до Президента Національної академії правових наук України із пропозицією розглянути питання про введення нової навчальної дисципліни “Юридична техніка” у вищих навчальних закладах для бакалаврів, спеціалістів та магістрів, а також розглянути можливість введення окремої спеціальності по захисту кандидатських і докторських дисертацій з юридичної техніки.

Відсутність закону про нормативно-правовий акт призводить до викривленого тлумачення норм права, що найбільш яскраво проявляється при застосуванні права. Закони пишуться не для юристів, а для звичайних людей, тому їх зміст має бути зрозумілий. Процес тлумачення протікає в основному в свідомості людини у вигляді різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), які знаходять вираження зовні (роз'яснення) у вигляді інтерпретаційного акта, юридичної поради.

В. В. Комаров, проф.,
академік НАПрН України, проректор
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У ПАРАДИГМІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Важливою тенденцією розвитку вищої освіти в останнє десятиріччя слід назвати підвищення значущості юридичної освіти, що обумовлено роллю, яку покликане відігравати право в суспільстві.

У сучасних соціокультурних умовах парадигмою вищої освіти стає компетентнісний підхід (компетентнісна модель вищої освіти), який визначає ряд тенденцій, принципових змін у змісті та характері освіти. У контексті парадигми компетентнісного підходу з'являється можливість більш повно врахувати головні фактори, які визначають розвиток змісту вищої юридичної освіти:

- реалізацію особистісно орієнтованої вищої юридичної освіти;
- фундаменталізацію вищої юридичної освіти;
- професіоналізацію вищої юридичної освіти;
- перехід до різноманіття освітніх програм (за строком, рівнями, напрямками навчання), що створює передумови для реального вибору індивідуальних освітніх траєкторій відповідно до запитів і можливостей студентів;

- глобалізацію, інтернаціоналізацію вищої освіти, забезпечення трансферності освіти тощо.

Парадигма компетентнісного підходу в організації вищої юридичної освіти (компетентнісна модель вищої освіти) означає орієнтацію на результати навчання через досягнення належних професійних компетентностей майбутніх правників, але головне – в інтерпретації принципів цього підходу та створенні, так би мовити, інноваційної трансферної корпоративної моделі освітнього процесу відповідного вишу.

У контексті компетентнісного підходу компетентність – інтегрована, комбінована здатність, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей та відповідальності, які цілісно реалізуються на практиці, а не є лише сумою знань. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про вищу освіту” результати навчання – сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих особою у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Компетентність – динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

Очевидна орієнтація Закону на компетентнісний підхід проявляється у визначенні освітньо-професійної чи освітньо-наукової програм вищої освіти, що передбачає одним з освітніх компонентів цих програм очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти.

Важливим із точки зору парадигми компетентнісного підходу є й те, що він імпліцитно має взаємоузгоджуватися з нормативами Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи для гарантування та сприяння академічній мобільності здобувачів вищої освіти через механізми визнання і підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів різних освітніх програм формальної, неформальної та інформальної освіти. Як раз у цьому аспекті поєднання названих компонентів покликане продукувати певну типологію трансферної корпоративної моделі освітнього процесу.

Компетентнісний підхід (компетентнісна модель вищої освіти) повинен розвиватися та запроваджуватися для подолання суто знаннєвого, бо останнє недостатньо враховує сутність компетентності в умовах конкуренції на ринку праці. За компетентнісного підходу визначаються компетенції професіонала відповідно до запитів роботодавців, а тому в академічній сфері він є тим інструментом, який має забезпечити академічну автономію, зорієнтувати на основну мету процесу навчання та визначити такий вид змісту освіти, який не зводиться до знаннєво-орієнтованого компонента, а передбачає накопичення цінного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних та інших компетенцій. При тому предметне значення академічного знання не виключається зі структури освіченості, а має орієнтовну роль. До речі, дана обставина підтверджує необхідність віднайдення принципово нового підходу до методології розробки програм навчальних дисциплін у матриці, так би мовити, предметних компетенцій.

Орієнтація на впровадження компетентнісного підходу у сфері вищої юридичної освіти є вкрай нагальною, оскільки соціологічні дані свідчать про її занадто гіпертрофований академізм, метафізичність. Українська асоціація маркетингу в рамках проекту USAID “Справедливе правосуддя” у 2014 р. провела дослідження “Залучення громадськості до формування рамки кваліфікації правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці”. Так, на питання “Оцініть, якою мірою підготовка молодих фахівців юридичного профілю в цілому відповідає сучасним вимогам ринку праці?” отримано такі відповіді: ніхто з респондентів не оцінив “відмінно”, 24,4% – “добре”, 53,6% – “задовільно”, 22,0 % – “погано”.

Реалізація компетентнісного підходу передбачає, перш за все, докорінну зміну методології розробки стандартів вищої юридичної освіти як сукупності вимог до змісту та результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів, які мають базуватися на Національній рамці кваліфікацій і використовуватися для визначення та оцінювання якості змісту і результатів освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Згідно із Законом України “Про вищу освіту” стандарт вищої освіти встановлює такі вимоги до освітньої програми: 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти; 2) перелік компетентностей випускника; 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання; 4) форми атестації здобувачів вищої освіти; 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти; 6) вимоги професійних стандартів (ст. 10).

Особливо слід зосередити увагу на тому, що нові стандарти вищої освіти за своєю суттю мають відрізнитися від попереднього покоління державних стандартів вищої освіти (освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик) як раз тим, що вони повинні ґрунтуватися на архітектурі компетентнісної моделі освіти. Як видно, чинний Закон України “Про вищу освіту” вимагає нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти визначати у термінах результатів навчання через певну номенклатуру компетентностей випускників вищих навчальних закладів. Принципово важливим із точки зору реалізації цього підходу є також те, що важливим інструментом є орієнтація освіти на якість результатів навчання. При цьому головне, що виші на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми самостійно розробляють навчальні плани, які встановлюють перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового кон-

тролю. Це є необхідною передумовою реалізації і особистісно орієнтованої освіти, диверсифікації освітніх програм тощо.

При реалізації освітньої програми вищої юридичної освіти природно виникає проблема знаннєвої компоненти навчальних планів вишів в аспекті генералізованих компетентностей та їх адекватної інтерпретації у категоріях компетентнісного підходу. Це потребує теоретичного обґрунтування, встановлення номенклатури та ієрархії умінь, навичок, інших структурних компонентів компетентностей, методик їх визначення, процедур контролю та оцінки якості результатів, а особливо – дослідження певної сукупності мотиваційних та ціннісних, когнітивних та некогнітивних складових такого соціально-особистісного феномену, як компетентність. Як приклад, когнітивний вимір професійних компетентностей освітньої програми та навчальних планів при визначенні освітніх стратегій має стати вкрай важливим аспектом сучасної практики вищої школи та забезпечити від системного прояву когнітивного дисонансу у сприйнятті реальної практики освітньої діяльності. Так, не секрет, що навчальні плани юридичних вишів перевантажені надмірною кількістю навчальних дисциплін, відсутній професійний контекст у викладанні, має місце неякісне викладання тощо. У таких умовах у студентів виникає розчарування у виборі вишу, вони не розуміють, чому викладаються ті чи інші навчальні дисципліни, особливо ті, які не мають відношення до обраної спеціальності, втрачається очікуваний образ життєвого успіху та професійної кар'єри тощо. Із цих позицій головне те, що функціонально студент не стає активним суб'єктом освітнього процесу, з огляду на що важко культивувати педагогіку співпраці, партнерства, а отже, не можливе становлення нової академічної корпоративної культури. Останнє якраз і має стати знаковим для модернізації вищої юридичної освіти і підставою для позбавлення “академічного патерналізму”.

Визначальним для впровадження компетентнісного підходу з точки зору змісту і якості освіти, природно, є наукове знання. Однак з позицій компетентнісної моделі освіти, крім наукових знань, важливим та органічним також є навчання способам діяльності, тобто способам уміти діяти, демонструвати досвід професійної діяльності у прийнятті ефективних рішень та досвід ціннісних комунікацій і стандартів у межах професійних функцій на основі деонтологічних норм та професійної відповідальності.

Дослідження структури юридичної діяльності свідчить про те, що професійна юридична діяльність має єдиний узагальнений предмет, засоби та процедури та єдину мету. Предмет праці юриста – це те, на що спрямовані його інтелектуальні та фізичні зусилля. В якості предмета праці юриста виступають, по-перше, норми права, по-друге, правовідносини, по-третє, юридична кваліфікація. Засобами роботи фахівця виступає юридична техніка, до якої належать змістовні прийоми правового мис-

лення, використаний при цьому понятійний апарат, а також технічні засоби пошуку, опрацювання та збереження інформації, засоби зв'язку, які або опрацьовуються спеціально для професійної юридичної діяльності (наприклад, інформаційно-пошукові системи, що містять дані про злочинців та злочини), або адаптовані до потреб та умов професійної діяльності юриста.

Професійній діяльності юриста притаманні також певні процедури (юридичні технології). Процедури охоплюють собою процесуальні провадження, процесуальні стадії, а також процесуальні режими. Для правника вони мають суттєве значення, оскільки регламентовані законом. Кінцевою ж метою професійної праці юриста є охорона та захист прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави.

У контексті структури професійної діяльності правника досліджувалася така компонента професійних компетентностей, як поріг наукового знання. Було доведено, що ядром стандарту юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” мають бути: теорія права; конституційне право та права людини; адміністративне право та адміністративний процес; цивільне право та цивільний процес; кримінальне право та кримінальний процес; міжнародне публічне право та право Європейського Союзу; юридична деонтологія; юридична методологія та юридична техніка (правничі дослідження, аналіз та письмо тощо).

Ядром стандарту юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” мають бути відповідні профілі професійної підготовки, що пропонуються вищим навчальним закладом, виходячи з того, що в цілому вони, по-перше, мають відтворювати професійні стандарти та специфічні сегменти ринку праці правника, а також особисті запити студентів із позицій їх уявлення про свій життєвий успіх та побудову власної правничої кар'єри. Як раз з огляду на необхідність більш повного розкриття індивідуальних здібностей студентів та задоволення їх навчальних потреб стандарт юридичної освіти має гарантувати так звану “індивідуальну траєкторію навчання”.

Що стосується стандарту третього (освітньо-наукового) рівня вищої юридичної освіти та ступеня доктора філософії в галузі права, то тут слід взагалі вести мову про кардинальну зміну підходів, оскільки докторська програма підготовки стає третім циклом вищої освіти і має також, як і попередні, базуватися на принципах компетентнісного підходу з властивими їй особливостями. Перш за все, мова має йти про впровадження так званих структурованих програм доктора філософії.

Парадигма компетентнісного підходу, як видно, алгоритмічна щодо всіх циклів і рівнів вищої юридичної освіти і дає можливість розвивати певну єдину політику у сфері освіти. Сам компетентнісний підхід в цілому дає змогу передбачати результати освіти та полісистемно визначати

стандарти якості освіти у вигляді компетентностей у певних ділянках вищої юридичної освіти та правничих професій; мету якості фахівців; функції освіти, самовизначення і становлення індивідуальності в академічному середовищі, тобто він є по суті певною технологією моделювання розвитку освіти.

У більш глобальному вигляді компетентнісний підхід стає інструментом гармонізації вищої юридичної освіти з ринком праці правників на національному та міжнародному рівнях. У цьому контексті при визначенні перспектив розвитку вищої освіти вкрай важливим є те, що має враховуватися і цей важливий контекст. З огляду на сказане виникає серйозне питання розробки професійних стандартів та кваліфікацій. Як раз у цій площині є актуальною проблема вищої юридичної освіти та національної рамки кваліфікації, а також всеосяжної рамки кваліфікацій для Європейського простору вищої освіти, Європейської рамки кваліфікацій для навчання продовж усього життя.

М. І. Панов, *д-р юрид. наук, проф.,
академік НАПрН України
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*

ТОЧНІСТЬ ПРАВОВИХ НОРМ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ЯКОСТІ ПРАВОТВОРЕННЯ

Правотворча діяльність в Україні (далі – правотворення) являє собою досить складну і широкомасштабну діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб та органів місцевого самоврядування з підготовки і прийняття нормативно-правових актів, що мають своїм призначенням ефективне регулювання суспільних відносин. Результативність цієї діяльності багато в чому залежить від підготовки таких нормативно-правових актів, які мають бути досконалими за формою і змістом, тобто задовольняти високі вимоги стосовно їх якості. Категорія “*якість нормативно-правових актів*” інтегрує в собі широкий спектр проблем, пов’язаних із науковим і прикладним обґрунтуванням цих актів, досконалістю техніки правотворення, формальною визначеністю, доступністю, передбачуваністю і зрозумілістю вказаних актів.

Однією із важливих проблем, вирішення якої дозволяє забезпечити належну якість нормативно-правових актів, є *точність правових норм*, що становлять їх зміст. Відомо, норма права є первинною і основоположною клітиною (“цеглинкою”) законів, підзаконних нормативно-правових актів та актів органів місцевого самоврядування. Саме шляхом формулю-

вання в нормативно-правових актах правових норм як узагальнених правил поведінки суб'єктів права – дозволеної чи забороненої – відбувається регулювання суспільних відносин. Таким чином, точність правових норм (і їх досконалість) виступає обов'язковою умовою якості нормативно-правових актів і, відповідно, належного правового регулювання в суспільстві.

Поняття “точність правових норм”, як і поняття “точність”, яке широко використовується в філософії (у теорії пізнання), є досить широким за обсягом і змістом і включає до себе гносеологічний, логічний, лінгвістичний та прагматичний аспекти (рівні). У своїй єдності вони можуть свідчити про точність (або, навпаки, про неточність) правових норм, а отже, про ступінь досконалісті і якості нормативно-правового акта в цілому і правового регулювання у відповідній сфері соціального буття зокрема.

Гносеологічний аспект точності полягає в тому, що у правових нормах в узагальненому вигляді закріплюються найбільш важливі типові ознаки, притаманні невизначеній множинності актів поведінки (діянь) суб'єктів права одного і того ж виду (типу, класу), на основі рис їх суттєвої схожості (співпадіння) за формами зовнішнього їх виразу. Одночасно вказані ознаки відображають як загальні, так і індивідуальні риси і особливості, властиві актам поведінки даного типу (виду), що дає можливість відрізнити одні з них від інших (у тому числі правомірні від неправомірних, і навпаки). У цих ознаках має діалектично поєднуватися “загальне” і “конкретне”, що дозволяє уникати казуїстичних і в той же час надмірно узагальнених “генералізованих” формулювань. У диспозиції правової норми, як правило, описується один (єдиний) варіант поведінки або декілька (в альтернативі) із вказівкою кожного із них чи (інколи) примірного їх переліку, що має завершуватися узагальнюючим терміном.

Логічний аспект точності правових норм означає, що процес їх формування і побудови підпорядковується законам і правилам формальної логіки. Для розкриття змісту цих норм орган правотворення має використовувати, за загальним правилом, поняття точні і коректні, які характеризуються формальною визначеністю, зміст і обсяг яких строго фіксовані, і скорочувати (по можливості) застосування оціночних понять, які не мають чітко встановленого змісту і потребують оцінки конкретного факту за шкалою порядку “більше – менше”, “краще – гірше”. Дефініції правових понять при цьому мають бути ємними, за необхідності повними і в той же час стислими, а їх ознаки – вичерпними. Недоцільно використовувати “розмиті” поняття, що не мають чітко визначеного змісту, а також не завершені переліки ознак. При формуванні правових норм бажано користуватися “видовими” поняттями, що мають оптимальний достатньо визначений зміст і обсяг. Родові поняття є надто широкими за обсягом узагальнення, тому

правові норми та юридичні конструкції, в яких вони використовуються, набувають “аморфного”, недостатньо визначеного характеру, а отже, не завжди здатні забезпечити ефективне правове регулювання.

Лінгвістичний аспект вказує на те, що юридичні терміни, за допомогою яких у тексті нормативно-правових актів фіксуються (описуються) норми права, оптимально відображають їх дійсний зміст. Це означає, що слова чи словесні комплекси (терміни), включені в текст даних актів, повинні характеризуватися однозначністю, семантичною жорсткістю, чітко співвідноситися з поняттями, для позначення яких вони вживаються. Терміни, що застосовуються в нормах права, мають бути позбавлені експресивності і виступати специфічними знаковими одиницями, що чітко концентрують в узагальненому вигляді гранично високий рівень знань про відповідні соціально-правові явища. Мова нормативно-правових актів має бути “природною”, чіткою, зрозумілою і доступною. При цьому неприпустимо вживати слова “штучної мови”, слова “іншомовного походження” (за наявності аналогів у національній мові), “нечіткі” та “розмиті” терміни. Не можна допускати в тексті нормативно-правових актів синонімію, полісемію, дублетність, оскільки внаслідок цього порушується жорсткий зв'язок між термінами (словами) та поняттями, які вони позначають. Текст права від цього об'єктивно втрачає точність і чіткість як його якісну характеристику.

Прагматичний аспект точності правових норм полягає в тому, що при їх формулюванні слід суворо дотримуватися правила техніки правотворення. Це означає, перш за все, що суб'єкти правотворчої діяльності при розробці нормативно-правових актів повинні керуватися, на нашу думку, всією сукупністю показників, які утворюють зміст розглянутого раніше поняття “точність правових норм”. Крім того, техніка нормотворення має відповідати принципу системності. Норми права припускають логічно обґрунтовану структуру, внутрішню єдність елементів, що її складають. Розміщення норм у тексті акта має відповідати системі інститутів галузі права, відображати їх узгодженість, взаємозв'язок і взаємну залежність, виключаючи протиріччя і прогалини.

Викладене дає підстави зробити висновок, що розглянуті гносеологічний, логічний, лінгвістичний та прагматичний аспекти точності правових норм у їх єдності становлять собою сукупність об'єктивних показників (параметрів), яким повинна відповідати кожна норма права. Урахування їх має забезпечити оптимальне формування правових норм і підготовку якісних нормативно-правових актів, що є необхідною умовою якості правотворення.

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ У ПРАВОТВОРЧОСТІ

Ефективність сучасної системи джерел права України значною мірою залежить від професіоналізму суб'єктів правотворчості та нормопроєктування, а також від якості прийомів і засобів створення, зміни, припинення дії та систематизації нормативно-правових приписів. При цьому важливо розмежувати поняття “правотворення”, “правотворчість”, “правотворчий процес”.

Так, правотворчість – це юридично значима діяльність суб'єктів правотворення, спрямована на створення, зміну, припинення дії чи систематизацію нормативно-правових приписів; правотворення ж є соціально обумовленим процесом формування права, а правотворчий процес – сукупність процедур та правотворчих дій. У процесі правотворення передусім має формуватися правотворчий інтерес, а вже потім він у вигляді загально-суспільного інтересу повинен отримувати юридичне закріплення під час правотворчої діяльності. Отже, від того, наскільки учасники цих двох етапів будуть “озброєні” юридико-технічними знаннями, вміннями та навичками, залежатимуть ефективність і результат цієї діяльності. Прийоми та засоби, завдяки яким здійснюється правотворення, охоплюються поняттям “юридична техніка”, важливим різновидом якої є правотворча.

В юридичній літературі існують різні трактування поняття “юридична техніка”, зокрема і правотворча. Так, Т. В. Кашаніна під юридичною технікою розуміє сукупність інструментів проведення юридичної діяльності, а В. І. Риндюк вважає, що юридична техніка – це спосіб юридичної діяльності державного апарату, а цей спосіб втілюється в прийомах, методах, порядку. Хоча ще С. С. Алексєєв у свій час писав, що юридична техніка є сукупністю засобів та прийомів, що використовуються відповідно до правил підготовки та систематизації правових (нормативних) актів.

Існують й інші підходи до розуміння цього явища. Наприклад, В. М. Карташов для його характеристики запропонував використовувати інше поняття – “юридична технологія”, яка, на його думку, складається із юридичної техніки, юридичної тактики, юридичної стратегії.

Проте є група вчених, яка виокремлює дві складові цього поняття: юридичну техніку та технологію. Зокрема, Н. А. Власенко зазначає, що юридична технологія відповідає на питання, в якій послідовності виконуються ті чи інші дії, операції, а юридична техніка – за допомогою яких засобів та прийомів. Щоправда, він, як і В. М. Карташов, відносить юридичну техніку до технології.

Усі наведені позиції неодноразово обговорювалися в юридичній літературі. Однак заслуговує на увагу остання, зокрема, у частині розмежування юридичної техніки та технології.

Різновидом юридичної техніки, як уже зазначалося, є правотворча, тобто сукупність засобів та прийомів створення, зміни, припинення, об'єктивації та систематизації нормативно-правових приписів.

Видається, що правотворча технологія як різновид юридичної технології є самостійним, хоч і взаємопов'язаним із правотворчою технікою, явищем. Правотворча технологія – це правила застосування засобів та прийомів створення, зміни, припинення, об'єктивації та систематизації нормативно-правових приписів при правотворенні.

До складу правотворчої техніки слід віднести: юридичну термінологію, юридичні конструкції, юридичну стилістику, засоби документального оформлення права, особливі засоби юридичної техніки (правові аксіоми, правові презумпції, правові застереження, правові фікції, правові символи, правові примітки та ін.). Склад правотворчої техніки може поповнюватися й іншими прийомами та засобами, змінюватися під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів.

Нині у вітчизняній літературі з'явилася певна кількість робіт, в яких висвітлюється питання юридичної техніки, проте значно менше уваги приділяється питанням правотворчої технології. Ще гірша ситуація з формалізацією цих положень.

Так, у юридичній літературі неодноразово наголошувалося, що існує потреба у їх фіксації, наприклад, у Законі України “Про нормативно-правові акти” або Законі України “Про джерела права України”. У цьому контексті слід зауважити, що підготовка останнього варіанта законопроекту “Про джерела права України” вже на часі, оскільки система вітчизняних регуляторів значно трансформувалася як за змістом, так і за формою, зокрема, у ній з'явилася значна кількість нормативно-правових договорів, правові звичаї. Отже, постало питання про можливість застосування нормативно-правових прецедентів. Мабуть, законодавцю слід готувати новий проект Закону “Про джерела права України”. Однак не можна погодитися з тим, що цей Закон має містити всі без винятку правила застосування прийомів та засобів юридичної, зокрема правотворчої, техніки. Він повинен зафіксувати основні, тобто загальні, положення про юридичну техніку та технологію у правотворенні. Проте конкретизовані правила мають бути відображені в положенні чи порядку, який містив би юридико-технічні та технологічні вимоги до правотворення та його результатів. Серед таких вимог доцільно виокремлювати змістовні та конкретні.

До основних змістовних вимог, як правило, належать: відповідність соціальних факторів нормативно-правовому змісту (встановлення соціальних факторів, що зумовлюють потребу у правовій регламентації; виявлення

соціальних інтересів, встановлення механізму їх узгодження, обґрунтування їх у межах предмета правового регулювання); встановлення відповідності змісту нормативно-правових приписів логічній основі (відповідність логічним законам, прийомам і засадам; відповідність змісту нормативно-правового припису логічній структурі норми права; відповідність нормативній основі, системі права в цілому); відповідність сучасній діловій українській мові, техніці юридичного письма; відповідність змісту нормативно-правових приписів чинній системі джерел права України; наявність механізмів реалізації приписів та забезпечення їх виконання.

До основних формальних вимог, на думку І. Шевчука, доречно віднести: правильність вибору юридичної форми виразу; правильність структурної організації (послідовна диференціація нормативного матеріалу на структурні одиниці, внутрішня їх узгодженість тощо); відповідність чинній системі джерел права за формальними параметрами.

Із цього приводу А. Є. Ярмол вважає, якщо технічні вимоги – це змістовні і формальні параметри майбутнього джерела права, то до технологічних належать наступні: підготовка проекту фахівцем відповідної галузі права, а також юристами-нормопроектантами, відповідність процедури прийняття джерела права чинній системі джерел права та міжнародним правовим стандартам.

Звичайно, важливими в контексті визначення ролі юридичної техніки та технології у правотворенні видаються: підготовка майбутніх юристів-нормопроектантів, які мали б засвоїти теорію правотворчості, вміли б виявляти проблемні ситуації, що виникають у процесі правотворчості, та могли б пропонувати способи їх вирішення, а також створювати нормативно-правові приписи.

На жаль, в Україні нині відсутня загальна програма підготовки майбутніх нормопроектантів, правотворців. Хоча у Львівському національному університеті імені Івана Франка готуються магістри-нормопроектанти, які вивчають “Теорію правотворчості”, зокрема, особливості законотворення, підзаконного, нормативно-договірного, судового правотворення, міжнародного та національного європейського і вітчизняного правотворення, а також теорію аргументації та питання аргументації в правотворчості. Видається, що ці та інші знання, вміння й навички є важливими для правотворчої діяльності, створення якісних джерел права України, попередження правотворчих помилок.

ПРАВОВА АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ВИКОРИСТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ Й ТЕХНОЛОГІЇ (СПРОБА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ)

Вступні зауваги. Правова аргументація (далі – ПА) здійснюється звичай з неодмінним використанням засобів юридичної техніки і технології (далі – ЮТіТ); хоча, звісно, із використанням не тільки і навіть не стільки саме їх. З іншого боку, ці засоби обслуговують не тільки ПА, а й інші сфери, галузі, різновиди юридичної практики (скажімо, конструювання, ухвалення та оформлення правозастосувальних рішень; систематизація законодавства).

Проте зв'язок ПА з ЮТіТ поки що не піддавався спеціальним науковим розвідкам. Та це й не дивно: адже сам по собі феномен ПА ще не був в Україні предметом фундаментального монографічного дослідження. (Щоправда, з питань *юридичної аргументації* вже надруковано декілька статей В. Кістяника у рамках підготовки ним загальнотеоретичної кандидатської дисертації з відповідної теми). І лише нині таке фундаментальне дослідження започатковується на кафедрі теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка (Т. І. Дудаш).

З огляду на викладене спробуємо попередньо розглянути й проінтерпретувати – задля подальшого обговорення – низку загальнотеоретичних терміно-понять і сюжетів, оминати які в такому дослідженні навряд чи буде можливо.

Загальне поняття ПА. Визначити його можна – у першому наближенні – таким чином: *Правова аргументація – це процес і результат мовного обґрунтування пропонованого або ухваленого юридично значущого рішення (чи проєктованого або вчиненого діяння) через посилення аргументатора на певні обставини та факти (діяння, події, явища, процеси)*. Ця дефініція, ясна річ, надалі може дискутуватися й уточнюватися.

Поняття ПА слугує узагальнюючою категорією, яка інтегровано відображає обов'язкову – радше за все центральну, системоутворюючу – фахово-специфічну складову професійної юридичної діяльності. Саме у цій інтегрованості й вбачається його наукова та практико-прикладна цінність. Знання, “розпорошені” по окремих темах курсу загальної теорії права та держави, тут начебто підносяться на більш високий рівень узагальненості, а тому набувають нової пізнавальної якості, додаткової евристичності. (Звісно, якщо їх не механічно “складати”, додавати одне до одного, а справді виводити на вищий рівень узагальненості).

Зауважимо, що у терміно-поняттєвому апараті загальної теорії права поняття ПА набуватиме самостійного значення лише у тому випадку, якщо воно само по собі відображатиме окреме, якісно специфічне правове явище, яке не “покривається” іншими, вже відомими раніше терміно-поняттями.

Мета ПА полягає в тому, аби аргументатор переконав реципієнтів у правильності, підставності, обґрунтованості, справедливості тих поглядів, пояснень, висновків стосовно певних юридично значущих фактів, ситуацій, обстоюваних ним. Іншими словами, у тому, щоб усунути (нейтралізувати, перебороти, принаймні послабити) сумніви, бар’єри, перешкоди, які існують у реципієнтів на цьому шляху.

Класифікація ПА. Як і в інших випадках, її можливо здійснювати за різними підставами, критеріями. А саме:

1) за онтичною природою безпосереднього об’єкта (юридичного факта): а) ПА діяння (дії, бездії), б) ПА юридичного акту;

2) за сферами (галузями) юридичної діяльності: а) юридично-регулятивна, б) правореалізаційна, в) правознавча (доктринальна), г) правонавчальна, д) правовиховна;

3) за стадією юридичного регулювання: а) правотворча, б) правотлумачна, в) правозастосувальна;

4) за формою прояву (вияву): а) внутрішньосуб’єктивна (не об’єктивована), б) зовнішньосуб’єктивна (об’єктивована);

5) за способом зовнішньої об’єктивації: а) усна, б) письмова, г) діяльнісна (до прикладу, мова жестів, поведінкові зразки, спортивні змагання);

6) за темпоральним показником стосовно її предмета: а) попередня, б) проміжна, в) остаточна;

7) за роллю в юридично значущій діяльності: а) основна (здійснювана учасниками розгляду юридичної справи), б) факультативна (здійснювана суб’єктами, котрі не є такими учасниками, наприклад, науковцями, засобами масової інформації та ін.);

8) за юридичним статусом суб’єктів ПА: а) офіційна (здійснювана суб’єктом, уповноваженим державою на цю діяльність), б) неофіційна (здійснювана будь-яким іншим суб’єктом);

9) за видом використовуваної логіки (і відповідних аргументів): а) класична (логіка пропозиціональна, предикатив тощо), б) некласична (модальна, релевантна, діалектична (динамічна), логіка оцінок, норм, запитань, нечітких понять, рішень та ін.). У процесі ПА зазначені логічні інструменти використовуються зазвичай комплексно;

10) за змістом використаних аргументів: а) легістська (юридична), б) антропологічна (людиноцентрична, людиновимірна), в) соціологічна (економічна, моральна, політична, ідеологічна, зокрема релігійна, екологічна тощо). Тут варто окремо зауважити, що з-поміж антропологічних

аргументів особливого значення набуває такий, як *потреби* людини або групи людей (спільнот, об'єднань, зрештою усього суспільства). Апеляція до певних потреб, посилання на ті чи інші потреби – це, можна сказати, універсальний – як вихідний, так і підсумковий – аргумент, застосований в процесі ПА. Адже все, що робить людина, вчиняється нею – як першопочатково, так в кінцевому підсумку – задля задоволення потреб свого (чи інших осіб) існування та розвитку. Тому *потребова аргументація* становить – чи-то прямо, чи-то опосередковано – необхідну складову процесу ПА в широкому сенсі. Така аргументація має відбуватися з позицій потребового праворозуміння як висліду соціолого-матеріалістичної парадигми;

11) нарешті, за рівнем ефективності (впливовості, переконливості): достатньо ефективна, частково ефективна, неефективна.

Ефективність ПА. Повне досягнення зазначеної вище мети ПА дає підставу вважати останню належно якісною, ефективною. Якщо ПА має таку якість, то її об'єкт (юридичний акт тощо) набуває таких властивостей, як: мотивованість (доказовість), переконливість. Їх наявність якраз і забезпечує, доводить ефективність ПА.

Ясна річ, ефективність зовнішньо об'єктивованої ПА значною мірою зумовлюється світоглядними установками, станом (рівнем) правосвідомості, правової і загальної культури, компетентністю, освіченістю, життєвим досвідом реципієнтів, їх готовністю до сприйняття аргументів. А ці властивості суб'єктів, звісно, не є однаковими. Тому й ефективність ПА має конкретно визначатися стосовно кожної зі сторін розглянутої справи, а також і щодо інших суб'єктів.

У будь-якій ПА (але передусім у правознавчій) вихідною, ключовою є *аргументація праворозуміння*. Що є, що являє собою право? Яке онтично самостійне, якісно специфічне явище відображається суб'єктом ПА за посередництва терміно-поняття “право”? Без науково обґрунтованої відповіді на ці питання аргументація яких би то не було “правових” феноменів, процесів, фактів, ситуацій, відносин, діянь тощо (тобто будь-яка інша ПА) навряд чи матиме достатню ефективність. Адже ПА, здійснювана з позицій позитивістського праворозуміння (легістського, соціологічного, психологічного), і ПА, здійснювана, навпаки, з позицій праворозуміння непозитивістського (“природного”), можуть істотно відрізнятися за змістом та за результативністю.

ПА і ЮТіТ. Задля виявлення й аналізу їх зв'язку потрібно, мабуть, визначити насамперед певні точки їх суміжності, перетинання, тобто їх, так би мовити, “спільні території”. У порядку першого наближення до цього зазначимо, що ПА та ЮТіТ “пересікаються”, контактують найбільш щільно й інтенсивно у разі використання в процесі ПА таких аргументів, котрі за їх змістом належать до суто юридичних. Йдеться про пряме по-

силання на юридичні терміно-поняття, юридичні конструкції, юридичні позиції та їх офіційні тлумачення тими чи іншими органами держави (а можливо, й міжнародними інституціями). Причому в різних видах, секторах державного-юридичного регулювання суспільних відносин згадані точки перетину будуть різними. Так, у законотворчості їх найбільше виникає у процесі обґрунтування законопроектів (у пояснювальних записках і обґрунтуваннях до них, у виступах під час їх обговорення у законодавчому органі); згодом вони фіксуються у преамбулах кодифікованих та інших законів. Що ж стосується правозастосування, то такою “спільною територією” бачиться здійснювана учасниками розгляду юридичної справи доказова діяльність зі встановлення певних фактів, з їх юридичної кваліфікації, а також з формування резолютивної частини правозастосувального акта.

Усі зазначені “ділянки” юридичної практики мають привертати увагу тих “галузевих” дослідників, які зацікавляться темою, зазначеною у назві цих тез.

І останнє. Сама по собі ПА здійснюється, ясна річ, з використанням “своїх” специфічних засобів, прийомів, процедур. Вони складають, можна сказати, *правоаргументаційну техніку і технологію*. Однак її осягнення має бути предметом окремого дослідження.

В. М. Стратонов, *д-р юрид. наук, проф.*
Херсонський державний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ВИЗНАЧЕННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Основним і єдиним будівельним матеріалом під час конструювання правових норм є поняття і терміни. Невипадково в деяких кримінально-процесуальних кодексах зарубіжних країн з’явилися окремі норми, які розкривають зміст того чи іншого терміна. Не став винятком і Кримінальний процесуальний кодекс України. Так, у ст. 3 “Визначення основних термінів Кодексу” зазначено: “Терміни, що їх вжито в цьому Кодексі, якщо немає окремих вказівок, мають таке значення...” і далі по тексту. На жаль, не всі основні терміни в даній нормі розкрито, але принаймні покладено початок для наукових доробок, які з часом наповнять її змістовною частиною. За нашими підрахунками, дефініцій буде близько п’ятдесяти.

Оціночні поняття всі галузі права використовують у конструкціях

окремих норм, йдеться про те, що вони є структурними складовими законів та інших нормативних правових актів. Убачається, це зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. У цьому контексті слід додати, що вживання оціночних понять як позитивно, так і негативно позначається на якості норм.

Зупинимося на причинах. До об'єктивних можна віднести передусім суспільні відносини, що досить різноманітні і включають безліч явищ, регулюються за допомогою кримінальних процесуальних норм. Закріпити в законі всі формальні ознаки, дати точний опис усіх явищ правового життя неможливо, тому законодавець іноді змушений обмежуватися лише викладом загальних ознак, що конкретизуються в процесі правозастосування. Таким чином, їх використання дозволяє домогтися повноти кримінального процесуального закону і водночас робить його текст лаконічним, компактним, оскільки в іншому випадку законодавцю довелося б формулювати замість однієї норми безліч казуїстичних; до того ж з розвитком суспільства відбувається і "рух" існуючих відносин. Розробляючи закони та приймаючи нормативні акти, законодавець не в змозі передбачити всі зміни відносин, включених до сфери його дії, разом із тим не може їх не враховувати. У використанні оціночних понять проявляється динамізм права, його пристосованість до змінюваних історичних умов і конкретних ситуацій. Розглядувані поняття виступають важелями, за допомогою яких у результаті діяльності відповідних органів досягається необхідна визначеність правовідносин.

Враховуючи викладене, можемо констатувати, що, з одного боку, застосування оціночних понять полегшує завдання, які стоять перед законодавцем, і дозволяє йому уникнути деяких проблем, що неминуче виникають при прагненні зайвої формалізації правовідносин. Однак з іншого – оціночні поняття мають і низку негативних властивостей. Суб'єкту права доводиться не просто підлаштовувати готове загальне положення до окремого випадку, а, досліджуючи цей випадок, вирішувати питання про зміст оціночного поняття. Слід додати, що оціночні поняття і терміни в силу своєї багатозначності приховують небезпеку неправильного їх застосування. Надана суб'єкту кримінального процесу свобода дій, хоч і відносна, може стати причиною суб'єктивізму, і, як наслідок, прийняття рішень, що суперечать загальному змісту кримінального процесуального закону. У цьому випадку суб'єкт права у змозі оцінювати факти залежно від своєї позиції, вкладати в оціночні поняття лише той зміст, який відповідає його особистим уявленням або вигідний йому з якихось міркувань. У зв'язку з цим важливого значення для належного застосування норм з оціночними поняттями і термінами набуває правосвідомість суб'єкта, який застосовує конкретні норми. Отже, у цьому контексті доречно особливо звернути особливу увагу на те, що саме рівень правосвідомості може

бути різним. На нашу думку, у самому узагальненому вигляді до умов, що формують переконання учасників кримінального процесу, можуть бути віднесені: соціально-політичні умови, в яких діє відповідна система судоустрою та судочинства; завдання, поставлені перед цією певною сферою державної діяльності, та відповідність між ними і прийнятими рішеннями; рівень правового регулювання прийняття рішень; особливості правил прийняття рішень; гносеологічні принципи, що лежать в основі пізнання фактичних підстав; ідеологічне забезпечення правозастосування (правосвідомість, правова культура); соціально-психологічна детермінація рішень, психологічний механізм дії правових і моральних норм, мотивація рішень; ціннісна детермінація у професійній орієнтації суб'єкта права; особистісні якості фахівця, який ухвалює рішення (освіта, вік, стаж роботи, професійні знання, вміння, навички), і, нарешті, умови праці, завантаженість, технічне та наукове обладнання, наукова організація праці. Якщо взяти до уваги той факт, що кримінально-процесуальний закон дає відповіді більш ніж на сто різних процесуально-правових питань, які можуть виникнути під час провадження у справі і вимагають прийняття рішення (наприклад, про спрямування слідства, проведення слідчої (розшукової) дії, обрання запобіжного заходу тощо), а більшість із них передбачає можливість вибору варіанта поведінки, то, зрозуміло, роль суб'єктивного чинника в діяльності суб'єкта права є досить значною.

У свою чергу, можна говорити про вплив на формування суб'єктивного фактора норм Конституції України, кримінального права, кримінального процесуального права, норм, що містяться в актах інших галузей права, а також загальних положень права (преюдиція, презумпції тощо). Крім перерахованих, слід згадати й про те, що переконання формується під впливом певних норм кримінального процесуального закону. До них, зокрема, зараховують: 1) альтернативні норми, 2) оціночні поняття і терміни; 3) прогалини у праві; 4) застосування правових норм за аналогією (аналогія права, аналогія закону).

Отже, оціночні поняття і терміни є лише одним із численних чинників, що зумовлюють формування переконання осіб, наділених державно-владними повноваженнями, у кримінальному процесі. Уважаємо, що навряд чи можна стверджувати про пріоритетне, вирішальне значення саме цього чинника порівняно з іншими. Адже використання оціночних категорій пов'язано із встановленням та оцінкою доказів, застосуванням норм права до конкретних фактів. Принцип законності, сувора регламентація правової поведінки посадових осіб не виключають переконання, в якому висловлюється доцільність того чи іншого рішення, прийнятого на основі закону і в межах компетенції посадової особи. На наш погляд, наявність оціночних понять і термінів у кримінальному процесуальному праві вкрай необхідна. Вони дозволяють урахувати конкретні обставини

певної справи і обрати щодо них одне з перерахованих у законі або таких, що витікають з його змісту, рішень, це, у свою чергу, робить кримінальне процесуальне законодавство універсальним, здатним відреагувати на будь-яку життєву ситуацію. Авторська переконаність у цьому ні якою мірою не заперечує можливості аналізу інших поглядів і підходів до вирішення цього питання. Зокрема, цікава думка щодо цього у Д. К. Васильки, який досліджує оціночні терміни.

Можливість позначити у кримінальному процесуальному праві повний перелік усіх обставин, які можуть скластися, представляється велими сумнівною. Однак йдеться не про те, що всім або більшості приписів у кримінальному процесуальному кодексі має бути притаманний відносно визначений характер. Рекомендації, висловлені різними вченими щодо наявності в законодавстві певних приписів, здебільшого стосуються використання оціночних понять під час формулювання правових норм. Водночас окремі автори у своїх роботах наводили судження і міркування саме з приводу оціночних понять і наполягали на тому, що це є приватною проблемою в порівнянні з відносною визначеністю в праві переконання. Більшість же авторів схиляється до думки, що оціночні поняття в праві – явище патологічне, швидше терпиме, ніж заохочуване законодавцем, а тому пропонує звузити сферу їх використання (йдеться передусім про В. М. Кудрявцева). Натомість деякі (як-от Є. А. Фролов) вважають, що вживання оціночних понять може виявитися задовільним тільки на основі належного врахування конкретно-історичних умов часу їх застосування, стану і можливостей законодавства.

Таким чином, спостерігаємо, що думки вчених з приводу віднесення різних стійких утворень до оціночних понять не завжди збігалися. З огляду на наведене слід погодитися з тим, що кількість оціночних понять не зменшувалася, а збільшувалася. До теперішнього часу перелік оціночних понять поповнився ще й через причини соціально-політичного характеру.

Практика свідчить про різне. Наприклад, ми стаємо свідками того, що часом має місце взаємовиключне тлумачення оціночних понять слідчими, прокурорами, судьями та іншими учасниками кримінального судочинства. Користуючись подібною невизначеністю, захисники обвинувачених оскаржують, іноді безуспішно, законність і обґрунтованість прийнятих у справі рішень і проведених слідчих (розшукових) дій. І це не дивно, оскільки будь-який з учасників процесу може розглядати одні й ті самі факти з різних боків, залежно від додержуваної по справі позиції, і вкладати в оціночні поняття і терміни лише той зміст, який відповідає його особистим уявленням або вигідний йому з якихось підстав.

Відмінності в тлумаченні оціночних термінів можуть бути зумовлені і низкою інших чинників, таких як: прогалини у правовій підготовці,

недостатній практичний і життєвий досвід. Учені, які розробляли цю проблему в 70-80-х роках ХХ ст., як позитивну властивість оціночних понять і термінів відзначали саме можливість творчого застосування норм права.

Спробуємо проаналізувати ефективність правообмежень, що встановлюються нормами з оціночними поняттями. Так, приписи ст. 28 КПК України, дійсно, розкривають дане поняття і в той же час визначають його критерії: якщо особа, яка тримається під вартою, є неповнолітньою, то кримінальне провадження повинно бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово, тобто, як бачимо, вноситься інша дефініція, яка фактично суперечить тезі про визначеність розумності строків. У п.6 ст. 28 КПК України зазначено наступне: за клопотанням потерпілого чи обвинуваченого може бути здійснено провадження в більш короткі строки, ніж ті, що передбачені цим Кодексом. Як наслідок, такий стан викликає принаймні здивування. А якщо особа не заявила таке клопотання, то що, можемо такі розумні строки збільшувати?

Такі ж питання виникають і відносно п.5 ст. 139 КПК України, де мова йде про наступне: "...може бути відкрито спеціальне судове розслідування чи спеціальне судове провадження", при цьому ст. 3 Кодексу не роз'яснює такого терміна, а сприйняття його через оціночне поняття на штовхує на певні роздуми.

Інший приклад. У ст. 148 КПК України, де йдеться про обмеження, ми зустрічаємо таке поняття, як "спеціальне право", а саме: "...тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом: 1) право керування транспортним засобом або судном; 2) право полювання; 3) право на здійснення підприємницької діяльності". Однак законодавець нічого не сказав про таке спеціальне право, як носіння та зберігання травматичної зброї, хоч це також спеціальне право. З огляду на це виникає питання, для чого ми, використовуючи оціночний термін, надаємо роз'яснення, до того ж неповне. Тому процес "переведення" оціночних понять на категорію формально визначених надзвичайно ускладнений багатьма причинами. Найлегше "стандартизації" піддаються кількісні оціночні терміни, які можуть бути виражені, наприклад, певним часовим періодом.

Примітний і той факт, що жоден з учених не пропонує конкретних шляхів "звільнення" законодавства від оціночних понять чи термінів, заміни їх формально визначеними. Усі рекомендації подібного роду, по суті, зводяться лише до мотивації і розкриття доцільності зменшення застосування таких понять.

Між тим вироблення стандартів якісних оціночних понять пов'язане з великими труднощами. По-перше, об'єктом оцінки є якісні ознаки явищ, які, як правило, не можуть мати вичерпної й однозначної характеристики. По-друге, якісній оцінці притаманна відсутність точного

певного критерію, оскільки вона не допускає жорстко встановлених стандартів, звідси відома невизначеність, проблематичність їх змісту. І нарешті, якісній оцінці властива відносна неспростовність. Це означає, що практика не має можливості негайно перевірити її істинність. Істинність або хибність якісної оцінки можна виявити в першому наближенні шляхом зіставлення з іншими якісними оцінками, а в кінцевому результаті – шляхом використання цієї оцінки в практичній діяльності.

Як уже зазначалося, більшість кримінально-процесуальних оціночних термінів належить до розряду якісних, а тому їх заміна на неоціночні фактично неможлива. У першу чергу, це стосується оціночних понять і термінів, які використовують у нормах доказового права. Витіснення цих понять абсолютно визначеними означало б повернення до формальної теорії доказів, їх “арифметичної” оцінки під час вирішення питання про винність або невинність особи. Як показує зарубіжний досвід, при спробах тлумачення таких понять, як “достатні докази”, “достатні підстави вважати” законодавець змушений буде вдаватися до інших оціночних понять, а отже, це не полегшить процес оперування ними.

На наш погляд, кардинального вирішення цього питання, особливо в бік збільшення або зменшення кількості оціночних понять і термінів, у кримінально-процесуальному законі не потрібно. Уважаємо, що підвищені вимоги до дотримання законності у сфері кримінального судочинства свідчать про необхідність розроблення системи гарантій належного застосування норм з оціночними поняттями і термінами. Основне місце в цій системі має бути відведене законодавчим (правовим) гарантіям.

Ключ до правильного розуміння змісту оціночних понять і термінів, на наше переконання, повинен знаходитися *intra legem* (всередині закону), а не *extra legem* (за його межами). Інакше, акти застосування норм з оціночними поняттями і термінами можуть суперечити загальному змісту кримінально-процесуального закону.

Із метою вдосконалення кримінально-процесуального законодавства необхідно скористатися наступними прийомами юридичної техніки: 1) упорядкування застосованої в ньому термінології, 2) роз’яснення в тексті закону окремих оціночних термінів; 3) наведення орієнтовних переліків.

Наслідком свободи, з якою законодавець вживає далеко не тотожні за змістом терміни під час регулювання порядку провадження у кримінальних справах, стало суперечливе їх тлумачення як серед учених, так і практичних працівників. Забезпечити в цих умовах однакове застосування кримінально-процесуальних норм фактично неможливо. Уважаємо також, що в контексті низки кримінальних процесуальних норм оціночні поняття незамінні і відмовитися від них навряд чи можна. Однак із кримінального процесуального закону повинні бути вилючені ті з них, які не несуть на-

лежного змістовного навантаження, а лише ускладнюють правозастосовний процес.

Іншим ефективним засобом упорядкування практики реалізації оціночних термінів є, на нашу думку, роз'яснення змісту частини з них безпосередньо в тексті кримінального процесуального закону. Розкривати всі оціночні поняття навряд чи доцільно, оскільки деякі з них відіграють визначальну роль під час прийняття тих чи інших процесуальних рішень, а тому неодмінно повинні бути роз'яснені на законодавчому рівні (наприклад, “особлива складність справи”, “великий обсяг справи”, “тяжке захворювання обвинуваченого”). Також слід пояснити й ті оціночні терміни, застосування яких викликає найбільші труднощі і помилки в практичній діяльності правоохоронних органів (зокрема, “тривалий час”, “тривалий термін”, “розумні строки”). Таким чином, складання переліків необхідних термінів не викличе значних труднощів.

І. І. Онищук, канд. юрид. наук, доц.
*Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького*

ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження феномену правового моніторингу пояснюється необхідністю досягнення оптимального стану механізму правового регулювання в Україні. На даному етапі правовий моніторинг визнається найбільш раціональним і перспективним способом підвищення ефективності правового регулювання в цілому і функціонування окремих інститутів права.

Застосування прийомів і засобів юридичної техніки повинно вести до підвищення якості закону, його престижності та соціальної корисності. Однак нерідко виникають і прямо протилежні ситуації, коли приймається завідомо недійсовий, неефективний закон, що викликає обурення в соціально-правовому середовищі і породжує “мертве” законодавство. На жаль, “чорні” законодавчі технології призводять до прийняття неякісних, незатребуваних, які суперечать дійсним цілям, законів, до впровадження в правову систему помилкових норм, реалізація яких виявиться неможливою або складною.

Нині йде процес творчого пошуку єдиних критеріїв оцінки закону, що визначають його рейтинг. Вкрай непросто виробити такі критерії, оскільки законотворчість – дуже делікатна матерія. Прийнятий закон – плід колективної творчості, і його повинні поважати як законодавці, так і

суб'єкти застосування права та громадяни, на яких поширюватимуться певні норми. Повага до закону з боку суспільства можлива тільки тоді, коли нормативно-правовий акт буде зрозумілий, доступний і відкритий для ознайомлення і сприйняття громадянами.

Досі в українській теорії права не створено належної доктринальної бази та методології правового моніторингу, що є одним із негативних факторів на шляху до вдосконалення механізму правового регулювання.

Виходячи зі змісту поняття “правовий моніторинг” та узагальнюючи основні тенденції у розвитку вітчизняної правової системи, можна зробити висновок про те, що сфера застосування правового моніторингу динамічно розширюється і водночас відбувається розширення її науково-го трактування.

У законодавчих дефініціях терміна “моніторинг” убачається неоднозначність. До прикладу, моніторинг земель та моніторинг ґрунтів (ст. 191 п. 1 Земельного кодексу України); фінансовий моніторинг ([наказ Міністерства фінансів України від 26.04.2013 р. № 496 “Про затвердження форм обліку та подання інформації, пов’язаної із здійсненням фінансового моніторингу, та інструкції щодо їх заповнення”](#)); моніторинг ефективності чинного законодавства України та прогнозування наслідків його застосування (п. 2.5. Положення про Інститут законодавства, затвердженого розпорядженням Голови Верховної Ради України № 770 від 04.08.2003 р. (зміни вносилися згідно з розпорядженнями від 19.11.2003 р., 10.12.2004 р., 30.03.2006 р., 17.12.2013 р.); правовий моніторинг (законопроект «Про внесення змін до Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” (щодо правового моніторингу)» від 02.09.2014 р. № 5001).

Оцінивши найбільш поширені дефініції, можна констатувати, що правовий моніторинг є професійною діяльністю; використовується як метод здійснення діяльності, яка полягає в аналізі, оцінці та прогнозуванні якості нормативно-правових актів і правозастосування; охоплює публічну та приватноправову сфери; забезпечує вдосконалення права за формою та змістом.

Український законодавець дедалі частіше оперує терміном “правовий моніторинг”, зокрема, після синхронної ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 16.09.2014 р. Верховною Радою України та Європейським Парламентом. Угода заклала якісно нову правову основу для подальших взаємин між Україною та ЄС й слугуватиме стратегічним орієнтиром для проведення системних соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. Згідно з Угодою етап правового моніторингу та оцінки, який на сьогодні практично відсутній, повинен бути підсилений чіткими меха-

нізмами спільного поточного й заключного оцінювання правової системи та забезпечувати вільний доступ громадськості до інформації.

Термін “моніторинг” є полісемічним, тому в законодавстві, передусім, доцільно конкретизувати його суть шляхом додаткового тлумачення.

Правовий моніторинг пов’язують із різними стадіями правового регулювання (видання норм права, виникнення суб’єктивних права та юридичних обов’язків, застосування та офіційне тлумачення норм права), та, як наголошує В. М. Косович, його вивчення актуалізується з пошуком чинників, здатних сприяти вдосконаленню праворегулятивних властивостей основного джерела права сучасної України – нормативно-правового акта.

Отже, правовий моніторинг є елементом динаміки права та повинен супроводжувати всі складники механізму правового регулювання: від формування нормативної бази до забезпечення законності й правопорядку. Загальним об’єктом правового моніторингу, на думку Ю. В. Градової, на національному рівні виступає вся правова система країни, усі правові явища у межах кордонів держави, усі елементи механізму правового регулювання.

Відповідно до соціального значення завдань моніторингу пропонується широка гама його цілей та функцій у механізмі правового регулювання. Метою моніторингу нормативно-правових актів є, з одного боку, підвищення ефективності правотворчої діяльності, а з другого – підвищення ефективності роботи всього механізму правового регулювання. На переконання Ю. Г. Арзамасова, моніторинг дозволяє більш детально планувати основні напрями правотворчої роботи, визначати ті сфери суспільних відносин, які повинні ввійти до сфери правового регулювання.

Правовий моніторинг також відносять до правових технологій у сфері протидії корупції. Антикорупційний правовий моніторинг належить до найважливіших сучасних інструментів управління справами держави та розвитку громадянського суспільства.

Як і будь-яка соціальна діяльність, правовий моніторинг заснований на певних принципах, серед яких науковці, зокрема А. Н. Артамонов, виокремлюють принципи легітимності та об’єктивності, обов’язковості, інформаційної всеосязності, інформаційної відкритості, програмно-цільового та планового забезпечення, фінансової забезпеченості.

Основне завдання правового моніторингу – забезпечення створення якісного “нормативного продукту”, здатного здійснювати ефективний регулятивний вплив на суспільні відносини. Це є метою моніторингу, що випереджає створення концепції та проекту нормативно-правового акта. Моніторинг практики реалізації та застосування проводиться для виявлення недоліків у цих актах і внесення в них необхідних змін, тобто, як зазначає В. М. Косович, правозастосовний моніторинг знову ж таки слугує своєрідною складовою нормотворчої діяльності.

Всередині правової системи діють свої власні кореляції. Роль закону веде до зниження обсягу підзаконних актів. Звуження сфери держрегулювання спричиняє розширення сфери локальної нормотворчості. Правова децентралізація зменшує обсяг централізованої правотворчості, а дотримання ієрархії нормативно-правових актів дозволяє правильно використовувати їх для вирішення взаємопов'язаних завдань. Укладення міжнародних договорів виключає внутрішню правотворчість всупереч їх змісту. Підвищена увага публічних та інших інститутів до підготовки і ухвалення нормативно-правових актів супроводжується недооцінкою їх реалізації. Із цього приводу Ю. Тихомиров вказує, що норми-принципи і норми-цілі мають пріоритет перед іншими нормами.

Політико-правові реалії сучасної України зумовлюють гостру потребу в запровадженні системи правового моніторингу як засобу покращення правової системи в цілому і, передусім, підвищення ефективності дії законодавства та організації його застосування. Правовий моніторинг має стати невід'ємною частиною правового регулювання. Слід погодитися із влучним висловлюванням Ю. В. Градової, що ефективне функціонування цієї системи є можливим лише за умови її інституційного оформлення як особливого виду державної діяльності.

Сутність правового моніторингу в механізмі правового регулювання осмислюється з урахуванням його телеологічного аспекту: забезпечення здійснення, руху правового регулювання суспільних відносин, функціонування правової матерії. Та згідно з нашим визначенням правовий моніторинг – прагматичний метод отримання знання та самостійний, спеціальний вид діяльності органів державної влади, інститутів громадянського суспільства з метою аналізу, оцінки й прогнозування якості нормативно-правових актів та правозастосовної практики.

*С. Д. Гусарєв, д-р юрид. наук, проф.,
перший проректор*

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ

РОЛЬ ЮРИДИКО-ТЕХНІЧНИХ ЗНАТЬ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

Юридико-технічні знання у сфері професійної діяльності юристів відіграють неабияку роль, що зумовлюється специфікою тих засобів, з якими доводиться працювати представникам цієї професії у процесі вирішення фахових завдань. Використання інструментального підходу дозволяє висвітлити як систему засобів юридичної діяльності, так і відповідних юридичних знань, що дають можливість ефективно та відповідально застосовувати ці засоби у конкретних життєвих ситуаціях.

У процесі професійної діяльності юристи виконують найрізноманітніші завдання, у зв'язку з чим їм доводиться оперувати різними методиками мислення, спілкування, фіксації процедур, виготовлення документів, прийняття рішень та надання щодо них відповідної аргументації тощо. Уся сукупність юридико-технічних знань, наявність яких дозволяє вирішити зазначені завдання та провести певні операції, становить зміст професійної свідомості юриста, дозволяє формувати відповідну систему навичок та умінь. Отже, з одного боку, юридична техніка у широкому розумінні для юриста – це не тільки правила підготовки документів та їх тлумачення, а також і вся інша сукупність принципів, вимог, правил, що є складовими необхідного інструментарію для виконання професійних завдань та функцій відповідно до посади. З другого – юридико-технічні знання у теорії юридичної діяльності розглядаються як засоби, що передбачають необхідність їх характеристики.

Засоби діяльності обумовлюються метою, діями, поставленими завданнями та опосередковують результат. Під засобами також розуміють властивості предмета, який може слугувати для досягнення мети. Ці властивості визначаються зовні людиною і лише щодо мети діяльності. У філософській літературі існує широке поняття засобу діяльності. Мається на увазі, що самі засоби є результатами попередньої праці, а отже, можуть розглядатися як мета і результат цієї праці. Проте це вже інша система координат.

У юридичній літературі поки що не сформувалася єдина думка з приводу кінцевого переліку засобів юридичної діяльності, зокрема правових засобів. Проблемність цього питання полягає в тому, що вивіреного й затвердженого, нормативно визначеного переліку засобів юридичної діяльності не може бути в принципі. Можна лише говорити про засоби, які найбільш уживані, відомі різним галузям права або сферам діяльності. Якщо ж аналізувати певний вид, тип діяльності юристів, вид провадження або юридичної операції, то перелік засобів може бути конкретизований, виявлені головні та допоміжні. Так, Б. І. Пугінський підкреслює, що серед усіх цивільно-правових засобів договір є найважливішим правовим засобом. Провідна роль договору в системі правових засобів пов'язується з обсягом його можливостей для вирішення економічних та інших завдань. Отже, професійні знання з приводу процедури підготовки та затвердження договору, його структури, особливостей змісту, гарантій реалізації тощо є необхідним елементом правової свідомості юристів.

Більш розгорнуту загальнотеоретичну характеристику категорії “правові засоби” запропонував С. С. Алексєєв, який зробив висновок про те, що правові засоби не утворюють особливих, відокремлених від “традиційних”, зафіксованих у загальновизнаному понятійному апараті явищ правової діяльності. Це увесь діапазон субстанціональних правових явищ

різних рівнів, із тією лише особливістю, що всі вони розглядаються з урахуванням їх функціонального призначення, тих рис, які характеризують їх як інструменти вирішення економічних та інших соціальних завдань. Спроби зведення правових засобів до вузького кола правових явищ, справедливо застерігає автор, навряд чи матимуть успіх. Належне використання правових засобів означає фактичне втілення в життя цінності права, використання багатого потенціалу правової основи державного та суспільного життя.

Серед засобів, які пропонуються автором, називаються такі:

а) явища-регулятори, що становлять основу й механізм правового регулювання (норми, правоположення практики, індивідуальні приписи, права та обов'язки); б) явища правової форми – нормативні та індивідуальні акти; в) явища правової діяльності – правотворчість, правозастосування, тлумачення; г) явища суб'єктивної сторони правової дійсності – правосвідомість, суб'єктивні елементи правової культури, правова наука.

Зазначена класифікація не бездоганна у приведенні її до єдиного критерію, але дозволяє аналізувати окремі субстанціональні явища як засоби (функціональних явищ) юридичної діяльності, враховуючи їх динамічну або статистичну природу, об'єктивність або суб'єктивність походження, місце і роль у механізмі правового регулювання. Однак, на відміну від запропонованої концепції, привертає до себе увагу пропозиція вчених О. В. Малька та К. В. Шундикова, згідно з якою до поняття “правові засоби” слід також включати і правову діяльність. Ця ж думка підтримується іншими вченими і є прикладом широкого підходу, який істотно збагачує змістовне навантаження категорії засобів, “... адже вводить до її складу не тільки техніку певного роду, а й свідомі діяльні акти з використання цієї техніки”.

На думку М. М. Марченка, використання філософського концепту, що пропонує більш широке розуміння категорії “засіб”, дозволяє не тільки суттєво розширити сферу застосування інструментального підходу до явищ правової надбудови, а й “повернути” до площини інструментально-правових досліджень таку важливу складову механізму правового регулювання, як правореалізаційні процеси. Правова реалізація у всіх формах її прояву є процесом, супроводження якого вимагає від працівників юридичних служб, уповноважених осіб наявності особливого знання щодо дії права як у формі безпосередньої реалізації, так і опосередкованої (правозастосування). Техніка забезпечення реалізації суб'єктивного права і техніка видання правозастосовного рішення стосовно конкретного суб'єкта є різними видами техніки, а тому передбачають наявність і різних навичок цієї роботи.

Вирішення термінологічної проблеми шляхом компромісного об'єднання підходів С. С. Алексеєва, О. В. Малька та К. В. Шундикова

запропонував О. Онуфрієнко, який під правовими засобами в контексті інструментальної теорії права розуміє систему субстанціональних і діяльних правових явищ, за допомогою яких конкретні суб'єкти правовідносин, що поступово набувають характеру інструментальної гри, досягають приватних і побутових цілей.

До іншого, більш предметного рівня досліджень, належать праці авторів, в яких аналізуються засоби здійснення окремих видів юридичної діяльності. Таких публікацій досить багато і присвячуються вони найрізноманітнішим галузям здійснення юридичної роботи, різним юридичним професіям. Можна навіть констатувати, що з посиленням уваги до проблематики засобів юридичної діяльності у правознавстві останньої чверті ХХ ст. було сформовано напрям досліджень, побудованих на використанні методики інструментального підходу, де явища правової дійсності розглядаються як засоби (інструменти) вирішення економічних, політичних та інших соціальних завдань. Представники сучасної теорії права також звертаються до проблематики правових засобів, але фундаментальних досліджень у цьому напрямку не проводилося. До речі, до згаданої проблеми звертаються фахівці галузевих наук. Високий рівень складності та багатогранність прояву правових засобів ставлять проблему межі та аспектів їх пізнання.

Під час наукового аналізу юридичної діяльності може постати питання щодо результативності використання правових засобів. Із цього приводу Б. І. Пугінський пропонує вирізнити три головні аспекти: 1) здатність суб'єкта підбирати адекватний правовий засіб; 2) уміння розробити індивідуальний план використання засобу; 3) готовність у необхідних випадках змінити прийняту програму дій залежно від ситуацій. На думку автора, перед наукою постає проблема виявлення можливих способів використання засобів, вироблення рекомендацій щодо їх оптимізації, нормативного закріплення типізованих способів роботи з ними. Усе разом можна віднести до скарбниці юридико-технічних знань, зміст та обсяг яких для кожного представника юридичної професії є відносно загальним для виконання найбільш спільних завдань та персоніфікованим стосовно завдань та функцій, що входять до посадової компетенції.

*Т. О. Дідич, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проблематика юридичної техніки не є новою в юридичній науці, проте процес її наукового переосмислення триває. Це зумовлено як просуванням наукової розробки проблем юридичної техніки, так і поточним реформуванням правової сфери життєдіяльності суспільства.

Стан наукової розробки проблем юридичної техніки характеризується: по-перше, неоднозначністю доктринального розуміння поняття та змісту юридичної техніки; по-друге, невизначеністю юридичної техніки як об'єкта наукового дослідження в системі суспільних та юридичних наук; по-третє, дискусійністю наукового розуміння природи, сутності і функціонального призначення юридичної техніки; по-четверте, непослідовністю розвитку теоретико-правових і галузевих наукових досліджень проблематики юридичної техніки як міждисциплінарного явища; по-п'яте, невизначеністю співвідношення теоретико-правових і практичних аспектів юридичної техніки та незабезпеченістю їх взаємодії у процесі функціонування та розвитку юридичної техніки; по-шосте, відсутністю єдиних науково обґрунтованих підходів до структуризації юридичної техніки; по-сьоме, недостатністю наукового осмислення сучасних проблем юридичної техніки як об'єкта правового реформування та як засобу впровадження реформ у системі явищ правової реальності.

У той же час особливості наукового пізнання юридичної техніки зумовлені також і поточними процесами реформування державно-правової сфери. В юридичній науці значно актуалізується необхідність вивчення теоретико-правових і практичних аспектів юридичної техніки, поточної інтенсифікації розвитку суспільних відносин, посилення взаємопроникнення правових систем, зміни функціональної ролі правових явищ і процесів у сучасних умовах розбудови державності та правової системи. Враховуючи, що юридична техніка як об'єкт наукового пізнання має міждисциплінарний характер, особливо важливими стає дослідження теоретико-правових і практичних аспектів юридичної техніки в сучасних умовах правотворчості.

Усе вказане вище зумовлює актуальність наукового переосмислення проблематики юридичної техніки як об'єкта наукового пізнання,

визначення проблем та перспектив наукового дослідження. В юридичній літературі стан наукової розробки проблем юридичної техніки має досить масштабний характер, у той же час її результати є розпорошеними та непослідовними, подекуди мають застарілий та практично незатребуваний характер. Спробуємо узагальнити стан наукового пізнання юридичної техніки як об'єкта наукового дослідження шляхом структуризації існуючих поглядів, зокрема і російських науковців, на феномен юридичної техніки в системі явищ і процесів правової дійсності, що мають наукознавчий характер. Так, юридична техніка розглядається деякими авторами як:

1) елемент предмета теорії держави і права (О. Ф. Скакун);

2) сфера наукових знань (І. Шутак);

3) система правил і прийомів підготовки проектів нормативних актів, що мають науково обґрунтований характер та націлені на забезпечення якості й дієвості правових актів (російські вчені С. В. Бошно, А. Н. Головістікова, Ю. А. Дмитрієв). Йдеться про те, що структурно юридична техніка складається з системи правил і прийомів, які осмислені за допомогою юридичної науки, нею вироблені та, відповідно, можуть бути удосконалені виходячи з результатів наукового пізнання цих правил і прийомів;

4) інструментальне явище, яке забезпечує використання науково обґрунтованих засобів перевірки правового акта на предмет якості виразу так званого “соціального замовлення”, відсутності прогалин, недопущення внутрішніх і зовнішніх протиріч, наявності компромісів тощо (А. Б. Венгеров). Тут юридична техніка розглядається як інструмент, що вироблений юридичною наукою для виконання покладених на нього завдань;

5) система методів, правил, прийомів, способів і засобів підготовки правових актів (С. С. Алексєєв; А. Ф. Черданцев);

6) елемент юридичної практичної діяльності (В. М. Баранов) тощо.

Зважаючи на вказані підходи до характеристики юридичної техніки як складного багатоаспектного явища, спробуємо підсумувати стан наукового пізнання юридичної техніки в межах таких положень:

а) доктринальне розуміння поняття, сутності й змісту юридичної техніки має доволі розпорошений характер. Вказана проблематика не виокремлена остаточно як предмет наукового дослідження, проте аналіз окремих аспектів юридичної діяльності, правових актів, правової свідомості й правової культури здійснюється більшістю вчених на основі розкриття особливостей юридичної техніки. Вважаємо, що юридична техніка як самостійне правове явище має наукознавчий характер, може і має бути досліджена за допомогою системи методів наукового пізнання, у результаті чого має бути сформоване єдине концептуальне розуміння юридичної техніки;

б) наукове розуміння юридичної техніки відіграє роль методологічної основи для доктринального розуміння інших понять та категорій юридичної науки, які стосуються юридичної техніки, а саме юридичної

діяльності та юридичної практики, правових актів, правової культури та правової свідомості;

в) враховуючи складність юридичної техніки як інституту, що має комплексний характер, реалізується в процесі підготовки правових актів, які забезпечують правовий вплив у більшості сфер життєдіяльності суспільства, наукове дослідження юридичної техніки та її функціонального призначення має міждисциплінарний характер. З огляду на це додамо, що результати наукового дослідження представлені в роботах як із суспільних наук, так і безпосередньо в юридичних наукових працях. Крім того, у межах юридичних наук проблематика юридичної техніки розкривається вченими-фахівцями з теорії права, історії права, науковцями галузевих юридичних наук тощо;

г) юридична техніка в контексті історії її становлення має об'єктивно зумовлений характер і в подальшому буде розвиватися в Україні шляхом удосконалення, а його напрямками вважатимуться оптимізація процедури реалізації вимог юридичної техніки, підвищення рівня кадрового забезпечення юридичної діяльності, вдосконалення правого регулювання юридичної техніки, розвиток наукових досліджень проблемних питань юридичної техніки тощо.

З огляду на особливості стану наукового вивчення і розробки юридичної техніки зосередимося на перспективах її наукового дослідження.

1. Найперше слід підкреслити, що нині в юридичній літературі важливим є вивчення теоретико-правових аспектів юридичної техніки, які дадуть змогу на загальнотеоретичному рівні визначити закономірності зародження, розвитку та функціонування юридичної техніки, що матиме міждисциплінарний характер, забезпечать загальну методологічну основу наукового пізнання юридичної техніки та в подальшому стануть фундаментом як для здійснення різноманітних галузевих юридичних наукових пошуків, так і досліджень неюридичного характеру.

2. Доцільно активізувати та посилити наукові прикладні дослідження юридичної техніки, що дозволяють розкрити практику реалізації юридичної техніки, зміст результатів, які досягаються при належному функціонуванні юридичної техніки. Саме це сприятиме найбільш комплексному вивченню переваг та недоліків юридичної техніки правових актів, обґрунтуванню напрямів її вдосконалення.

3. Актуальним стає і вивчення юридичної техніки як інтегративного явища, що об'єднує в собі різні види юридичної діяльності, особливо правотворчої, правозастосовної та правотлумачної. Саме юридична техніка відіграє роль системоутворюючого фактора, забезпечуючи гармонію, цілісність юридичної діяльності та досягнення конкретного юридичного результату.

4. Потребує узагальнення історіографія наукового пізнання юридичної техніки з метою визначення закономірностей розвитку уявлень про вказане явище, встановлення сучасного стану його доктринального розроблення, а також виокремлення тих проблем наукового розуміння юридичної техніки, що висуваються практикою функціонування правової системи.

5. Необхідно також визначити функціональний потенціал методологічних підходів та методів дослідження юридичної техніки, які здатні всебічно, об'єктивно та достовірно вивчити юридичну техніку як явище, що взаємодіє з іншими явищами правової реальності та характеризується особливостями свого розвитку. Необхідно виробити комплекс методологічних підходів і методів дослідження, що дозволять отримати наукову інформацію про дане явище.

6. Важливе значення має здійснення системно-структурних досліджень юридичної техніки, завдяки чому можливо встановити взаємозв'язок юридичної техніки з іншими явищами правової реальності, здійснити порівняння, визначити аспекти, які відображають особливості їх взаємодії, а також провести структурування юридичної техніки за системою критеріїв.

7. Актуальним залишається визначення понятійних аспектів юридичної техніки задля вироблення єдиних уніфікованих підходів до характеристики вказаного явища як самостійного поняття; його місця в системі понятійно-категоріального апарату, а також установлення ознак, що характеризують юридичну техніку і дають можливість визначити її понятійні особливості.

8. Потребують наукового осмислення питання місця та ролі юридичної техніки, що розкриє системність досліджуваного явища, встановить його належність до явищ більш широкого формату, а також визначить його вплив на інші явища правової системи.

Таким чином, юридична техніка як явище має великий наукознавчий потенціал і потребує своєї належної наукової розробки. Тому цілком правомірно заявити про перспективність наукового пізнання юридичної техніки та наявність тенденцій до поступового виокремлення юридичної техніки як самостійного об'єкта наукового дослідження.

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Організатори конференції запропонували для обговорення найважливішу тему про юридичну техніку, тому що неможливо здійснювати будь-яку юридичну діяльність без володіння знаннями про інструментарій (підходи, методи, засоби, способи та ін.) її організації і виконання. Разом із тим триває дискусія щодо доцільності існування такого поняття, як “юридична техніка”, його визначення та співвідношення з поняттями “законодавча техніка”, а також “методологія юридичної техніки”.

У тлумачних словниках “техніка” визнається як “сукупність прийомів, застосовуваних у будь-якій справі; прийоми роботи та додаток їх до справи, побут, вправність; сукупність засобів людської діяльності”. Отже, техніка в значенні, що нас цікавить, трактується як те, що: (а) притаманне людській діяльності; (б) є певним (своєрідним) додатком до неї; (в) також це прийоми, засоби, застосовувані в діяльності людини, різновидом якої є юридична діяльність.

Як відомо, поняття “юридична техніка” є багатогранним, а нас цікавлять дві основні. По-перше, це система наукових знань про те, як здійснювати правотворчу, правозастосовну та інші види юридичної діяльності (наука про інструментарій провадження юридичної діяльності). По-друге, юридична техніка – це система інструментарія створення нормативно-правових актів та їх реалізації. Різновидом юридичної техніки є техніка законодавча. Розглянемо юридичну техніку як систему певних наукових знань у площині її методології.

Методологію, як визнають дослідники в юридичній літературі, у загальному вигляді можна назвати способом пізнання. Разом із тим питання про методологію юридичної техніки залишається дискусійним. Так, Т. В. Кашаніна визнає методологією юридичної техніки сукупність вихідних (початкових) наукових підходів до дослідження юридичної діяльності, а також способів і прийомів її виконання. Наведене, на наше переконання, потребує уточнення. Юридичну техніку не можна ототожнювати з юридичною діяльністю, а методологію обмежувати лише науковими підходами, способами і прийомами. Крім того, згадане визначення не охоплює такий методологічний аспект, як забезпечення здатності досягти істинний, тобто науковий, результат відповідного пізнавального процесу.

Під методологією пізнавального процесу більшість дослідників розуміє систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що становить собою в першу чергу комплекс раціональних шляхів, що історич-

но склалися, засобів і форм руху мислення від незнання до пізнання, від гіпотез до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності. Необхідно підкреслити правильність твердження М. І. Панова й Н. О. Гурторової, що методологія наукового пізнання – явище інтегральне: з одного боку, вона об'єднує систему компонентів, що її утворюють (світоглядні, загальні і спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, правила логіки, загальнонаукові і приватно-наукові методи й методики дійсності), а з другого – засоби і принципи пізнання, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про об'єкт і предмет дослідження. Як зауважують ці вчені, підтримуючи позицію Д. А. Керимова, методологію не можна зводити лише до тієї чи іншої (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі засоби, методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку безпідставно залишатимуться інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з відповідною повнотою. Крім того, будь-які теоретичні положення, зокрема, у вигляді певних концепцій, за твердженням В. С. Зеленецького, теж мають бути здатними виконувати методологічну функцію, а тому вони повинні відповідати певним вимогам (онтологічним, гносеологічним, правовим, соціальним тощо). Підґрунтям для останньої тези є те, що накопичені у процесі наукових пошуків знання про об'єкт і предмет дослідження приєднуються до вже існуючих знань і можуть бути використані для подальших пізнавальних наукових розвідок.

Методологія науково-правових досліджень – це сфера знань про організацію й результат (з позиції вимог до нього) такої пізнавальної діяльності людини, які знаходяться у стані теоретико-прикладного розвитку й інтеграції. Отже, ключовим у методології стосовно юридичної техніки є те, що йдеться про організацію і результат розробки (створення) і/або вибору ефективного інструментарію здійснення юридичної діяльності.

Враховуючи наведене, можна сформулювати визначення *методології юридичної техніки – це сфера знань про організацію і результат (з позиції вимог щодо нього) розробки і/або вибору інструментарію здійснення юридичної діяльності, які знаходяться у стані теоретико-прикладного розвитку й інтеграції. У загальному виді такими є еволюційно-інтегративні знання про створення (створення або вибір) ефективного інструментарію точного опису певної правової ідеї.*

Чи можуть на сьогодні накопичені знання про юридичну техніку здійснення науково-правових досліджень, закріплення в нормативно-правових актах їх результатів задовольняти суспільство, законодавця, наукову спільноту і практиків-правозастосовувачів? Здається, що відповідь криється у тих результатах, що отримує суспільство в цілому від таких досліджень і, урешті-решт, від законодавця, зокрема, у сфері боротьби зі

злочинністю. Якщо є багато проблем у цій сфері, то слід шукати можливі прогалини або резерви, зокрема, у тих підходах, правилах створення (розробки) або вибору того інструментарію, що ми застосуємо в наших дослідженнях, нормотворчій і правозастосовній діяльності. Враховуючи обмеженість в обсягу доповіді, це питання можливо розглянути лише частково. Зупинимося на окремих правилах розроблення концептуальних прийомів здійснення кримінально-правових досліджень і забезпечення досягнення ефективного результату.

На жаль, на сьогодні ще не оприлюднено такої наукової роботи з питань юридичної техніки, яка задовольнила б усіх осіб, зацікавлених цією проблематикою. Можемо констатувати лише її окреме висвітлювання у науковій юридичній літературі, в багатьох випадках з різними позиціями авторів. У кожному кримінально-правовому дослідженні розробляється або обирається свій інструментарій, що зумовлено: (а) метою дослідження й завданнями, що вирішуються для її досягнення, а також обраними його об'єктом і предметом і (б) історичними, теоретичними, правовими і емпіричними передумовами, встановлення яких передують накопиченню нових знань про них.

Юридична техніка кримінально-правового дослідження залежить не лише від наведеного, а й від багатьох інших чинників, зокрема, від уміння науковця-творця сформулювати стратегічну ідею і розробити концепцію дослідження. Однією з форм вираження ідеї кримінально-правового дослідження, а також теоретичною основою для обрання, розроблення й формулювання методологічного інструментарію є гіпотези, які висуваються як на початку пізнавального процесу при підкресленні науковості дослідження з урахуванням результатів аналізу історичних, теоретичних, правових та емпіричних передумов наукового пізнання, так і в його процесі. Вони мають певне значення для організації дослідження, а саме: методологічне (концептуальне, організаційне); теоретико-правове; правозастосовне. Висунуті гіпотези підлягають узагальненню, подальшій перевірці і служать підґрунтям для похідних або нових, приміром, з метою уточнення або розвитку існуючих.

Проблеми наукового пізнання обраного об'єкта (предмета) та досягнення зазначеної мети можна вирішити тільки комплексним шляхом на емпіричному й теоретичному рівнях дослідження, а також при їх об'єднанні. Методологічні засади таких досліджень складають: (а) положення онтології, аксіології, праксіології, антропології, загальної теорії пізнання, теорії натуралізму та ін.; (б) філософські й загальнонаукові методи – діалектичний, системно-структурного та системно-функціонального аналізу, історико-правовий, порівняно-правовий, герменевтичний, статистичний, соціологічний, математичний, моделювання тощо. Причому до методів емпіричного рівня треба віднести опис, порівняння, експеримент, моделюван-

ня, спостереження; до методів теоретичного рівня – діалектичний, загальнологічні (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію).

Експериментально підтверджено найбільшу ефективність при дослідженні проблем кримінального права оптимального композиційного підходу. Названий підхід, який доцільно застосовувати в організації пізнавального процесу, становить собою об'єднання певних складників – визнаних науковцями світоглядних та інших теорій, концепцій, законів, правил, підходів, принципів і методів. Композиційність – це найважливіший організуючий компонент, який забезпечує єдність та цілісність пізнавального процесу, підпорядковуючи кожному його структурну частину іншим та меті дослідження. Композиційність в організації пізнавального процесу досягається шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й меж його використання. Такою ідеєю виступає сформульована (-і) концепція (-ії). Оптимальність – це необхідне й достатнє, що дозволяє отримати бажаний результат, тобто відсутність зайвого. Обрана стратегія із запровадженням обраних підходів, методів, теорій, законів і правил, які вже перевірені часом, дозволяє здійснити всебічне вивчення об'єкта (предмета) дослідження.

Перспективним напрямом створення догми (системи наукових знань) юридичної техніки в площині кримінально-правових досліджень є поширене й поглиблене використання математичних підходів. Математику слід визнати ключовим складником сучасної теорії пізнання і наукових знань про юридичну техніку. Щодо дослідження загальнотеоретичних питань кримінального права й проблем різних його інститутів корисними є знання, що отримали назву “інституційна архітектоніка”, яка вже визнана у всьому світі як сучасне прогресивне вчення про побудову гармонійних досліджуваних об'єктів й предметів, а також такі закони математики, як закон про золоту пропорцію (гармонію, досконалість цілого) та закон про золоту серцевину, відомі ще з часів Евкліда. Поглиблене застосування математичного підходу сприятиме вирішенню проблем забезпечення системності кримінального права як науки і системності кримінального законодавства (щодо системи покарань і відповідальності юридичних осіб, запровадження кримінального проступку, побудови диспозицій і санкцій норм в Особливій частині КК), подолання полісемії багатьох термінів, що містяться в нормах КК, і термінологічної неточності опису ознак злочинів (наприклад, наслідок злочинного діяння у виді майнової шкоди фіксується з використанням понад 10 термінів без урахування специфіки такої шкоди, зокрема, видових ознак і її структури).

*М. С. Кельман, д-р юрид. наук, проф.
Львівський державний університет
внутрішніх справ*

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Аргументація використовується в різних сферах суспільного життя. Про її значущість свідчить те, що в Стародавній Греції була розроблена окрема теорія аргументації як науки про засоби і методи переконання та впливу на людей і важливої складової риторики, політичних диспутів, ораторського мистецтва.

На етапі становлення саме силогістика Аристотеля визначила зміст і сенс теорії аргументації. Щоправда, до теорії аргументації у процесі публічних диспутів і судових дебатів приєднуються нові прийоми, які ґрунтуються не тільки на правилах силогістики, а й на схильності до діалогу між учасниками дебатів, намаганні досягти взаєморозуміння. Цей процес обґрунтування тісно пов'язаний із зародженням та розвитком риторики, діалектики і топіки, без опори на які, як зазначає професор М. І. Козюбра, уявити собі сучасну теорію юридичної аргументації неможливо.

Юридичну аргументацію необхідно розглядати у вузькому значенні як науку про засоби, способи, методи переконання, наведення доказів, обґрунтування при вирішенні спірних правових питань, конкретних справ, що виникають в юрисдикційній сфері функціонування суспільства та діяльності держави.

Як і будь-яке явище, наука “юридична аргументація” має теоретичний і практичний аспекти. Як теорія вона вивчає прийоми, способи, засоби, принципи, форми, методи, понятійний апарат, що забезпечують отримання об'єктивного, істинного, обґрунтованого результату. На практиці вона відіграє важливу роль у забезпеченні однозначного і правильного провадження юрисдикційної діяльності суб'єктів певних суспільних відносин, вирішення спірних правових питань. Юридична аргументація широко використовується як у правотворчості, так і у правозастосуванні і має не тільки властиву їй сферу, а й притаманний інструментарій, специфічні методи і засоби.

У кожному з видів судового процесу (конституційному, господарському, адміністративному, кримінальному) юридична аргументація має свої особливості, зумовлені категорією справ, що розглядаються відповідними судами, юрисдикцією. Її мета в судовому процесі залежить від суб'єктів, які її використовують, та виду процесуального документа (йдеться про подання, звернення, ухвалення, рішення та висновки).

За останні тридцять років як теоретиками аргументації, так і теоретиками права було опубліковано цілий ряд досліджень, присвячених аналізу різних аспектів юридичної аргументації, проте впливу на юридичну практику вони майже не мали. Здобутків аргументації більшість юристів або не знає зовсім, або, якщо і знає, то не використовує. Аналіз різних підходів учених до дослідження юридичної аргументації дає змогу зробити такі висновки.

1. Інтерес учених у сфері юридичної аргументації переключився з чисто логічних і риторичних підходів на діалогічний, у якому поєднуються логічні, риторичні і комунікативні аспекти юридичної аргументації.

2. У 70-80-х рр. ХХ ст. було розроблено ряд комплексних теорій юридичної аргументації, в яких юридичні доводи розглядаються з позицій діалогу. Усі ці теорії зближує переконання, що раціональність аргументації залежить від якості процедури, відповідно до якої розвивається дискусія. Раціональність при цьому пов'язана також і з тим, чи дотримуються учасники обговорення певних правил раціональної дискусії. Центральними елементами цих теорій є відправні положення, норми і правила раціональної юридичної дискусії, методи аналізу і оцінки юридичних доводів і методи реконструкції раціонального юридичного обґрунтування.

3. У галузі права існує декілька невирішених основних питань, що стосуються зв'язку права і теорії аргументації, а саме:

- дослідження співвідношення критеріїв, вироблених в юридичній практиці і теорії права або юриспруденції щодо спроможності юридичної аргументації, з концепціями, які теорія аргументації має щодо цієї сфери;

- визначення загальних і конкретних критеріїв раціональності, яким має відповідати юридичне рішення;

- раціональне обґрунтування того або іншого тлумачення закону;

- дослідження зв'язку між правовими нормами, юридичними принципами, загальними етичними нормами і цінностями в контексті юридичного обґрунтування;

- виявлення особливих правил, якими керуються судді при прийнятті своїх рішень, порівняно з процесом обґрунтування інших юридичних точок зору;

- дослідження способів застосування спостережень із сфери теорії аргументації в юридичному контексті;

- вивчення можливостей застосування загальної моделі аргументації в аналізі і оцінці юридичної аргументації;

- виявлення способів реконструювання юридичної аргументації згідно із загальною моделлю аргументації;

- можливості застосування загальних стандартів раціональності під час оцінювання юридичних доводів.

4. Співпраця між представниками різних дисциплін приведе до створення юридичної теорії аргументації, яка матиме як теоретичну, так і практичну цінність і сприятиме подальшому прогресу в розробці концепцій юридичної аргументації і їх успішному застосуванню в юридичній практиці і освіті.

Н. А. Гураленко, канд. юрид. наук, доц.
*Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича*

МОВНІ Й ЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Вихідним пунктом побудови правової матерії є постійне взаємопроникнення, а водночас протиставлення юридичних концептів і життєвих обставин, правової форми й матеріального буття людини, зворотного-поступальний рух від одного до іншого.

Загальноприйняте розуміння юридичного факту (як події, дії, з настанням яких норми права пов'язують виникнення правових відносин) не може не схилити до думки про те, що тільки ті події, дії є юридичними фактами, які визнані такими нормою права. Тим самим, як зазначає Ю. Гревцов, думка ніби орієнтується, розвивається в бік норми права, концентрується на її могутності й всевіданні, “відводячи” від самих соціальних процесів (юридичних фактів). Невелике зусилля – і готовий висновок про те, що саме від норми права залежить, буде та або інша подія юридичним фактом чи ні. Іншими словами, спершу має з'явитися норма права, і тільки потім можна буде завдяки їй розпізнати юридичний факт. З одного боку, ніби чітка концепція, в якій (як і в багатьох інших) усе “концентрується” навколо норми права, а з другого – характер і спрямованість у зв'язку між юридичними фактами й нормами права не настільки однозначні, як це “прочитується” в традиційному понятті “юридичний факт”. Часто сама норма права (правило поведінки) є продуктом, результатом відповіді на виклики соціального середовища (юридичних фактів). Не тільки право (в інструментальному плані – нормативна система) впливає на факт, надаючи йому юридичний заряд, а й навпаки, життєві обставини мають вплив на право й визначають його. Саме за такої взаємодії й виникають життєві ситуації, підвладні правовому впливу або регулюванню. Факт виступає організуючим моментом у нормативному середовищі, він може визначати характер дії норми, початок і кінець цієї дії. У теоретичній юриспруденції ця локалізація традиційно іменується концептом юри-

дичного факту, являючи собою системну характеристику багатоманітності його складових.

Юридичний факт (подія, дія, стан, з якими пов'язують настання тих чи інших правових наслідків у відносинах між людьми) – це потенційний динамічний центр, навколо якого кристалізується та чи інша конфігурація правової реальності. Остання розгортається в різні якісні утворення. Вона може бути джерелом реалізації виникнення суб'єктивних прав та обов'язків або служити підставою для застосування юридичної відповідальності при вчиненні злочину, завданні шкоди, невиконанні договірної зобов'язання. У такому випадку норма права не передує юридичному факту, а є його наслідком.

Квінтесентним у цій проблемі стає осмислення впливу цінностей на факти. Право бере свою зобов'язальну силу з об'єктивних фактів, які своїм існуванням втілюють суттєві позитивні цінності (правового чи морального характеру) і тим самим покликані виступати в ролі неперсоніфікованих джерел влади при створенні правової норми. Формується ідея нормативного факту, між нормами й фактами виникає відношення асиметричності: норми завжди стосуються фактів, а факти оцінюються згідно з нормами, і це відношення не можна змінити. Якщо воно оцінюється з логічної точки зору, то абсолютно відрізняється від особистого психологічного ставлення – симпатії або антипатії – до факту чи норми, що нас цікавлять.

Дихотомічний концепт факт-норма можна розглядати й з протилежної позиції. По суті, право постійно “конфліктує” з фактом, що постає початком побудови правової матерії. Норми абстрактно-універсальні. Фактичний стан речей, який вимагає використання цих норм, виявляється конкретно-індивідуальним. Норми мають велику кількість ознак, а фактичні обставини справи – потенційно незліченну кількість. З одного боку, обставини справи за допомогою цих ознак описуються в нормах; з другого – ознаки реального стану речей можуть послужити для використання не тієї норми, застосування якої очевидне на перший погляд, а іншої, із тим, щоб уточнити або відхилити ті чи інші ознаки фактичних обставин справи або, навпаки, додати нові (вважає Р. Алексі).

Щодо конкретної правової ситуації цей аспект конфліктності проявляється в прагненні сторін переконати суддю в обґрунтованості своїх доводів, зокрема, й щодо правового значення тих чи інших обставин. Умовно конфлікт між фактом і нормою в окресленому аспекті можна іменувати конфліктом аргументації. Такий висновок узгоджується з посткласичним трактуванням факту, за яким останній розглядається не стільки в онтологічному, скільки в гносеологічному аспекті як фактографічний приклад побудови доводу, проекція складної юридичної діяльності, що

несе на собі “відбиток” особистості юриста. Локалізація юридично значущого факту може бути прихована не тільки в об’єктивності події, а й в інтелектуальній версії зацікавленого суб’єкта права, який прагне надати юридичного значення тому чи іншому моменту перебігу справ.

У загальному неюридичному сенсі факти – це результат розумового відображення дійсності, зумовленого потребою людської свідомості її осмислити або надати їй певну значущість. “Можна сказати, – стверджує О. Закомлістов, – що фактуалізація процесів дійсності є ні чим іншим, як способом її визначення шляхом найменування через окремі локальні утворення всередині неї, що виникають унаслідок певних соціальних причин. Через це розміщувальне встановлення явищ дійсності й застосування такої інтелектуальної операції, як “розмикання” неперервної течії буття, і знаходиться місце кожної речі та явища як факту, відбувається осягнення сенсу того, що відбувається в параметрах послідовності, причинності, зумовленості одного явища іншим, дослідження їх у часі.

Факт у його юридичній якості не тотожний дійсності, він – результат її представленості в загальному перебігу соціальних і природних процесів. Як констатація певного стану справ він втілює одночасно належність життєвих обставин і свідомості суб’єкта права, його точку зору на цей перебіг справ. Такий погляд може не відповідати вимогам максимальної об’єктивності, незацікавленості при проведенні операції щодо фокусування факту соціальної дійсності в домінування семантики юридичного факту. У зв’язку з цим суб’єктивно репрезентований на загальний огляд факт має пройти своєрідну процедуру юридичної верифікації. Засвідчення наявності або відсутності юридично значущого факту і становить один із “креативних”, тобто конструктивно творчих, моментів у процесі здійснення правосуддя. Зумовленість таких моментів проявляється через систему кодів комунікації, що опосередковують процес наведення доводів (аргументів) із метою зміни позиції або переконань іншої сторони стосовно тези, що висувається.

Фактор аудиторії з її готовністю сприймати повідомлення як довід на користь певної позиції є ключовою складовою умовою в розумінні природи судової аргументації. Фактична достовірність виступає своєрідним втіленням стану нашого переконання. Так, показання свідка є тільки “враженням одного розуму”, а не фактом самим по собі, який може представляти себе в багатьох умах і у багатьох аспектах. Щоб показання стало фактом, необхідно, аби суддя, присяжний (а ширше – універсальна аудиторія, до якої потенційно звернена промова свідка) повірили в нього. Достовірність будь-якого показання свідка умовна, оскільки воно є окремим знанням. У суді будь-який доказ може бути заплямований сумнівами в його правдоподібності й спростований засобами риторичного переконання.

Для того, щоб змусити певну аудиторію в даному місці та часі по-

вірити ораторові, треба знати її. У судовій аргументації поряд із наведенням фактичних даних не менш важливою складовою є використання усталених висловів, формул, в яких втілена згода аудиторії (з розумних людей, які складають дане суспільство в даний час) щодо якихось предметів. Ці усталені вислови застосовуються для досягнення єдності оратора зі слухачами. У зв'язку з цим слід згадати про рольове значення одного з найпоширеніших логіко-риторичних прийомів аргументації – методу акцентування, використання якого дозволяє покращити гнучкість мислення (швидко переключитися з однієї точки зору на іншу), чутливо реагувати на ситуацію, що змінилася, забезпечити реалізацію принципу організації інтелігібельності й комунікативної компетенції. У контексті компаративістського аналізу застосування цього методу дещо різняться при розгляді в суді присяжних та професійному суді. Багато судових діячів здавна звертали увагу на те, що судження про достовірності виносяться присяжними за загальним враженням, а також у результаті використання прийомів еристики, тобто психологічних прийомів.

Важливими моментами в судовій аргументації вважаються композиція питання, манера ведення допиту, мова тіла, які формують образ аргументатора як людини щирої та порядної, яка прагне встановити істину, або, навпаки, як людини, якій не варто довіряти. Крім того, вплив психолінгвістичних, емоційних факторів можна реципіювати також у такому: ніщо так не впливає на розум присяжних, як результат їх власного дослідження, відкриття, зроблені ними самими, завжди справлять на них найбільше враження і часто аж до ігнорування суперечливого факту у справі.

Аргументація позиції сторони в таких судах здійснюється через апелювання до усталених висловів і стійких стереотипів (народний фольклор – прислів'я, приповідки, приказки), основна увага звернена на питання про факт як явище об'єктивної реальності, події, дії, що мали місце в минулому. Зокрема, обвинувачення та захист у своїх промовах намагаються переконати суддів у винуватості чи невинуватості підсудного і, зрозуміло, акцент у більшості випадків робиться на аргументах, спрямованих на особу, а не на аргументах, які стосуються суті суперечки. У судах, до складу яких входять лише професійні судді, зазначене акцентування можна спостерігати частково, адже головне питання, на яке звертається увага, – це питання не факту, а права. Водночас суть судового доказування де-юре визначається як дискурсивна боротьба інтерпретацій за зміст тексту закону, що формує універсум певної комунікації, втілюється в “епістему” розрізненості істинного й хибного.

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Поняття “юридична техніка” є традиційним для юридичної науки в її романо-германській традиції. Питання юридико-технічного оформлення правових актів досліджувалися ще у працях філософів античності. Проте ґрунтовне наукове осмислення юридичної техніки починається наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли вона увійшла в систему правових категорій країн романо-германського права. Історичною передумовою формування поняття “юридична техніка” в цих країнах стали такі обставини: а) витіснення теологічного світогляду середніх віків юридичним; б) затвердження закону як основного джерела романо-германського права; в) розвиток доктрини юридичного позитивізму, який зводив роль правової науки до формально-юридичного аналізу права.

В англо-американській правовій сім’ї юридична і законодавча техніка передусім пов’язується з юридичним (законодавчим) процесом, тлумаченням правових норм. Власне, сам юридичний процес для англо-американського юриста і є юридичною технікою. Це, зокрема, пояснюється тим, що в англо-американській правовій традиції акцент робиться не стільки на писаній формі права, скільки на практичному пошуку справедливого рішення в кожній конкретній юридичній справі.

Класичним у романо-германській правовій традиції є підхід до юридичної техніки як до інструменту, використання якого дозволяє надати досконалої правової форми правовому матеріалу. Як справедливо відзначається, проблематика техніки підготовки юридичних документів походить від ознаки формальної визначеності права, а головна найближча мета юридичної техніки – досягнення найбільшої правової визначеності. Доцільно зауважити, що іноді термін “юридична техніка” вживається у звуженому значенні: або лише стосовно створення законів, або лише стосовно їх застосування. Проте нині пануючим є погляд на юридичну техніку як таку, що застосовується не лише у сфері законодавчої та підзаконної нормотворчої діяльності, а й в інших сферах юридичної діяльності. Згідно з таким підходом під юридичною технікою зазвичай розуміють сукупність засобів і прийомів, які використовуються відповідно до прийнятих правил при розробці і систематизації різних видів правових актів-документів для забезпечення їх досконалості. За такого підходу на перший план виходять проблеми логіки, мови і структури правових актів-документів, а ядром юридичної техніки виступає законодавча техніка.

Водночас багатозначність терміна “техніка”, багатоманітність проявів технічного в праві зумовлюють існування й інших поглядів на сутність і зміст юридичної техніки. Зокрема, йдеться про розуміння юридичної техніки як такої, що охоплює:

а) певні професійні практичні вміння, навички, технічне правове мислення, засноване на знанні позитивного права і механізму його дії. У такому випадку під юридичною технікою розуміють майстерність юриста;

б) логічне опрацювання правових норм у процесі їх тлумачення і систематизації. Отже, юридичну техніку розглядають як формально-юридичний метод;

в) формально-структурні аспекти правової системи – систему писаних джерел права та їх властивостей, структуру права та законодавства, особливості норми права, юридичної термінології;

г) ступінь досконалості форми, структури й мови права, окремих письмових юридичних документів. Як тільки засоби юридичної техніки реально втілюються в правових актах, вони стають властивістю останніх. Рівень юридичної техніки в тій або іншій країні визначається перш за все через аналіз фактично використаних юридико-технічних засобів у правових актах-документах;

г) сукупність засобів і методів організуючого впливу права на суспільні відносини. Таке широке розуміння юридичної техніки відбиває той факт, що право в його позитивному вимірі саме по собі виступає технікою. У найширшому значенні саме по собі позитивне право і будь-що в ньому можна розглядати як техніку, оскільки праву, його інститутам, механізму реалізації, окремим юридичним засобам завжди притаманне інструментальне навантаження. У цьому контексті поняття “юридична техніка” охоплює правотворчість як техніку перетворення соціального на формально-юридичне; правозастосування як особливу техніку реалізації права; систематизацію законодавства; методи, способи та типи правового регулювання тощо;

д) методи, засоби і прийоми, через використання яких досягається формальна визначеність права. У такому ракурсі до юридичної техніки належать: 1) методи надання праву формальної визначеності (санкціонування правових звичаїв, укладення угод, створення прецедентів, нормативно-правових актів, методи застосування й тлумачення права, його систематизації); 2) засоби надання праву формальної визначеності (документальна письмова форма і структурна організація правових актів-документів, юридична термінологія, юридичні конструкція, фікція, презумпція та ін.); 3) окремі організаційні елементи, що стосуються процесу підготовки правових актів-документів.

Останнім часом спостерігається тенденція до широкого розуміння юридичної техніки. Основною метою, якої намагаються досягти прихиль-

ники такого розуміння, є системний і повний аналіз всіх засобів (прийо- мів, способів, методів) і правил прикладного характеру, які використовую- ються в юридичній практиці. Водночас такий підхід має і певні серйозні недоліки. Головним є те, що при широкому трактуванні юридичної техні- ки її зміст втрачає чіткі кордони, стає неосяжним, охоплює доволі різно- рідні явища. Розгляд юридичної техніки як інструментарію, який надає необхідної формальної визначеності правовому матеріалу в результаті його документального закріплення, забезпечує досконалість його форми, є тим підходом, у межах якого досить чітко окреслюється зміст та обсяг поняття “юридична техніка”. Таким чином, юридичну техніку можна ро- зуміти як сукупність правил і засобів вираження змісту правових актів- документів з огляду на вимоги формальної визначеності, системності та зручності їх використання.

*Л. М. Легін, канд. юрид. наук, доц.
Національна академія внутрішніх справ,
м. Івано-Франківськ*

ЯКІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА: ПОНЯТТЯ ТА КРИТЕРІЇ

Сучасні юридичні наука і практика акцентують увагу на якості та ефективності системи законодавства держави, що зумовлено активізацією роботи усіх державних структур у сфері нормотворчої діяльності. Ефек- тивність та результативність законодавчих та підзаконних нормативно- правових актів великою мірою залежать від точності юридичного форму- лювання, від того, наскільки воно є логічно пов’язаним та послідовним у єдності застосування юридичних понять і термінів. На це і спрямовані правила та способи юридичної техніки, яку використовує нормотворець під час підготовки проектів нормативно-правових актів.

Так, Д. Керімов зазначає, що створення нормативно-правового акта – справа суто творча і, як будь-який творчий процес, вимагає серйоз- ного, вдумливого та відповідального до себе ставлення, накопичення пев- них знань, використання їх для створення потрібних суспільству норма- тивно-правових актів. Відчутну і суттєву допомогу в цьому надають зако- надавчі культура й техніка. Однак, як справедливо підкреслює Д. Кері- мов, більшість сучасних українських нормотворців найменше стурбована підвищенням своєї професійної підготовки для здійснення нормотворчої діяльності. Як наслідок, увесь парламентський корпус виявляється не- спроможним виконувати свої безпосередні обов’язки, хоча й обходиться суспільству надзвичайно дорого. Однією з причин такого становища, на

думку Д. Керімова, є те, що депутати займаються не стільки пошуком точного відображення в законах дійсності та її поступального розвитку, скільки політичними суперечками і з'ясуванням стосунків.

У результаті маємо велику кількість нормативно-правових актів, в ефективності та якості яких сумніваються як експерти, так і сама громадськість.

Юридична техніка скерована саме на досконале формування нормативно-правового акта та його змісту. Це повинно забезпечити високу якість документа, тобто відповідність його усім змістовним критеріям і формально-юридичним вимогам. Адже поняття “якість нормативно-правового акта” характеризується сукупністю властивостей і зв'язків, якими повинен володіти будь-який якісно довершений нормативно-правовий акт і, відповідно, які мають надаватися йому ще на стадії проектування. Тому термін “якість нормативно-правового акта” займає центральне місце в юридичній техніці. При встановленні співвідношення якості – ефективності нормативно-правового акта можна вказувати, що саме якість виступає мірилом та критерієм ефективності розроблених нормативно-правових актів.

Російські науковці ще на початку 90-х років ХХ ст. активно починають вживати термін “якість нормативно-правового акта” як у загально-теоретичному так і галузевому аспектах. Наприклад, В. Прозоровим досліджено якість та ефективність господарського законодавства, а В. Ігнатенком – якість законів про адміністративні правопорушення. У теоретико-правовому напрямку проведено наукові дослідження Ю. Тіхоміровим та С. Полєніною.

На основі аналізу існуючих досліджень можна зробити висновок, що сформувався два підходи до визначення терміна “якість нормативно-правового акта”. Одні автори пов'язують даний термін із здатністю відповідати економічним та іншим соціальним реаліям. Так, якість нормативно-правового акта розуміється як його відповідність суспільним потребам і здатність забезпечити регулювання суспільних відносин відповідно до поставлених завдань.

Другий підхід до визначення терміна “якості нормативно-правового акта” (наприклад, В. В. Ігнатенко) передбачає, що вихідною основою є філософська категорія “якість”. Якість розглядається як сукупність загальних ознак, які складають якість будь-якого явища, процесу природи, суспільства або мислення. У тлумачному словнику української мови за редакцією В. Т. Бусела “якість” визначається як внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших; ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням. У свою чергу, “вартість” – це позитивна якість, цінність, а “придатний” – здатний робити, виконувати що-небудь.

Таким чином, сам термін “якість” можна визначити як сукупність загальних ознак, які складають позитивну якість, цінність та здатність виконувати поставлені завдання.

Якість безпосередньо пов’язана із кількістю, тобто сукупністю властивостей, які визначають величину предмета, його розмір. Зв’язок між кількістю і якістю закріплений мірою, яка вказує межу, за якою зміна кількості має наслідком зміну якості, або межу, за якою зміна якості впливає на зміну кількості (див. Законодательная техника: науч.-практ. пособие. – М.: Городец, 2000. – 272 с.).

Необхідно вказати, що ці два підходи не заперечують один одного, а знаходяться у прямому зв’язку та доповнюють один одного. При дослідженні якості нормативно-правового акта у співвідношенні з економічними, політичними та іншими явищами можна говорити про якість змісту норм права та їх соціальну обумовленість. Другий підхід передбачає дослідження якості форми нормативно-правового акта, належних йому ознак як джерелу права і форм викладу норм права в тексті нормативно-правового акта. Оскільки форма і зміст знаходяться у тісному зв’язку, то найкраще якість нормативно-правового акта розглядати як якість змісту і форми.

Можна констатувати, що якість нормативно-правового акта – сукупність загальних ознак, властивих нормативно-правовому акту, які характеризують його як ефективного регулятора суспільних відносин. Таким чином, властивості (ознаки), які формують якість нормативно-правового акта, необхідно поділяти на властивості, які:

- характеризують його як джерело права;
- характеризують правову норму як його зміст.

Необхідно також визначити поняття “критерій якості нормативно-правового акта”, тобто того, що виступає мірилом оцінки якості. За тлумачним словником української мови за ред. В. Т. Бусела, критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось, мірило. Визначити чіткі підстави для оцінки якості нормативно-правового акта є найбільш актуальним завданням у сфері юридичної техніки. Оскільки було вказано, що властивості нормативно-правового акта, які визначають його якість, поділяють на властивості змісту та форми, то доречно поділяти критерії якості щодо змісту та форми нормативно-правового акта.

Отже, можна запропонувати таке визначення терміна “критерій якості нормативно-правового акта” – це мірило, підстава оцінки загальних ознак, властивих нормативно-правовому акту, які характеризують його як ефективного регулятора суспільних відносин.

Аналіз викладених положень дозволяє стверджувати, що формування нормативно-правового акта належної якості забезпечується саме юридичною технікою.

Т. С. Подорожна, канд. юрид. наук, доц.
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ

ЗАКОНОТВОРЧІ ПОМИЛКИ ЯК ЧИННИК ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Сучасний етап формування правового порядку в Україні можна охарактеризувати як конституційний, оскільки на підставі основних положень чинної Конституції та нормативних правових актів створюються правові засоби для майбутньої нормативної основи сучасного правового порядку. Відзначимо, що з прийняттям 28 червня 1996 р. Конституції України відбулися найважливіші позитивні трансформації в чинному законодавстві, що позначається на правовому порядку, який в процесі свого розвитку постійно модернізується.

У цьому контексті важливо дослідити питання про те, яким може і яким повинен бути правовий порядок в тій чи іншій ситуації, що склалася в суспільстві і державі. Велике значення мають також обсяг і стан правових засобів його формування на конкретному етапі розвитку. Тому потрібно дослідити значущість правових засобів в аспекті зміцнення правового порядку в сучасній Україні.

Зауважимо, що вимоги до формальної визначеності права і його системності зростають при переході від традиційного суспільства до раціоналістичного. Надалі вони підвищуються у зв'язку з раціоналізацією щораз більшого кола суспільних відносин, що, у свою чергу, посилює значення законодавчої (правотворчої) техніки, а отже, вимагає уникнення пов'язаних з нею помилок.

Юридична (законодавча) техніка, як наголошує В. С. Нерсисянц, є одним з основних компонентів юридичного механізму процесу правотворчості, під яким розуміють сукупність специфічних правових засобів формування правових норм. Частина законодавчих прийомів, способів і засобів, яка характеризує насамперед відносини між учасниками правотворчої діяльності, виступає як власне правила законодавчої техніки. Інша частина пов'язана в основному з проектом нормативного правового акта і являє собою методи законодавчої техніки.

Традиційно використовуваний в юридичній літературі термін “законодавча техніка” визначають як систему засобів, правил і прийомів підготовки найбільш досконалих за формою і структурою проектів нормативних актів, що забезпечують максимально повну і точну відповідність форми нормативних приписів їх змісту, доступність і простоту нормативного матеріалу. Сутність правотворчої техніки зводиться до сукупності логічних вимог до форми права.

Законодавча техніка, на думку Н. І. Хабібুলіної, має дві основні мети: 1) раціонально, адекватно врегулювати суспільні відносини, не допустити прогалин, викласти нормативні правові акти чітко, недвозначно і водночас коротко, економно, децю навіть стандартно; 2) зробити нормативні акти зрозумілими для осіб, яким вони адресовані, щоб у них не виникало сумнівів щодо їх прав та обов'язків, передбачених нормативними актами.

Вважаємо, що відображення нормою необхідності регулювання суспільних відносин означає не тільки важливість отримання певного позитивного, соціально цінного ефекту (іншими словами, норма права повинна бути істинною), а й те, що цей ефект можна отримати, використовуючи певні правові засоби (юридичні засоби законодавчої техніки). Отже, визнання норми необхідною передбачає висування певних вимог і до правової мети, і до правового засобу.

Якщо щодо правової мети необхідність вимагає визнання її як соціально цінної, то необхідність правових засобів проявляється в тому, що вони повинні бути адекватні цілям, придатні для їх досягнення. Придатність правових засобів досягати певної мети означає відповідність норми правилам юридичної техніки, логіки, граматики, відображення нормою реальної, а не абстрактної можливості. У разі невідповідності юридичної техніки правилам у нормі виникають різноманітні логіко-структурні дефекти, які часто унеможливають перенесення вимог правових приписів на правомірну поведінку учасників правових відносин. Це, у свою чергу, ускладнює правове регулювання і, як наслідок, деформує правовий порядок.

Сьогодні доводиться констатувати, що нормотворча діяльність провадиться без належної експертизи законодавчих новел. Крім того, не вироблені форми узгодження дієвого механізму реалізації закону (особливо це стосується норм Конституції України), оскільки найякісніший закон часто не знаходить свого адресата через відсутність матеріально-технічних, організаційних, правових, інформаційних та інших засобів забезпечення його функціонування. Ці передумови впливають на розвиток деформаційних явищ, делегітимацію правотворчої, правозастосовної і судової діяльності. Більше того, зараз у національній правовій системі поширюються інституційні спотворення, що зумовлює негативні наслідки правового життя, зокрема, деформації офіційно встановленого порядку (правового порядку) як основної мети правового регулювання і кінцевого результату дії права.

Отже, важливою вимогою до нормативної основи правопорядку в державі є відповідність правопорядку об'єктивній реальності, зокрема, вимогам економічних законів суспільства. Істинність юридичних норм (відповідність їх змісту і форми об'єктивно існуючим суспільним відносинам) найбільш суттєво (якщо не визначально) впливає на успішне вирішення завдання зі зміцнення правопорядку, оскільки від ступеня істинності

юридичних норм залежить ефективність їх тлумачення і реалізації. Якщо правова норма неточно, спотворено відображає реальну дійсність, то пов'язаний з нею правозастосовний процес в тому чи іншому випадку свідомо не досягатиме головної мети.

Окрім того, нормативна основа правопорядку повинна мати такі властивості, як систематичне оновлення правової системи; систематизація законодавства; несуперечливість законодавства, відсутність у ньому колізій та прогалин, висока якість самих правових норм, точність їх викладу, чіткість понять, що містяться в них; забезпечення єдиного розуміння правових норм. Цього можна досягти шляхом належної юридичної техніки. Як зазначає В. Риндюк, для запобігання техніко-юридичним помилкам варто розробити теорію правотворчої техніки, підготувати науково-методичні рекомендації з правотворчої техніки, нормативно закріпити її основні вимоги. Під час проектування нормативно-правових актів потрібно чітко дотримуватися логічних, мовних, процедурних вимог правотворчої техніки, проводити правову експертизу проектів нормативно-правових актів. Дієвим засобом запобігання техніко-юридичним помилкам є й дотримання виробленої практикою й неодноразово описаної в літературі технології підготовки законопроектів. Критеріями, на підставі яких можна встановити наявність чи відсутності правотворчих помилок у законодавстві України, є основні техніко-технологічні вимоги, що висуваються до законів (формальні, змістовні).

Запобіганню правотворчим помилкам, зокрема техніко-юридичним, сприяє також закріплення у відповідних законах основних правил юридичної техніки. Для цього насамперед треба зафіксувати в нормах відповідних законів основні мовні правила законодавчої техніки – вимогу точності, зрозумілості, економії законодавчого тексту, а також вимогу дотримання граматичних правил у текстах законодавчих актів і принципу “одне поняття – один термін”. Серед основних способів подолання правотворчих помилок назвемо: скасування помилкових нормативно-правових приписів; прийняття нових законів; врахування потенційних правотворчих помилок та встановлення ефективних способів їх усунення чи подолання; конкретизацію; нормативно-правову уніфікацію, гармонізацію, ревізію нормативно-правового акта, автентичне (авторське) і судове тлумачення.

Наголосимо й на тому, що результати законотворчої діяльності повинні відповідати принципу законності (певний режим суспільного життя, метод державного управління, який полягає в організації суспільних відносин шляхом прийняття й неухильного виконання законів та інших правових актів). Законність у правотворчості передбачає наступне: розробка і прийняття нормативно-правових актів мають відбуватися з дотриманням правової процедури і не виходити за межі компетенції

суб'єктів, які їх приймають; нормативні акти мають відповідати конституції країни і чинному законодавству (конституційність нормативно-правових актів).

Щодо способів запобігання правотворчим помилкам, то, вважаємо, передовсім це має бути підготовка професійних нормопроектантів; проведення ефективної нормотворчої діяльності; здійснення належної систематизації законодавства; створення державної програми розвитку законодавства України; належне обґрунтування законопроектів. Підготовка проектів нормативно-правових актів, зокрема законів, має здійснюватися суто на професійному рівні відповідними фахівцями, які володіють спеціальними знаннями і навичками. Водночас професійна нормопроектувальна діяльність можлива за умови попереднього набуття відповідних нормотворчих знань і навичок. Це, у свою чергу, вимагає підготовки відповідних фахівців у вищих навчальних закладах та популяризації практики викладання студентам дисципліни "Юридична техніка". Йдеться про те, що вести безпосередньо правотворчу діяльність повинні фахівці, професіонали (юристи-нормопроектанти), що забезпечить високий рівень прийнятих рішень. Правотворчі органи під час розробки і прийняття юридичних норм мають вивчити соціально-економічну та інші ситуації, об'єктивні потреби розвитку, необхідність і доцільність юридичного регулювання суспільних відносин. Лише в такому разі правові норми будуть науково обґрунтованими й ефективними.

Отже, основним завданням української юридичної науки є постановка і розробка таких правових засобів формування правового порядку, застосування яких дозволило б подолати одне з основних протиріч сучасного етапу функціонування української державності і які є об'єктивною потребою суспільства в стабільному правовому порядку і його реальному втіленні в юридичну діяльність.

*Ж. О. Дзейко, д-р юрид. наук, доц.
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Процес здійснення реформ у всіх сферах суспільного і державного життя, розпочатий нині в Україні, неможливий без докорінного оновлення законодавчої бази. У зв'язку з цим постає низка суттєвих проблем, пов'язаних із якістю багатьох законів України з формально-юридичного,

лінгвістичного та логічного аспектів. Однією з найважливіших умов поліпшення якості законів є ефективне застосування для їх створення законодавчої техніки. Законодавча техніка – різновид юридичної техніки – має неабияке значення не лише для процесу провадження законодавчої діяльності, а й для втілення законів у життя. Майстерне застосування законодавчої техніки сприяє утвердженню верховенства права, становленню правової держави в Україні, ефективній реалізації законів, зумовлює правильну інтерпретацію їх змісту, створює основу для прийняття підзаконних актів, що суттєво впливає на рівень захисту прав і свобод людини і громадянина, тобто умови для підвищення рівнів системності, стабільності, узгодженості, послідовності розвитку законодавства України, що, у свою чергу, обумовлює дієвість його реалізації. Ступінь досягнення цієї мети залежить від стану наукового опрацювання, розробок підручників, посібників, навчальних програм та вивчення студентами дисципліни “Юридична техніка”. Наразі актуальним є запровадження нормативного курсу “Юридична техніка” як складової освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” з напрямку підготовки “Правознавство”.

Терміни “юридична техніка” та “законодавча техніка” є досить суперечливими, оскільки в них вкладається різний зміст. На нашу думку, ці терміни є традиційними для західноєвропейської і вітчизняної юридичної науки та практики, і тому не доцільно відмовлятися від їх уживання, а самі юридична техніка та законодавча техніка потребують подальшого загальнонотейоретичного і практичного осмислення та ефективного використання.

Найпоширенішим та ґрунтовним є підхід, згідно з яким законодавча техніка розуміється як система правил і засобів формулювання законів (та підзаконних актів) відповідно до їх сутності та змісту, а також їх систематизації (Д. Керімов, Т. Кашаніна, І. Онішук, Г. Шмельова, І. Шутак та ін.). Суть іншого, дещо вузького, підходу полягає в тому, що законодавча техніка розуміється як спосіб, метод здійснення законодавчої діяльності (В. Риндюк, В. Сирих, О. Ющик та ін.). Існує широкий підхід до розуміння законодавчої техніки: до її змісту включають пізнавальний, нормативно-структурний, логічний, мовний, процесуальний та інші елементи чи акцентується увага на декількох із них (А. Піголкин, Ю. Тіхоміров та ін.). Законодавча техніка розглядається одночасно в широкому та вузькому аспектах (А. Нашиц).

Зміни в осмисленні поняття “законодавча техніка” найбільш яскраво проявляються в її застосуванні для створення законів як актів вищої юридичної сили. Втім у законопроектувальній практиці ще не відбулося остаточного розмежування законодавчої техніки і техніки підзаконних нормативних актів. Цей процес триває і ґрунтується на наукових дослідженнях, що розглядають правила і засоби законодавчої техніки не тільки

спільні для створення і систематизації всіх нормативно-правових актів, а й характерні саме для законів. Про це свідчить поступовий поділ понять законодавчої, правотворчої, нормотворчої, юридичної технік.

З огляду на сказане під законодавчою технікою пропонуємо розуміти систему засобів і правил створення законів та здійснення їх систематизації (у формах кодифікації та консолідації) із метою забезпечення їх якості та ефективної реалізації, а під правилами законодавчої техніки – допустимі правом вимоги та дозволи для законодавця, що сформувався на основі досягнень юридичної науки і практики законодавчої діяльності та спрямовані на створення і систематизацію якісних за формою і змістом законів. Під засобами законодавчої техніки варто розуміти допустимі правом прийоми, за допомогою яких забезпечується досягнення законодавцем мети правового регулювання при створенні та систематизації законів. Правила і засоби законодавчої техніки як система є множиною впорядкованих та взаємопов'язаних елементів, які утворюють певну цілісність.

На відміну від дослідників, які абсолютизують інструментальний бік законодавчої техніки, ми обстоюємо думку, що вона характеризується певною сутністю, яка, у свою чергу, зумовлена сутністю права та законодавства, рівнем розвитку правової системи. Соціальне значення законодавчої техніки виявляється у правотворчості, реалізації норм права та інших видах юридичної діяльності, що підкреслює зв'язок між різновидами юридичної техніки.

Під юридичною технікою доцільно розуміти систему засобів і правил здійснення юридичної діяльності уповноваженими суб'єктами, спрямовану на досягнення юридичного результату.

Отже, законодавча техніка як різновид юридичної техніки має такі риси: є відносно самостійним елементом правової системи, що зумовлено її якісними та кількісними характеристиками; відповідає сутності права та законодавства, рівню розвитку правової системи; її застосування відбувається в результаті свідомої, вольової діяльності уповноважених суб'єктів; її зміст охоплює систему засобів і правил створення та систематизації законів у формах кодифікації та консолідації; виступає у певних видах; її роль і значення проявляються у правотворчості, правореалізаційній діяльності та ін.; ґрунтується переважно на досягненнях юридичної (а саме теорії права) та інших наук; її застосування має відбуватися в межах права, хоча не завжди останнє є юридично регламентованим.

Вважаємо, що у зв'язку із правоінтеграційними процесами включення процесуального аспекту до поняття “законодавча техніка” чимдалі набуватиме актуальності.

МОВА ПРАВА ЯК ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Інформація є важливим ресурсом суспільства, яка має стратегічне значення, зокрема, у сфері права. Інформаційні процеси активно впливають на всі сфери людської діяльності. Для реалізації власних потенційних можливостей, досягнення успіхів у професійній діяльності, становлення гармонійно розвиненої особистості сучасний юрист повинен мати достатньо високий рівень інформаційної культури.

Як відомо, правове регулювання здійснюється через свідомість і волю осіб на основі особливих ідеальних засобів, які впливають на свідомість суб'єктів права, формують їх волю. Професійна діяльність правника – завжди робота з інформацією, яка фіксується на матеріальних носіях, міститься в різноманітних правових документах, та з юридичними документами. За допомогою останніх засоби правового регулювання – норми, індивідуальні рішення, угоди тощо – стають об'єктивованими, доступними для інших суб'єктів, їм надається певна офіційність. Саме юридичні документи віддзеркалюють професіоналізм і компетентність їх укладача. А це вимагає належного володіння юридичною технікою, офіційно-діловим стилем викладу матеріалу, який характерний для різноманітних нормативно-правових актів, процесуальних документів.

Тому висока кваліфікація спеціаліста з права неодмінно передбачає необхідність навчання його не тільки правильному складанню й оформленню юридичних документів, а й дотримання мовних норм сучасної української мови.

В умовах інтенсивності правотворчого процесу й активізації правотворчої та правозастосовної діяльності все більше уваги приділяється якості нормативно-правових та правозастосовних актів. До тих, хто застосовує право, висувуються підвищені вимоги, що стосуються не тільки досконалого знання змісту права, а й специфіки його утворення й оформлення.

На переконання І. Шутака, для забезпечення подальшої регулятивної здатності нормативно-правових та індивідуальних актів велике значення має використання правил і засобів юридичної техніки, спрямованих на системне викладення нормативних правових приписів, конструювання зв'язків між ними та нормативно-правовими актами в цілому.

З огляду на це актуальним є як володіння юридичною технікою, так і правильне використання мовних засобів. Знання та правильне засто-

сування засобів і правил юридичної техніки дає змогу створювати грамотні, якісно оформлені нормативно-правові та індивідуальні акти.

Юридично-технічна досконалість практики регулювання права, рівень володіння юридичною технікою усіма суб'єктами права впливає на ефективність юридичного гарантування та захист невід'ємних прав кожного громадянина.

Юридична техніка – це раціоналізація юридичної діяльності, досягнення простоти, ясності, стислості, певної стандартизованості й уніфікованості юридичних документів. Вона як уміння стосується передусім майстерного утворення та використання мовних юридичних конструкцій, правильного мовного оформлення правотворчих приписів, точності юридичних формулювань. Відповідно до основних стадій правового регулювання та видів юридичної діяльності існують такі види юридичної техніки: нормотворча, правозастосовна, інтерпретаційна, систематизації права, техніка оприлюднення, техніка інкорпорації і консолідації та ін.

До технічних засобів юридичної техніки насамперед належать: мова права, юридичні конструкції, юридичні терміни, правові презумпції та фікції.

Серед правил юридичної техніки виділяють: логічну послідовність, аргументованість та завершеність викладу; ясність і мовну доступність правового акта для адресатів; чіткість і точність формулювань, фраз і термінів; стислість та вмотивованість висновків, однозначність змісту, зрозумілість і правильність тексту щодо відповідності мовним нормам та нормам права.

Юридична техніка є науково-технічною галуззю юридичного знання, тому що ефективність і дієвість правової норми безпосередньо пов'язані з технічними (мовними, логічними) засобами її вираження. Неточне оформлення судження законодавця веде до спотворення закладеної моделі процесу. Правова норма іншими засобами, окрім мовних, виражена зовні бути не може, тому великого значення набуває саме нормативність мови права.

Мова права як різновид літературної мови повністю підпорядковується загальним правилам української мови, її закономірностям. Сполучуваність слів, побудова речень, правильність їх уживання визначаються як нормами права, так і мови. Укладання юридичних документів передбачає не тільки дотримання юридичної термінології, а й володіння мовними засобами.

Для юристів важливо вміти швидко добирати потрібне слово, досконало володіти нормами української мови, щоб уникати помилок, пов'язаних із неправильним слововживанням, а також порушенням різних правил. Типовими помилками, які найчастіше зустрічаються, є: “*вправі*” (замість правильного “*має право*”), “*приступити до обговорення*” (треба

“перейти, розпочати обговорення”), забезпечити безпеку (треба “гарантувати безпеку”, “убезпечити”) та ін.

Слід також зупинитися на вживанні слова “завідомо”, запозиченого з російської мови, значення якого містить три обов’язкові компоненти – спеціально, усвідомлено, наперед відомий. Російське слово “заведомо” має серед українських лексем відповідники “свідомо”, “усвідомлено”, “явно”, які слід використовувати при перекладі (зокрема, заведомая ложь – українською “умисно брехливі (неправдиві) свідчення”; “свідома (явна) брехня”).

Словники української мови фіксують дві синонімічні терміносполуки: *вчинити злочин і скоїти злочин*. Оскільки перше словосполучення містить тавтологію (корінь -чин- в обох словах), тому слід уживати “*скоїти злочин*”.

Особливої уваги потребує питання вживання тих прийменників, які за звучанням і написанням подібні до прийменників в інших мовах, зокрема російській. В українській мові використовуються прийменники *відповідно до, залежно від, згідно з, у зв’язку з, порівняно з, з/із розвитком, по зможі* натомість неправильно вживати такі конструкції, як *в / у залежності від, у відповідності до, в / у порівнянні з*.

Помилкою є використання в документах складеного прийменника “*в/у силу*”. Словники подають різні способи заміни цього прийменника: *зокрема, через, з огляду на*. Крім названих одиниць, наведених у словниках, прийменник “*в/у силу*” може синонімізуватися зі складеним прийменником “*у зв’язку з*”, що уможливує ще один варіант контекстуальної заміни ненормативної одиниці. Наприклад: *він відсутній у зв’язку з родинними обставинами* або *через родинні обставини* (а не “*в силу родинних обставин*”).

Помилковим є вживання складеного прийменника “*в ході*” для передавання часових відношень, який не належить до нормативної лексики. Його можна замінити прийменниковими одиницями: *під час, в/у процесі, протягом*. Наприклад: *виявлено під час експерименту; у процесі обговорення досягнуто згоди; протягом слідства (не в ході)* та ін.

Ненормативним вважається застосування складеного прийменника “*у міру*” (*у міру розвитку, у міру вдосконалення*) замість сполучення первинного прийменника “*з*” із орудним відмінком іменника: *з розвитком, з удосконаленням*. Контекстні варіанти заміни цієї одиниці наведено у “Словнику-довіднику з культури української мови”, зокрема “*по зможі*”. Будь-який із запропонованих варіантів можна використовувати залежно від змісту висловлення. Наприклад, для конструкцій з відтінком темпоральності – перший варіант: *каталог розширюється з надходженням нових видань* (не в міру надходження); *із просуванням на службі він дедалі більше набирався*

досвіду (не в міру просування). В інших випадках можна сказати *писатиму / телефонуватиму по змозі*.

Серед порушень граматичних норм є нехтування лексемами, створеними за українськими словотвірними моделями: передача – *передання, передавання*; дача (показань) – *давання*; виїмка – *вилучення, виїмання*.

Слід уникати також стилістичних помилок, пов'язаних з явною тавтологією (грошові кошти – правильно *кошти, забезпечувати безпеку* – правильно *гарантувати безпеку, убезпечувати*); з використанням слів-паронімів (*зумовлювати* – *обумовлювати, недоторканість* – *недоторканість*) та ін.

Отже, високий рівень культури українського ділового мовлення для юриста є невід'ємним складником його професійної діяльності.

Т. І. Дудаш, канд. юрид. наук, доц.
Львівський національний університет
ім. Івана Франка

МОВА ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЕКСИЧНИЙ СКЛАД МОВИ ПРАВА

У більш широкому сенсі аргументацію можна розглядати як вплив словом на погляди та поведінку людини, а дещо вужче – як процес створення спеціальних текстів (аргументаційних конструкцій) в усній та письмовій формі.

Аргументаційною конструкцією вважають адресований реципієнтові текст із двокомпонентною структурою – тезою аргументації та фактичними підставами. Теза аргументації – положення, яке, на думку аргументатора, має бути прийняте і доводиться. Фактичні підстави – доводи (аргументи) на користь тези. У процесі аргументації утворюється усний або письмовий текст, який містить послідовність тез, аргументів і контраргументів (декілька аргументаційних конструкцій). Аргументаційна конструкція має ввести такі нові знання, які могли б змінити погляди адресата, а отже, вплинути на процес прийняття рішень. Використовуючи термін “правова аргументація”, маємо на увазі не лише юридичну аргументацію, а й аргументацію, яку здійснюють позаправовими засобами, але яка має юридичне значення. Предмет даного дослідження обмежений мовними засобами правової аргументації. Адже не залежно від того, про яку аргументацію йдеться – правову чи суто юридичну, – вона об'єктивується за допомогою мови, тобто здійснюється мовними засобами.

Можна погодитися з твердженням Т. Губаєвої, що мовними засобами аргументації слугують усі мовні засоби в цілому. Спеціальними мо-

вними засобами аргументації науковець вважає метафори; наведення прикладів; аналогію; питальні конструкції та конструкції, що спонукають до дії. До мовних прийомів аргументації вона відносить ускладнення синтаксичної структури (побудова ускладнених речень); підміну номінацій (перепозначення поняття); варіації способів введення тези – намір, обов'язок, прохання, звернення по пораді та ін.

Зосередимо увагу на загальних мовних засобах, тобто на лексичні як інструменті для аргументування. Необхідність уточнити саме загальні мовні засоби аргументації зумовлена тим, що дуже часто поняття про лексичний склад мови права підміняють поняттям про юридичну термінологію (зокрема, у підручниках з юридичної техніки до її складу відносять саме юридичну термінологію, а не лексику). Отже, вважаємо, що лексика мови права – це усі лексичні засоби, які використовують у мові правотворчості, правозастосування, правотлумачення, правореалізації, професійній юридичній мові та у мові юридичної науки. Охарактеризуємо мовні засоби, що входять до складу лексики мови права.

Юридичний термін – це слово чи словосполучення, яке є узагальненим найменуванням юридичного поняття і використовується в мові правотворчості, правозастосування, правотлумачення, правореалізації, професійній юридичній мові та в мові юридичної науки. На наше переконання, не можна погодитися з визначенням поняття “юридичний термін”, запропонованим авторами “Юридичної енциклопедії”, згідно з яким юридичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо).

Насамперед, незрозуміло, яку сферу життя потрібно розглядати як правову та де має бути визначене поняття “юридичний термін”. Так, вважати юридичною літературою нормативно-правові акти, як мінімум, спірно; також постає питання, чи можна вважати юридичним терміном той, дефініція якого наведена у тезах конференції (йдеться як про критерій віднесення праці до юридичної літератури, так і про автора визначення, який може бути, наприклад, студентом другого курсу юридичного факультету і наводить визначення поняття “право на щастя”). До того ж у юридичній практиці поширеним є використання слів, які виникли на межі права і бізнесу, але не отримали визначення ані у нормативно-правових актах, ані у юридичній літературі (як-от: “угоди про злиття і поглинання”). За всіма характеристиками, крім наявності визначення, такі слова вписуються в поняття про юридичний термін. Тому запропоноване авторське визначення поняття “юридичний термін” є більш загальним і у ньому зроблено спробу подолати наведені недоліки.

До ознак юридичного терміна можна віднести такі, як:

1) однозначність: юридичний термін має позначати лише одне

юридичне поняття, а останньому має відповідати лише один юридичний термін; цей принцип стосується однієї юридичної терміносистеми. Тому однозначність – вимога до юридичних термінів, що досягається завдяки входу терміна в певну терміносистему;

2) системність: будь-який юридичний термін є членом певної юридичної терміносистеми, що, власне, його й робить таким; значення юридичного терміна фіксується і підтримується в цій системі;

3) дефінітивність – юридичний термін зазвичай має визначення (дефініцію) – нормативно-правове чи наукове;

4) сфера застосування юридичного терміна – мова правотворчості, правозастосування, правотлумачення, правореалізації, професійна юридична мова та мова юридичної науки.

Юридична термінологія – це сукупність юридичних термінів, що використовуються в мові правотворчості, правозастосування, правотлумачення, правореалізації, професійній юридичній мові та у мові юридичної науки.

Юридична номенклатура як окрема складова лексики мови права охоплює власні імена, зокрема, назви нормативно-правових актів, державних органів, посадових осіб, державних нагород (наприклад, Конституція України, Закон України “Про третейські суди”). Вживання юридичних номенклатур у мові права є поширеним і має певні традиції. Зокрема, назви нормативно-правових актів, крім кодексів, зазвичай описові, починаються з “Про...”, для позначення кодексів застосовують прикметники, які вказують сферу правового регулювання, тощо.

Юридична аббревіатура – скорочене найменування юридичних номенклатур, яке створюють з початкових літер чи початкових слів. Суттєвою ознакою аббревіатур є стабільна вимова за назвами букв або звуків та лексикалізація графічних скорочень, якої з часом набувають часто вживані й загальнозживані аббревіатури (наприклад, ЦК України, Мін’юст, ПАТ, ПрАТ). Специфікою юридичних аббревіатур можна вважати наявність офіційних аббревіатур, небажаність використання аббревіатур без їх запровадження в тексті та некоректність скорочення назви держави.

Юридичними професіоналізмами можна вважати спеціальні слова та словосполучення (терміни), які використовують юристи у професійному мовленні і які незрозумілі для широкого кола. Яскравим прикладом використання професіоналізмів є застосування у професійному мовленні юристів транслітерованих латинських юридичних термінів, як-от: оферта, акцепт, віндикація.

Професійний сленг юриста складають слова, які використовуються ним в усному побутово-професійному мовленні (наприклад, *юридичка*, *корпоративка*).

Загальноновживані слова є окремою складовою лексики мови права. Йдеться про ті слова, що мають однакове значення в усіх сферах їх використання. Чи не найбільше в українській юридичній мові застосовують дієслів (наприклад, вважати, вчинити, укласти тощо). Трапляються й іменники, які використовують у мові права у загальному значенні (наприклад, дія, особа, людина тощо).

Загальноновживані слова, які мають спеціальне значення у нормативно-правових актах, потребують виділення в окрему групу лексики мови права. Адже нерідко для здійснення правового регулювання у мові нормативно-правових актів вживають загальноновживане слово, яке не позначає юридичного поняття, виокремлюючи ті його ознаки, які є юридично значущими. Отже, слова, які мають спеціальне значення у нормативно-правовому акті, – це слова, що за своєю природою не є юридичними термінами, однак мають дефініцію, яка спеціалізує їх значення в нормативно-правовому акті. Наприклад, у Законі України “Про бджільництво” наведено визначення поняття “робоча бджола”, у якому закріплені найважливіші для правового регулювання ознаки цього поняття, які не є тотожними до біологічно значущих ознак. Очевидно, що відповідь на питання про те, чи є вираз “робоча бджола” юридичним терміном (з огляду на його закріплення та визначення у законі) буде негативною, позаяк це слово не позначає юридичного поняття. Однак через виокремлення в нормативно-правовому акті саме таких, а не інших ознак поняття, є всі підстави відносити такі слова до окремої групи лексики мови права, а не ототожнювати їх з юридичними термінами. Ці ж міркування стосуються менш екзотичних слів “будівлі”, “алкогольні напої” у Податковому кодексі України.

Спеціальні терміни, що належать до інших терміносистем, також потрібно вважати окремою складовою лексики мови права. Йдеться не про звичайні слова, а саме про терміни, які в правовій сфері використовують у їх спеціальному значенні, жодним чином не юридизуючи їх ознак через дефініції. Наприклад, термін зі сфери програмування “айпі-адреса (IP-адреса)” використовують при розслідуванні злочинів у сфері кіберзлочинності і, як наслідок, у мові правозастосування саме у властивому для нього значенні. Також зберігають своє значення у мові права економічні терміни, які можна сплутати з юридичними.

Отже, складовою загальнотеоретичного дослідження правової аргументації є питання про мовні засоби, які забезпечують таку аргументацію. Його вирішення зобов’язує уточнити лексичний склад мови права. Таке дослідження дозволило виявити та обґрунтувати різні складові такої лексики поряд з юридичними термінами, а крім того, має вихід і на більш загальну проблему – склад юридичної техніки. Не можна стверджувати, що елементом юридичної техніки є лише юридична термінологія, оскільки остання позначає сукупність юридичних термінів. Натомість варто вважати складовою юридичної техніки лексику мови права.

ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЯК ФОРМА ЮРИДИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Уперше поняття “юридична конструкція” як артефакт юридичного мислення було розкрито в догматичній традиції саме для того, щоб висловити таким чином ідею специфіки і самостійності юридичного мислення. Суть цієї ідеї полягала в тому, що юристи можуть розуміти право інакше ніж не юристи, оскільки це диктується специфікою юридичної діяльності та її соціально-культурною роллю. Далі ця ідея була відкинута, замість неї юридичне мислення проголошено приватним предметним випадком науково-позитивістського мислення, що пізнає явища і розкриває закономірності. Одним із виразів цієї ідеї було таке поняття, що, до речі, змінило свій зміст, як “юридична конструкція”, під якою стали розуміти такий же прийом формулювання наукових понять, як і в інших природничих науках, астрономії, фізиці та ін. Як зазначають І. Д. Шутак, І. І. Онищук, подібний погляд на юридичне мислення був, у цілому, притаманний і радянському правознавству.

Так, Р. Ієрінг, розглядаючи юридичну конструкцію, фактично надав їй статус способу вираження ідеї самостійності юридичного мислення як історично прогресивного способу правотворчості. Це поняття було введено для заміни історично першої одиниці права – юридичної норми, яка має природне ситуативне походження. Натомість було запропоновано штучне утворення, продукт юридичної техніки (юридичної догматики), артефакт юридичного мислення – юридичну конструкцію (на це вказує у своїй роботі “Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах” І. І. Онищук).

Юридичну конструкцію Р. Ієрінг досить широко розумів. Особливо помітний цей факт на прикладах, якими науковець ілюструє її закони. Свого часу В. В. Чевичелов писав, що у них (прикладах) конструкціями називаються й поняття, і теорії, і положення закону, і подібні, здебільшого неконструктивні, явища. Водночас Р. Ієрінгом була висловлена ключова ідея про пізнання права шляхом аналізу будови правових тіл та їх системи.

Узагальнивши судження І. Д. Шутака й І. І. Онищука, можна стверджувати, що юридична конструкція – це таке поняття, яке створюється в результаті певної інтелектуальної роботи та в розрахунку на виконання певної задалегідь закладеної функції, яка видається актуальною практич-

ною необхідністю юридичного врегулювання тієї чи іншої сфери суспільних відносин. З огляду на це юридична конструкція протистоїть поняттям, створеним у межах неюридичних дисциплін, але задіяним у процесі юридичного регулювання соціальних відносин (наприклад, природно-наукові поняття, що використовуються в криміналістиці). Та обставина, що зміст цих понять часто набуває відомого юридичного відтінку, не перетворює їх на юридичні конструкції. Юридичні конструкції від початку і до кінця повністю формуються в межах правознавства і є виключно юридичними конструкціями. Із цієї ж точки зору юридичні конструкції як феномени, що мають штучну природу, відрізняються від таких правових утворень, які складаються в юридичній практиці без спеціальної участі юридичного мислення, зокрема, від правових звичаїв.

Зауважимо, що важливим призначенням юридичної конструкції є надання нормам права логічної стрункості, послідовності їх викладу; вона визначає зв'язок між нормами права, сприяє повному, чіткому врегулюванню суспільних відносин (чи їх елементів). Використання юридичної конструкції націлює законодавця на те, щоб з достатньою повнотою регламентувати всі її елементи. Як справедливо наголошує А. Ф. Черданцев, законодавець у процесі нормотворчості спочатку мислить юридичними конструкціями як абстрактними образами побудови нормативного матеріалу, а потім – нормами права, які мають, у порівнянні з конструкціями, більш конкретний характер.

І в продовження його думки видається доречним навести лаконічне визначення Т. В. Кашаніної: “юридична конструкція – це створена за допомогою абстрагування мислення модель суспільного відношення (його типова схема), елементи якої міцно пов'язані між собою”.

Основне значення юридичної конструкції полягає в тому, що вона дає готовий типовий зразок, схему, у яку “зодягнеться” правовий матеріал. Ці схеми відіграють важливу роль у різних сферах правової дійсності. Так, у сфері правотворчості використання юридичних конструкцій полегшує формулювання нормативних приписів, надає нормативно-правовим актам чіткість, логічність, послідовність, забезпечує формальну визначеність права. При цьому юридичні конструкції певною мірою обмежують вільний розсуд законодавця, вимагаючи від нього дотримання законів правової логіки, змушуючи висловлювати свою думку заздалегідь заданими структурами мислення. Використання юридичної конструкції націлює законодавця на те, щоб з достатньою повнотою регламентувати всі її елементи. Однак після того, як створюються норми права, які є складовими певної конструкції, починається новий стан відображення або сходження від абстрактного до конкретного. У вигляді останнього тут виступає вже не норма права, а юридична конструкція, яка доводиться до стану органічної інтеграції в систему правового регулювання.

Із цього приводу Р. Лукіч у своїй роботі “Методологія права” пи- сав: “Правова конструкція створюється шляхом виділення з правових по- нять нижчого порядку того загального, що властиве їм як таким. Кон- струюється нове поняття, що охоплює всі поняття нижчого порядку, з яких воно створено; при цьому зазвичай виявляється головне у всіх цих понят- тях, їх основна ідея, таким чином глибше осягається їх сутність, а відпо- відні норми краще поєднуються в одне ціле”.

Юридична конструкція створюється в результаті відображення дійсності й у результаті абстракції. Під час її створення дослідник, суб’єкт, відволікається від різноманіття видів та ознак суспільних відно- син, від різноманіття їх зв’язків з іншими суспільними факторами (еконо- мікою, політикою, правосвідомістю, мораллю тощо).

Безумовно, помилково ототожнювати юридичну конструкцію з ло- гічною дедукцією, теоретичними положеннями та способом правового регулювання, оскільки названі утворення не стосуються юридичної техні- ки, вони позбавлені конструктивної природи. Як слушно зауважує В. В. Чевичелов, під час розгляду таких утворень, як юридичні конструк- ції ігнорується не лише законодавчо-технічний “родовід” розглянутого явища, а і його конструктивна природа.

У статті “Соціальна цінність юридичних конструкцій у процесі розвитку права” О. Зінченко зазначає, що в сучасній науковій літературі підкреслюється, що традиційне формально-логічне розуміння юридичної конструкції у правознавстві виражає зміст, який органічно поєднаний з юридичною діяльністю і юридичним мисленням, і робить акцент на особ- ливій специфічній здатності юридичної конструкції виступати засобами осмислення чинного позитивного права, які, маючи логіко-смыслову структуру, певним чином упорядковують і розвивають позитивне право, а також забезпечують його практичне застосування.

Отже, законодавець, оперуючи юридичними конструкціями як аб- страктними образами побудови нормативного матеріалу, створює необ- хідні для наповнення конструкцій норми права, надаючи правотворчому процесу більш послідовний, логічно вивірений характер.

М. І. Любченко, асистент
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОВИ І ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Питання виявлення, аналізу й опису, а зрештою, й конструювання юридичної мови як самодостатньої семантичної системи стає для сучасної юриспруденції все більш актуальним. Саме мова виступає засобом формулювання юридично значущих положень, які завдяки формалізації перетворюються на дієвий механізм регулювання поведінки людини. І від того, наскільки логічно несуперечливим, лінгвістично недвозначним, семантично і лексично точним є викладення думки “законодавця”, залежить не тільки ефективність правореалізації, а й довіра до права в цілому.

Особливості взаємозв'язку мови і права здавна цікавлять мовознавців і правознавців. Розвиток нових засобів комунікації, становлення процесу правової інтеграції й гармонізації в країнах Європейського Союзу, процес адаптації законодавства України до вимог європейського права є тими факторами, які ще більше актуалізують вказану проблематику й привертають увагу до питань міжмовної комунікації у сфері права. Підтвердженням цього є те, що за останні десятиліття зацікавленість питаннями мови права та її різними аспектами значно зросла, що навіть призвело до появи відносно самостійної дисципліни, яка знаходиться на стику мовознавства та правознавства, – “юридична лінгвістика” (Ю. Ф. Прадід) або “юрислінгвістика” (Н. Д. Голєв), або навіть “юридичне термінознавство”. Опубліковано багато дисертацій та монографій, присвячених дослідженню окресленого питання. Це, зокрема, роботи С. П. Хижняка, Н. А. Власенко, Т. В. Губасєвої, А. Н. Шепелева, А. Ф. Черданцева, О. В. Малюкової та ін. У своїх працях цієї проблеми торкалися такі українські автори, як І. О. Биля-Сабадаш, В. Д. Титов та С. Е. Зархіна, Н. В. Артикуца, С. П. Кравченко, М. Б. Вербенєц, С. А. Толста, П. М. Балтаджи, Т. С. Подорожна, З. А. Тростюк та ін. Крім того, дослідженням різних аспектів цієї проблематики займалися П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, М. І. Панов, А. П. Гетьман, С. П. Погребняк, Л. І. Чулінда, О. Ф. Скакун, О. В. Капліна та багато інших. Однак, незважаючи на наявні розробки, все ще залишається невирішеною значна кількість питань, що стосуються мови права та вимог, яким вона має відповідати, і які потребують проведення ґрунтовних досліджень.

Загальновідомо, що реальний, фізичний світ є єдиним, тоді як його ідеальні картини різноманітні. На процес їх утворення впливає багато зовнішніх чинників, які зумовлюють формування окремих ідеальних пара-

дигм. І тут надзвичайно важливу роль відіграє мова. Вона є другою сигнальною системою людини, у якій звуки із засобу вираження емоцій поступово перетворилися на засіб позначення речей, їх властивостей і відношень і стали виконувати функцію навмисного повідомлення. Поряд з інформацією про зовнішній світ, яку людина отримує за допомогою першої сигнальної системи, разом із мовою вона отримала ще один канал зв'язку зі світом, який дав можливість відображати останній в узагальненій формі мовних знаків. Людина набула здатності знати те, що безпосередньо сама могла не відчувати. Мова внесла новий принцип у роботу центральної нервової системи і стала потужним засобом розвитку людської свідомості. У людини виник принципово новий тип психічного розвитку. Саме із цими властивостями мови пов'язані слова М. Хайдеггера про те, що сутність людини виявляється у мові.

Мова – це основний засіб передачі будь-якої інформації. Вона представляє собою певне поєднання знаків, символів, кодів тощо (за словами Л. Вітгенштейна, мова – як скриня з інструментами: там є молоток, зубило, сірники, цвяхи, шурупи, клей – і все це зібрано разом невипадково).

Крім того, мова забезпечує об'єктивацію всіх думок, тобто є зовнішньою формою для будь-якого можливого змісту. Згідно з висловлюванням Томаса Гоббса, головним призначенням мовлення є трансформація “потягу з наших думок” у “потяг слів”. Декількома роками пізніше цю думку продовжив не менш відомий мислитель Джон Локк, вказавши, що непростим, але необхідним завданням є подолання притаманної мові неоднозначності, що дасть можливість розглядати мову як чудовий зв'язок, який тримає суспільство разом, а також спільний канал, за допомогою якого передаються знання від однієї людини до іншої, від нинішнього покоління наступному.

Мова як головний засіб спілкування обслуговує всі сфери суспільно-політичного, офіційно-ділового, наукового та культурного життя. Так, О. О. Реформатський визначає мову як найважливіший засіб людського спілкування. Без мови людське існування неможливе, а без спілкування не може бути і суспільства, а тим самим і людини. Без мови не може бути і мислення, тобто розуміння людиною дійсності і себе в ній. Тому важко переоцінити значення мови для будь-якої людини, суспільства, держави. Як висловився І. Огієнко (митрополит Іларіон), мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості.

Вивчення мови має величезне значення. Воно, як писав В. Д. Катков, привчає людину до аналізу її власних думок та сприяє пізнанню нею самої себе. Ми не зможемо ані навчитися послідовно мислити, ані адекватно розуміти себе та інших людей, якщо не зробимо наше мовлення-мислення предметом особливої уваги й вивчення. Тому, продовжував автор, мовознавство, нерозривно пов'язане з логікою, є найважливішою із

наук для будь-якої людини, а не тільки вчених певних спеціальностей. Особливо ж воно важливе для тих, хто, подібно юристу, має так багато справ з абстракціями.

У сфері правовідносин також існує особлива мова як знакова система, що служить засобом вираження думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації. Ця знакова система включає до себе спеціальні юридичні терміни, що мають особливий правовий зміст, і називається мовою права або юридичною мовою. У межах цієї семантичної системи виокремлюють дві семантичні категорії: висловлювання, імена (загальні, одиничні, абстрактні, конкретні) та юридичні терміни (“право”, “закон”, “правопорушення”, “злочин”, “покарання” тощо), які мають специфічний зміст і предметно-галузеве значення. Національна юридична терміносистема співвіднесена з правовою системою України та визначається як субмова, що відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору.

Саме тому Н. В. Артикуца визначає мову права як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній. Мова права не може суттєво відрізнитися від літературної мови, адже головне призначення права – регулювання відносин між людьми, тому воно має бути об’єктивовано в такій мові, яка буде зрозумілою для людей – учасників суспільних відносин.

У той самий час мова права має певні особливості, які і відрізняють її від загальнолітературної мови. До таких особливостей, які однозначно із цим є і вимогами до неї, належать: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настаново-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, сувора нормативність на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), стабільність засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис. Крім того, у переважній більшості випадків юридична мова має певне, хоча і досить мінливе, коло постійних користувачів, до якого входять, насамперед, професійні юристи, але водночас вона призначена і для необмеженого кола осіб. Враховуючи те, що юридична мова слугує засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації, вона не створена для повсякденного спілкування людей, а її використання відбувається тільки у випадках зіткнення з правом. Також слід зауважити, що юридичній мові властиві особливі, відмінні об’єкти фіксації (наприклад, законодавчі або судові акти).

На підставі викладених вище особливостей юридичної мови в

спеціальних дослідженнях пропонується розуміти її як логічну систему словесного вираження думки, за допомогою якої описується право і його прояви, що характеризується наявністю специфічної термінології, особливих об'єктів фіксації і певним колом постійних користувачів та служить засобом інтелектуально-правової комунікації.

Вже давно набула статус тривіальної істини фраза про те, що формування права повинно бути чіткими й однозначними. Цей постулат, який прийшов з глибини століть, ставить цілком конкретні завдання і перед юристами, і перед лінгвістами. Знов-таки, той самий Дж. Локк ще наприкінці XVII ст. підкреслював надзвичайну важливість чіткого і зрозумілого застосування слів у мовленні. Мислитель проводив паралель між обміном словами й ідеями, з одного боку, і комерційною торгівлею – з іншого: той, хто використовує одне й те саме слово в різних значеннях, схожий на продавця, який намагається продати одну й ту саму річ декілька разів.

Насамкінець варто вказати, що юридичний текст як один із зовнішніх виразів ідеальної (правової) картини (картини належного) реального (фізичного) світу більше за будь-який інший має бути точним за своїм змістом і зрозумілим як посвяченому, тобто учаснику дискурсивного співтовариства, так і непосвяченому. Неналежна лінгвістична якість юридичних текстів перешкоджає розумінню і без того складних правових ідей, підриває довіру до права в цілому. У той самий час не можна піддаватися спокусі поставити рівень правової культури суспільства в залежність від якості юридичної мови. Остання є мінімально необхідною умовою належного правового регулювання, але недостатньою. Мова не може сама по собі гарантувати соціальний порядок, вона вимагає наявності доброї волі з боку самих учасників суспільних відносин і корегування останніх, у разі потреби, з боку суверена. Відсутність такої доброї волі або соціального контролю робить досконалість юридичної мови марною. Лінгвістична частина соціального договору є продовженням обопільної взаємозалежності між членами громади.

Р. О. Кабальський, асистент
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

Правова нормативність як засіб юридичної техніки

Нормативність є основою здійснення правового регулювання. Проте таке регулювання суспільних відносин має носити організований характер. У зв'язку з цим актуальним є з'ясування сутності правової нормативності, що сприятиме усвідомленню механізму соціального регулю-

вання. Тому, зважаючи на іманентність праву нормативності, нагальним стає питання дослідження особливостей прояву нормативності права як засобу юридичної техніки.

У межах пострадянського праворозуміння можна виділити такі дві головні течії щодо розуміння природи нормативності права: 1) нормативність права розглядається як якість, що викликана існуванням права як системи норм, та 2) нормативність права як вираження його загальнообов'язковості (загальності та обов'язковості).

До представників першого напрямку належать, зокрема, С. С. Алексєєв, С. Н. Братусь, М. Н. Марченко, І. Є. Фарбер. Так, С. Н. Братусь вважає, що “істотною рисою права є його нормативність. Це твердження тавтологічне по суті: якщо право – це система норм, правил, що приписують належну або можливу поведінку тим, кому ці правила адресовані, а норма – це масштаб визначеної поведінки, то само собою розуміється, що суть права в його нормативності”; а С. С. Алексєєв зазначає, що “право – це не тільки норми; без норм, без нормативності як риси нема права”. І далі: “Нормативність, як би широко не трактувалася ця визначальна риса права, у принципі ні в чому іншому, ніж у нормах, загальних формалізованих писаних правилах поведінки, виражатися не може”.

Для іншого російського теоретика М. Н. Марченка “право – це не просто система норм, а система норм, установлених або санкціонованих державою”, і “говорячи про систему правових норм, інакше, нормативність права...” – продовжує він, ототожнюючи нормативність права та систему правових норм.

Таким чином, подібне розуміння нормативності викликане розумінням права як системи норм, установлених та санкціонованих державою. На думку автора, незадовільність такого розуміння нормативності полягає в тому, що за такого підходу, по-перше, розглядається лише формальний (позитивно-емпіричний) бік нормативності, нехтуючи її сутнісними якостями. В результаті цього, по-друге, сутність нормативності (належного) підмінюється державним примусом, не говорячи вже про збідніле праворозуміння. Крім того, не береться до уваги важлива ознака нормативності як способу об'єктивації (форми) належного, адже належне не виводиться з велінь держави (емпіричного феномену).

Щодо другого підходу (нормативність права як вираження його загальності та обов'язковості) до з'ясування природи нормативності права, перш за все слід зазначити, що, трактуючи нормативність права як його загальнообов'язковість, різні дослідники по-різному бачили джерело такої загальнообов'язковості. Так, С. С. Алексєєв, посилаючись на класиків марксизму, вказував, що пануючі за даних відносин індивіди “повинні надати своїй волі, обумовленій цими певними відносинами, загальне вираження у вигляді державної волі, у вигляді закону”, вони “проводять свою особисту

волю у форму закону, роблячи її в той же час незалежною від особистого свавілля кожного окремого індивіда серед них”. Отже, загальність волі, вираженої в праві, прибічники діалектико-матеріалістичної методології розглядали як суттєву рису правового регулювання. А “загальність волі і є нормативністю правової форми суспільного регулювання”. Проте джерелом загальності волі та способом її вираження є державна воля: “В нормативності права, як і в інших якостях, проявляється те, що зміст права утворює державна воля. Це і дозволяє зробити волю, яка міститься в праві, загальною, загальнообов’язковою, владною”. Підсумовуючи, додамо, що у цьому контексті право – воля економічно пануючого класу, а нормативність – загальність цієї волі, забезпечена державним примусом.

Менш заполітизованим та більш послідовним є бачення нормативності, запропоноване російськими та українськими теоретиками права В. В. Борисовим, О. Б. Венгеровим та М. В. Цвіком.

Так, для О. Б. Венгерова “нормативність права проявляється в діалектичній єдності таких якостей правил поведінки, як узагальненість та обов’язковість”. А В. В. Борисов писав, що “нормативність права виражається у масштабності, еталонності, загальнообов’язковості норм поведінки”; М. В. Цвік вважає, що “нормативність права полягає в тому, що воно містить загальнообов’язкові права і обов’язки для невизначеного кола суб’єктів, тривало та багаторазово застосовується до передбачених ним життєвих ситуацій... Головні прояви права – правові відносини, норми, принципи і правосвідомість – мають при встановленні та реалізації повторюваний характер і в цьому сенсі є теж нормативними”.

Отже, крім загальності права, відміченої С. С. Алексєєвим, до розуміння нормативності додається ще його обов’язковість, яка, на думку М. В. Цвіка, набувається у результаті того, що “повторюваність певних дій, які зрештою стають зразком поведінки, приводить до внутрішнього їх сприйняття людьми як обов’язкових”. Таким чином, джерелом обов’язковості права вже є не державна воля, а фактична повторюваність відносин.

Проте відразу виникає ряд запитань. По-перше, чи можна ототожити загальнообов’язковість права з його нормативністю? Адже нормативність, як вже вказувалося, є вираженням належного, а обов’язковість у рамках цього напрямку обґрунтовується фактичною повторюваністю, тобто існуючим. Подібне праворозуміння (розчинення належного в існуючому) є характерним для пострадянських правників та зумовлюється методологічними чинниками (матеріалістичною діалектикою).

У разі формулювання обов’язковості через повторюваність плутається причина з наслідком: вчинки не стають належними через те, що вони постійно повторюються, тут, скоріше, більше діє синдром натовпу “бути як всі”. І навпаки, повторюються тому, що є вираженням належно-

го. У випадку реалізації можливості належної поведінки право дійсно може переходити з можливості в дійсність. Та слід мати на увазі таке. Реалізація можливості, наданої правом, є індикатором дієвості права та, як наслідок, “мінімум дієвості є умовою чинності норми”, як справедливо зазначав Г. Кельзен. Тому, на нашу думку, радянській юриспруденції в умовах методологічного монополізму матеріалістичної діалектики не вдалося подолати дуалізму належного та існуючого, а лише була здійснена спроба еклектичного обґрунтування виведення належного з існуючого.

Загал же продовжує спиратися на державне забезпечення (нехай і з посиланням на можливість, а не обов’язковість застосування примусу до правопорушників), адже право розповсюджується на всіх тому, що у випадку правопорушення дотримання права гарантується державою. Таким чином, нормативність права знову не може позбутися державної опіки. Крім того, за такого підходу презюмується те, що право не може не бути порушеним, чим стверджується апіорність негативної (злочинної) природи людини.

Право, знаходячи актуалізацію у мові, є адекватним вираженням буття людей – соціального виміру об’єктивної реальності. Тому норми права не можуть бути суб’єктивними, оскільки є укоріненими в бутті людей. Неможна назвати норми права і об’єктивними, оскільки така “об’єктивність” зникає при виході людини з соціального виміру. Нормам права притаманна об’єктивність як синтез дійсності та дієвості тільки в соціальному вимірі об’єктивної реальності як простору міжлюдських взаємин. Таким чином, право – інтерсуб’єктивне. Соціальні істоти, будучи зануреними в життєвий світ, безпосередньо відчують на собі (на рівні свідомості) належне, спричинене впливом нормативної сили права.

Можна стверджувати, що нормативність права, як будь-яке інше явище, має свої ознаки, які дозволяють охарактеризувати її природу. У сучасній юридичній літературі досить поширеним є виділення (у різному поєднанні) таких ознак нормативності права, як: повторюваність, типовість (нормальність), примусовість та обов’язковість. Проте слід підкреслити, що вказані вище ознаки нормативності не є сутнісними характеристиками природи правової нормативності, а більшою мірою описують її прояви, реалізацію, проекцію на емпіричну дійсність. У зв’язку з цим необхідно виявити інший, глибинний метарівень правової нормативності, той, що власне і робить право правом.

На відміну від правового об’єктивізму, на думку автора, якою б не була продовжуваність повторення “факту”, він може стати “нормативним фактом” лише за тієї умови, що з самого початку свого існування був пронизаний позачасовими цінностями, адже якщо він виступає формою матеріалізації ідеального (об’єктивація цінності в соціальну фактичність), то нема жодної необхідності в його повторенні для набуття фактом нор-

мативної сили. Як уже вказувалося, повторюваність є наслідком нормативності, а не навпаки.

З огляду на запропоноване розуміння нормативності як соціокультурного феномену можна зробити висновок, що правова нормативність є функцією правової системи, яка полягає в упорядкуванні (врегулюванні) її структурних елементів, зокрема суспільних (правових) відносин. Нормативність права – це визначальна риса права, яка, ґрунтуючись на рефлексивній здатності людини, є способом об'єктивації (формою) правового належного (правових цінностей) та зорієнтована на виникнення відношення належності певних моделей поведінки у соціальних суб'єктів. Нормативність характеризується рефлексивним поєднанням загальнообов'язковості та загальнозначущості права для необмеженого кола суб'єктів, які задаються елементом належності, закладеним у нормі (чи в іншому носії) через інтегровану нею цінність.

*Л. І. Заморська, д-р юрид. наук, доц.
Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича*

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ

У юридичній літературі існує думка, яку, зокрема, поділяє російський вчений В. В. Лазарєв, про те, що правова наука є не тільки пізнавально-теоретичною, а й “виробничою” у розумінні безпосереднього активного впливу на законодавство і практику його застосування. Нормотворчість, тлумачення і застосування норм права – усі ці процеси безпосередньо пов'язані з пізнанням.

Як зазначає В. М. Баранов, будь-яка правова норма є результативним проявом правотворчого пізнання, певним пізнавальним образом, що є складним феноменом і включає до себе чуттєві елементи, оскільки поява будь-якої правової норми не можлива без попереднього пізнання соціальних реалій, що викликали необхідність виникнення такої норми. У процесі пізнання норми права потрібно пізнати всі факти, явища і події, що мають значення для цієї норми. Однак пізнання у правотворчості здійснюється не безпосередньо – факти, явища і події, що аналізуються у правотворчому процесі, зумовлені також мовними правилами: розробники норм стикаються з багатьма текстами, що відображають ті чи інші факти соціального буття і є своєрідними мовними фактами.

Твердження про ґносеологічну індиферентність правотворчості, згідно з якою пізнання як таке лежить за межами правотворчого процесу

(І. О. Биля-Сабадаш), є не зовсім правильним, його доречність стає можливою лише у тому випадку, якщо пізнається вже пізнане і висловлене.

У цьому контексті постають питання, як або яким чином законодавець безпосередньо “формує” (встановлює) норму права, щоб вона стала інструментом для регулювання суспільних відносин; звідки виникає ідея прийняття норм як сукупності інструментарію регулювання існуючого правопорядку.

Основними засобами, правилами і прийомами формування будь-яких правових норм володіє юридична техніка (О. Ф. Скакун).

Юридична техніка – це система принципів, правил, методів, засобів, прийомів (логічних, структурних, мовностилістичних) підготовки текстів правових актів, що застосовуються при виробленні й систематизації актів для забезпечення їх досконалості. Розрізняють і визнають специфіку правотворчої, правотлумачної, правозастосовної, правореалізаційної техніки. Значно предметнішим є поділ юридичної техніки на правотворчу, правозастосовну (правореалізаційну), інтерпретаційну, техніку систематизації права, судову і слідчу, прокурорську тощо (О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів).

Так, І. О. Биля-Сабадаш щодо цього зазначає: “В юридичній науці та практиці поряд із терміном “нормотворча техніка” дістали рівнозначного і досить поширеного вживання терміни “правотворча техніка” і “законодавча техніка”. Термін “нормотворча техніка” у порівнянні з терміном “правотворча техніка” є більш точним. По-перше, право є таким явищем, компонентом якого є і певні ненормативні явища. По-друге, право як міра свободи формується в процесі життєдіяльності суспільства, хоча й знаходить своє відбиття в нормах позитивного права в результаті діяльності уповноважених суб’єктів по формулюванню таких норм. Саме ці аспекти й покликаний відобразити термін “нормотворча техніка”. Що ж до терміна “законодавча техніка”, то його слід вживати винятково стосовно створення законів у вузькому (формальному) значенні. У такому випадку необхідно розглядати законодавчу техніку як «складову нормотворчої техніки, яка включає також техніку підзаконних правових актів» (О. Близнюк).

Отже, нормотворча техніка є різновидом юридичної техніки і пов’язана з нормотворчістю. Вона включає до себе:

- методики роботи над текстами нормативно-правових актів;
- прийоми найбільш досконалого викладення думки законодавця (інших суб’єктів правотворчості) у статтях нормативно-правових актів;
- вибір найдоцільнішої структури кожного з них, термінології та мови;
- способи оформлення змін, доповнень, повної або часткової відміни, об’єднання нормативно-правових актів (О. М. Балинська).

Таким чином, забезпечується юридична досконалість норм права, що входять до складу нормативних документів. Саме юридична досконалість є запорукою впливовості цих норм, гарантом належної реалізації їх інструментальної функції.

Головним правилом утворення правових норм є правильний підбір юридичних термінів. Наука, що вивчає цей “механізм”, визначається як юридична термінологія.

Юридична термінологія – це система юридичних термінів, тобто вербальних позначень понять, що використовуються при викладенні змісту відносно визначеної норми права в нормативному акті. Вона припускає так звану термінологічну уніфікацію: однозначність, загальновизнаність, стабільність і доступність термінів, визначеність і чіткість у викладенні нормативно-правового матеріалу, що виключає різне розуміння думки законодавця.

Так, однозначність – це вживання терміна в межах норми і системи права взагалі в одному значенні. Загальновизнаність – уживання термінів, що вже відомі, а не вигадані законодавцем спеціально для цієї норми. Стабільність передбачає усталеність термінології, включаючи її зміну із прийняттям кожного нового нормативно-правового акта. Доступність – це простота й адекватність терміна-поняття змісту норми права в цілому. Неточність у застосуванні терміна може спричинити неправильне розуміння правової норми (тут мається на увазі, що у будь-якій нормі права, а особливо у відносно визначеній, точність у розумінні термінології є гарантією того, що суб’єкти правовідносин у кінцевому підсумку отримають найбільш оптимальний результат, при цьому, інколи, передбачений наперед), а також призвести до неправильного її застосування, внаслідок чого суб’єкти правовідносин, що регулюються даною нормою, можуть, не розуміючи цього, не використати свого права чи не виконати обов’язку, передбаченого самою нормою, що спричинить настання небажаних або навіть негативних наслідків цих правовідносин.

Процес термінологізації права неминучий та обов’язковий, адже специфіка застосування правових норм вимагає перетворення слів живого мовлення, що побутує у звичайному соціумі, на правові терміни, що “обслуговують” виключно сферу правовідносин, відтворюють чітко окреслені спеціальні аспекти права. Тракткування поняття “термін” можливе через сприйняття його “не лише в граматичному і формально-логічному, а й у матеріальному значенні: як межі, що визначають значення і його розвиток, – терміни, які суспільство накладає на дискурс і поведінку”. У цьому випадку йдеться про дослівне сприйняття омонімічного перекладу слова “термін” як “межа”, “закінчення”, “обмеження”, де правовий термін покликаний не лише відображати й називати специфіку правового поля і правових відносин, а й встановлювати чіткі межі дій і вчинків правоспо-

живача з метою регулювання його правової поведінки (О. М. Балинська).

Що стосується техніки викладу тексту норм права, то і тут доречно навести думку О. Балинської, яка пише: “Мова закону – не закостеніле письмо; це – посередник правовідносин, вираження правопозиції держави, концентрований сигніфікат (психологічне діяльнісне спілкування), збудник правомислення, регулятор правоповедінки тощо”.

Твердження, що норма права є текстом, дає підстави розглядати й аналізувати її як вербального координатора, регулятора й контролера правовідносин в цілому і правової поведінки соціального суб’єкта зокрема.

Як вбачається, при цьому необхідно акцентувати увагу на тому, що мова, якою написана норма права, вирізняється абсолютною інструментальною функціональністю, зорієнтованою виключно на сферу правовідносин.

Норма права, з погляду текстологічності, є поняттям багатоаспектним, і кожен аспект розкриває її природу по-своєму, але у всіх аспектах вона залишається інструментом регулювання правової поведінки соціального суб’єкта. Адже правова норма – це насамперед “правове мовлення, розраховане на комунікацію й отримання відповідного комунікативного результату (підпорядкування висловленому)” (О. М. Балинська).

Таким чином, правова норма є безпосереднім результатом текстурального вираження та закріплення правила поведінки за допомогою юридичної (нормотворчої) техніки, що в своєму змісті відображає волю народу (громадян) на законодавчому рівні. Тому, власне, за посередництвом нормотворчої техніки правова норма стає термінологічно “збагаченою”, що дає можливість та доступність розуміння її змісту, а відтак, і застосування її до конкретної (необхідної) сфери правовідносин, максимально задовольняючи інтереси суб’єктів.

*І. Є. Криницький, д-р юрид. наук, проф.,
заст. директора з міжнар. зв’язків
Науково-дослідний інститут фінансового
права, м. Ірпінь, Київська область*

ПРО ОБОВ’ЯЗКОВІСТЬ ПРЕАМБУЛИ ЯК ЕЛЕМЕНТУ КОДИФІКАЦІЙНОЇ ТЕХНІКИ

Кодифікація в юридичній літературі традиційно розглядається як одна з найважливіших форм систематизації законодавства. Вона полягає у впорядкуванні наявного нормативного матеріалу шляхом докорінної переробки змісту та форми нормативно-правових актів, створення на їх основі нового зведеного та логічно цілісного документа. Отже, кодифікація

є чи не найскладнішою в організаційному та інтелектуальному плані формою систематизації, бо вона водночас виступає і як підвид нормотворчості. Одним із визначальних принципів кодифікаційної діяльності варто визнати принцип техніко-юридичної досконалості кодифікаційних актів. Натомість значну частину кодифікованих актів нашої держави навряд чи можна визнати довершеними з позиції юридичної техніки. У свою чергу, технічна недосконалість права, як вважає Р. Ієрінг, являє собою недосконалість усього права, недолік, що гальмує право і шкодить йому в усіх його цілях і завданнях. Саме тому потребує негайного вирішення існуючий на цей час комплекс теоретичних та прикладних проблем як юридичної техніки в цілому, так і кодифікаційної техніки зокрема.

Виділення кодифікаційної техніки зі складу нормотворчої виправдане як з огляду на особливості цієї діяльності, так і з позицій специфіки кодифікаційних актів. На переконання Є. А. Гетьмана, цілком слушно вона трактується як найбільш досконалий вид нормотворчої техніки, що може виступати у вигляді як законодавчої техніки, так і підзаконної нормотворчості, оскільки її результатом стають нормативно-правові акти не тільки законодавчого, а й підзаконного характеру. До її складу входять методи, способи, засоби та прийоми вчинення компетентним органом державної влади дій, спрямованих на впорядкування нормативного масиву та об'єднання правових приписів у кодифікованому документі.

“Якість” нормативного правового акта залежить не тільки від змісту, а й від його побудови. Зовсім не випадково до правил техніки законотворчості в її нормативно-структурному аспекті, на думку П. Ю. Каратеєва, включають належну структуру тексту закону та оформлення його реквізитів. При цьому структура закону визначається з урахуванням наступних елементів: назва органу, що прийняв закон, найменування закону, вступна частина (преамбула), нормативний зміст, вказівка на недотримання приписів закону й порядок відповідальності, вказівка про скасування інших актів, час видання та набуття чинності, підписи відповідальних посадових осіб. Наведений перелік не є вичерпним, його можна доповнити такими складовими, як: перехідні та прикінцеві положення, додатки тощо.

Особливе місце серед елементів кодифікаційної техніки (як спеціально-юридичний прийом) відведено преамбулі кодифікаційного акта (від лат. *praebulus* – той, що попереду). Як зазначають автори посібника “Нормографія: теорія і методологія нормотворчості” А. І. Абрамов, Ю. Г. Арзамасов, В. І. Маньковська, вступ (преамбула) – самостійна органічна частина закону, що слугує важливим доповненням до його основної, нормативної частини. Проте серед науковців не існує єдності поглядів щодо юридичної природи та визначення преамбули, її структури, практичної цінності та логіко-гносеологічних можливостей. Відкритим залиша-

ється питання й щодо її обов'язковості у структурі кодифікаційних актів. Окреслені питання мають не тільки суто теоретичне значення, а й безпосередній вихід на практику.

Варто зауважити, що преамбула застосована законодавцем у шести кодексах України з 22 чинних на цей момент. При цьому останній за хронологією випадок її впровадження датовано 19.05.2011 р. (Повітряний кодекс України). Цілком зрозуміло, що преамбула ще не набула статусу обов'язкового елементу кодексів. Таке ставлення вітчизняного законотворця, вочевидь, зумовлене низкою факторів. У першу чергу такий стан справ пов'язаний з відсутністю сталої традиції її включення до тексту нормативно-правових актів, чіткого розуміння значення преамбули, а відповідно, й запиту на її використання.

У науковому середовищі ставлення до преамбули коливається від відмови їй у праві на існування (Р. Бержерон, І. Ф. Лучихіна, Л. К. Хачатурова) до надання статусу обов'язковості (Л. К. Лутова). Конкретизуючи свій підхід, правники наголошують, що присутність преамбули в кодексі – це політична доцільність та водночас юридична необхідність (І. Ф. Лучихіна, Л. К. Хачатурова, С. М. Болдирев). У межах цих полярних позицій можна виділити такі, що: а) припускають можливість введення преамбули до структури законодавчого акта як необов'язкової складової (С. М. Болдирев, І. В. Гранкін); б) вважають за доцільне її включення до структури закону (Ж. О. Дейко, Г. Т. Чернобель) або виходять з бажаності такої дії (Т. В. Кашаніна); в) припускають вкраплення преамбули за потреби (А. Ткачук) чи в необхідних випадках (І. О. Биля). У контексті окресленого аспекту нормотворчої техніки цікавою видається точка зору І. Табаріна. Якщо коротко, то він вважає, що преамбула – це догматична нісенітниця, зайвий текст, такий, що засмічує документ. Яскрава і емоційна оцінка, проте, як часто буває в подібних випадках, навряд чи вона є об'єктивною.

За всієї важливості преамбули, на нашу думку, її слід визнати факультативним елементом нормотворчої техніки. Вирішення питання щодо її імплементації до тексту нормативно-правового акта багато в чому залежить від різновиду цього документа. Так, вважаємо, що навряд чи варто визначати характер преамбули без врахування цього моменту. Вона є надто масштабним та вагомим інструментом. Преамбули правових актів – це реальний вираз “ціннісного пакета”, “канал” фіксації політики держави, її суб'єктів та інших учасників правотворчого процесу. Як наголошують Л. К. Лутова, П. Ю. Каратеев, преамбула нормативного правового акта виступає своєрідним засобом правового виховання, методом підвищення юридичної культури. Преамбула не тільки розміщується на початку тексту, вона задає “тональність”, визначає загальну змістовну спрямованість акта. Саме в ній фіксуються мета, завдання, мотивація рішення

про прийняття нормативно-правового акта. Цілком логічно, що творчу роботу з проектування кодексу варто починати саме з формулювання в преамбулі ідеї кодексу, що слугуватиме його фундаментом. Вочевидь, що за межами законодавчої техніки преамбула взагалі є “екстравагантним” елементом. Рішення щодо її використання у структурі конкретного закону слід віддати на розсуд законотворця.

Дещо іншим чином варто вирішувати це питання стосовно кодифікації. На наш погляд, визначальним у цьому плані є різновид здійснюваної кодифікації.

Напевне, належить виключити преамбулу при кодифікації на регіональному (місцевому) рівні та кодифікації підзаконних нормативно-правових актів. Преамбула є обов’язковим елементом кодифікаційної техніки тільки щодо кодексів України (зазначена позиція потребує законодавчого закріплення). У такому разі будуть належним чином враховані як специфіка та значимість кодексу (який є, з одного боку, як правило, результатом галузевої (підгалузевої) кодифікації, з другого – актом загальнодержавного рівня, що регулює відповідну “площину” суспільних відносин), так й особливості преамбули.

Додатковим фактором на користь необхідності залучення преамбули до кодексів може слугувати покладення на неї своєї узгоджуючої функції. Так, за відсутності єдиного фінансового галузевого кодексу на цей час діє два самостійних підгалузевих: Бюджетний та Податковий кодекси України. При цьому між ними існує низка принципових протиріч. Саме преамбули цих кодифікованих актів могли б зробити свій внесок у гармонізацію фінансово-правового регулювання. У свою чергу, у разі розширення подальшої спеціалізації кодифікаційних актів, наприклад, прийняття крім Податкового кодексу України, ще й Податково-процесуального кодексу України, їх преамбули можуть слугувати “компенсуючим” інструментом, за допомогою якого можна усунути (згладити) розбіжності та суперечності. З одного боку, вони сприятимуть об’єктивному розмежуванню законодавчого регулювання, з другого – дозволять узгодити їх позиції як “родинних” кодексів.

РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В ПІДГОТОВЦІ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

Спеціаліст із вищою юридичною освітою повинен у процесі навчання не тільки отримати міцні знання законів, а й набути практичних навичок, навчитися співвідносити теоретичні положення з конкретною сферою юридичної діяльності, а також розвинути високий рівень правової і загальної культури. Уміння складати юридичні документи – одна з найважливіших професійних навичок юриста, яка передбачає глибоке знання матеріального та процесуального законодавства, вміння логічно мислити, правильно оцінити фактичний і правовий боки конкретної ситуації. Крім того, дуже важливим є володіння правилами письмової мови. Підсумовуючи, додамо, що правильно оформити юридичні документи дозволить знання правил і прийомів юридичної техніки.

Юридичний документ упорядковує правові відносини і виконує суспільно значиме завдання. Він повинен бути грамотно складеним, конкретним і достовірним для того, щоб вирішити найважливіші питання людського життя.

Під юридичною технікою розуміється сукупність прийомів, засобів і правил, що визначають умови оформлення і систематизації юридичних документів із метою досягнення їх ясності та ефективності. При цьому основними аспектами юридичної техніки є: юридична термінологія, юридичні конструкції, прийоми викладу юридичних норм, правила найбільш раціонального складання та правильного викладу документів.

Вимоги юридичної техніки – це закріплені в законодавстві та розроблені в юридичній практиці правила, що забезпечують законність і доцільність використання юридичних документів, сприяють їх своєчасному і точному виконанню, ефективному впливу на правову ситуацію. Такі вимоги дозволяють розробляти повноцінний юридичний документ, який не має недоліків. Нехтування правилами може призвести до негативних наслідків, а прибрати цей елемент (нехтування) можна, навчивши юристів складати документи правильно.

Отже, вимогами, що висуваються до юридичних документів, є: достовірність; своєчасність та оперативність створення; доступність; повнота; точність; грамотність; авторитетність; обов'язковість; обґрунтованість.

На сьогодні, на жаль, не існує єдиного нормативно-правового акта, який встановлював би вимоги до юридичних документів. Кожен юридичний документ повинен бути достовірним, відомості в ньому мають

відповідати дійсності. Як свідчить практика, недостовірні дані в юридичних документах можливі внаслідок: слабого контролю за якістю підготовки документів; неякісного рівня підготовки виконавців, невідповідності їх кваліфікації встановленим вимогам; неухважності виконавців при роботі з документами; підготовки документа двома або більше особами, що може стати причиною помилок; використання в роботі з документами неактуальних даних; некоректної роботи програмно-технічних засобів; порушення технології підготовки юридичних документів.

Контроль за підготовкою юридичних документів покликаний забезпечувати їх якість. Можна виділити кілька видів перевірки юридичних документів:

- 1) граматична перевірка – дозволяє встановити друкарські помилки та описки;
- 2) правова перевірка – дає змогу проаналізувати юридичний документ на предмет його відповідності правовим нормам;
- 3) економіко-фінансова перевірка – дозволяє виявити помилки у фінансово-економічній інформації, що міститься в документі;
- 4) перевірка конфіденційності – покликана встановити рівень секретності документа з метою його захисту;
- 5) загальна перевірка – дає змогу встановити достовірні дані по всіх інших напрямках (наприклад, відомості про реєстрацію юридичної особи, її юридичну адресу, правильне найменування тощо).

Розглянемо детальніше вимоги.

Точність документа – це адекватність даних в юридичному документі. Неточні відомості ведуть до спотворення юридично значимої інформації. Однією з головних вимог до юридичного документа є його повнота. Відсутність у формі або у змісті юридичного документа будь-яких важливих відомостей робить його неповним. Як наслідок, документ не буде виконувати покладені на нього функції. Наприклад, коли подається позовна заява, вона повинна містити певні відомості, такі як найменування суду, куди подається заява; відомості щодо позивача або відповідача тощо.

Авторитетність юридичного документа слід розуміти як вимогу складання юридичного документа тільки тією особою, яка має на це повноваження. Вимоги авторитетності впливають з нормативно-правового акта, який встановлює компетенцію особи на прийняття чи видання юридичного документа.

Автентичність означає, що юридичний документ повинен бути підготовлений тільки тією особою, яка вказується в юридичному документі. Порушення вимог авторитетності і автентичності може вести до несприятливих наслідків. Наприклад, передбачена кримінальна відповідальність за підробку, виготовлення або збут підроблених документів.

Ще однією необхідною вимогою до юридичного документа є його

своєчасна розробка. Оскільки правові відносини постійно змінюються, необхідно відстежувати всі тенденції і своєчасно реагувати на зміни правової діяльності, щоб не виникли прогалини в праві.

Вимога оперативності означає, що при прийнятті нових документів необхідно їх негайно опрацювати, а не відкладати. Вимога доступності та ясності полягає в тому, що зміст юридичного документа має бути зрозумілим особі, щодо якої цей документ прийнятий. Наступна вимога – обов'язковість виконання юридичного документа. Однак зауважимо, що найважливішою вимогою, яка висувається до юридичного документа, є його законність, тобто відповідність положенням чинного законодавства.

Крім того, юридичний документ повинен бути обґрунтованим, що означає мати достатні підстави для його видання. При підготовці документа необхідно відстежувати, до яких наслідків може призвести його введення в дію і у який спосіб можна уникнути можливих негативних проявів.

Технологія підготовки та оформлення юридичних документів, використання прийомів і способів юридичної техніки залежить від характеру регламентованих відносин, що підпадають під правове регулювання. Юридична сила документа залежить від правової норми, на підставі якої він прийнятий. Правозастосовні документи є зовнішнім вираженням права і покликані конкретизувати абстрактно закріплені суб'єктивні юридичні права і обов'язки. Важливе місце в системі юридичних документів відведено судовим документам (рішення, вироки, постанови тощо). Мета і завдання цих документів зумовлюють вибір технології роботи з їх підготовки та оформлення, а також використання конкретних прийомів, комплексів юридичної техніки.

Фахівець з освіти в юридичних клініках Американської асоціації юристів Чарльз Васалі стверджував, що юристи, які не вміють ефективно спілкуватися з клієнтами, не можуть повною мірою відповідати очікуванням клієнтів і вимогам, які вони висувають. Бути хорошим юристом означає розуміти юридичну мову і правильно її використовувати в підготовці юридичних документів, тобто володіти юридичною технікою. Це стосується також адвокатів. Вони мають знати і використовувати юридичну термінологію і вміти аналізувати будь-яку юридичну ситуацію, застосовуючи різноманітні юридичні прийоми. Правильно і грамотно написані юридичні документи завжди відрізняються чіткістю і точністю, вони прості за формою і зрозумілі по суті не тільки юристам. Велика частина письмової роботи юриста безпосередньо служить потребам суспільства, особливо при підготовці законодавчих актів, кодексів і статутів. Невдале (нефахове) складання контракту або заповіту може призвести до зупинки підприємства або затримати успадкування майна на роки.

Підсумовуючи сказане, додамо, що юридичні документи важливі і значимі не тільки у сфері діяльності практикуючих адвокатів та юристів, а

також й у сфері законотворчості. При цьому слід зауважити, що недотримання правил юридичної техніки при складанні юридичних документів часто призводить до непоправних наслідків, таких як незаконне затримання, неможливість однозначного розуміння диспозитивних норм цивільного права, а отже, існування безлічі протиставлень одна одній норм права тощо. Таким чином, дотримання правил юридичної техніки при підготовці юридичних документів – запорука їх якості.

В. С. Смородинський, канд. юрид. наук, доц.
*Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В АДВОКАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Під юридичною технікою в адвокатській діяльності розуміється система правил, засобів і прийомів, що використовуються адвокатом в юридичних справах. Її важливими складовими є юридична техніка тлумачення (інтерпретації) правових актів (актів законодавства, актів застосування права, зокрема судових рішень), а також юридична техніка подолання колізій і прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин.

Передусім визначимося зі змістом понять. Тлумачення правових актів адвокатом складається із з'ясування ним для себе змісту закріпленого в акті юридичного правила (норми права), а також у певних випадках із роз'яснення змісту цього правила іншим зацікавленим особам. Синонімами до цього поняття є терміни “юридична інтерпретація” та “юридична герменевтика” (від грец. – мистецтво інтерпретації текстів). Тлумачення є необхідною стадією реалізації права адвокатом, адже це завжди вимагає з'ясування останнім відповідних юридичних правил для себе, а в певних випадках – також їх роз'яснення іншим особам. Воно має пізнавальний і водночас творчий характер; є юридичним мистецтвом, опанування та постійне вдосконалення якого – необхідний і дуже важливий елемент професійної майстерності адвоката. Необхідність тлумачення зумовлена особливостями права, а саме: його формальною визначеністю в певному тексті, системністю, що вимагає врахування зв'язків між нормами права; необхідністю забезпечення органічної єдності духу і букви права; особливістю мови як “відкритої структури”, що залишає певну невизначеність при використанні правничої термінології (класичний приклад, наведений Г. Л. А. Хартом: заборона пересування на транспортних засобах у парку відпочинку); застосуванням термінології, яка містить оціночні поняття, такі як “тяжкі наслідки”, “моральна шкода” тощо.

Сталими способами тлумачення правових актів, тобто прийомами з'ясування змісту юридичних правил, що закріплені в ньому, є: 1) філологічний (граматичний, лінгвістичний), що полягає у з'ясуванні змісту юридичного правила за допомогою філологічних знань (граматики, лексики) шляхом ретельного граматично-синтаксичного, мовного опрацювання юридичного тексту, аналізу слів, словосполучень, речень, словесного виразу правила. Цей спосіб завжди є первинним, вихідним способом тлумачення, адже процес інтерпретації повсякчас має починатися саме з філологічного аналізу юридичного тексту; 2) спеціально-юридичний, сутність якого в тому, щоб розкрити зміст юридичного правила шляхом використання адвокатом спеціальних юридичних знань із теорії права і галузевих наук; 3) системний, тобто з'ясування змісту юридичного правила виходячи з розуміння права як цілісної системи норм і принципів (law as integrity – Р. Дворкін), за допомогою його зіставлення з іншими правилами, а також із принципами права, визначення зв'язків між ними, їх взаємообумовленості; 4) історичний, під яким розуміється розкриття змісту юридичного правила за допомогою даних про історію видання правового акта, зокрема, про час та підстави його прийняття, обставини розробки, обговорення; 5) телеологічний, або цільовий, що полягає у з'ясуванні змісту правила за допомогою виявлення безпосередньої мети його закріплення у правовому акті й співвіднесення цієї мети з текстом цього акта; 6) логічний – розкриття змісту правила за допомогою здобутків логіки, серед яких індукція (виведення загального правила, принципу із сукупності конкретних правил), дедукція (виведення конкретного правила із сукупності загальних правил, принципів), аналогія (зокрема, доповнення невичерпних, приблизних переліків), доведення до абсурду, висновок від протилежного тощо. Слід розуміти, що у широкому сенсі будь-який спосіб тлумачення є логічним, оскільки інтерпретація не можлива без використання правил логіки. Отже, адвокат, який не опанував логіку, – поганий адвокат. Деякі науковці виокремлюють також функціональний спосіб тлумачення – з'ясування змісту правила з огляду на мету його застосування, використання для цілей вирішення конкретної юридичної справи.

Вибір способів тлумачення, доцільність, послідовність і комбінації їх використання залежать від специфіки юридичних текстів, юридичної справи й, головне, від досвіду та майстерності адвоката-інтерпретатора.

Роз'яснення адвокатом змісту юридичних правил своїм клієнтам є неофіційним тлумаченням, оскільки не має владно-обов'язкового характеру. Вплив таких роз'яснень на юридичну практику залежить від авторитету адвоката. Такі роз'яснення надаються у формі юридичних консультацій і висновків, мають професійний характер.

Залежно від співвідношення між текстом правового акта і змістом, сутністю, смыслом юридичного правила, що виведене адвокатом-

інтерпретатором в результаті тлумачення цього тексту, виокремлюють такі види тлумачення за обсягом його результату: 1) буквальне – коли зміст юридичного правила, виведеного при тлумаченні, співпадає з буквальним змістом акта (“буквою закону”); 2) розширене – коли зміст юридичного правила, виведеного в результаті тлумачення, виявляється ширшим за буквальний зміст акта; 3) звужене – коли зміст юридичного правила, виведеного при тлумаченні, виявляється вужчим ніж буквальний зміст акта. Адвокатам слід мати на увазі, що в певних випадках розширене чи звужене тлумачення неприпустимі, наприклад, вичерпні переліки мають тлумачитися лише буквально, незавершені не мають тлумачитися звужено, а винятки з правил – розширено.

Важливою складовою діяльності адвоката, особливо у так званих “складних” справах, є майстерне використання засобів юридичної техніки для активної участі в подоланні колізій і прогалин у правовому регулюванні. Під правовою колізією розуміється суперечність (конфлікт) між декількома чинними юридичними правилами, що по-різному регулюють одні суспільні відносини. Колізія може бути між правилами, що містяться як в однакових джерелах права (наприклад, у законах або навіть різних частинах одного закону), так і в різних (наприклад, у законі та судовій практиці). Колізії є об’єктивною властивістю складної правової системи, хоча можуть виникати і внаслідок помилок суб’єктів правотворчості, порушень ними правил юридичної техніки. Застосування правил подолання колізій вимагає від адвоката високої професійної майстерності, досвіду, знань не лише законодавства, а й новітніх наукових доктрин. Так, у випадку збігу темпоральної та змістовної колізій загальним правилом їх подолання є пріоритет спеціальної норми, незважаючи на те, що вона набрала чинності раніше. Проте в разі, якщо метою загальної норми є усунення розбіжностей між декількома раніше закріпленими спеціальними нормами, їх уніфікація (наприклад, загальна норма кодексу), то така загальна норма має пріоритет над раніше закріпленою спеціальною. Мету норми адвокат має визначити, зокрема, шляхом телеологічного тлумачення відповідного нормативно-правового акта.

Прогалина у праві виникає внаслідок відсутності в основних джерелах права правил (норм), необхідних і достатніх для врегулювання суспільних відносин, за умови, що вони знаходяться у сфері правового регулювання. При цьому адвокат повинен пам’ятати, що не всі відносини підлягають правовому регулюванню, а лише ті, що: 1) мають особливу соціальну значущість; 2) зачіпають інтереси інших осіб і суспільства у цілому; 3) передбачають можливість соціального конфлікту внаслідок цінності та обмеженості ресурсів (суспільних благ), з приводу яких вони виникають; є сталими, повторюваними; за своїми специфічними якостями і проявами припускають можливість та ефективність зовнішнього, саме правового, впливу

на них. Ці ознаки окреслюють межі правового регулювання, поза якими воно стає неефективним, некорисним і навіть шкідливим.

Подолати наявність прогалин у законодавстві можна двома способами, а саме завдяки використанню аналогії законодавства, тобто шляхом застосування норми права, що регулює подібні за змістом правові відносини, або – в разі її об'єктивної неможливості – аналогією права, тобто застосуванням загальних, конституційних або галузевих, принципів права. Ці способи виправдовуються розумінням законодавства і права як цілісних систем, що характеризуються внутрішньою єдністю і ґрунтуються на загальних принципах. Необхідність, зміст і послідовність використання певного способу заповнення прогалин адвокат має обрати, спираючись на свої знання про особливості національної правової системи, її юридичних джерел, ієрархічність системи законодавства тощо. У певних випадках способи подолання містяться в самих нормативно-правових актах (див. ст. 8 ЦК України, ч. 7 ст. 9 КАС України). Водночас при застосуванні норм права, що встановлюють кримінальну або адміністративну відповідальність, аналогія заборонена, оскільки “нема норми – нема правопорушення” (див. ч. 4 ст. 3 КК України, ч. 1 ст. 7 КУпАП). Також за аналогією не можуть застосовуватися норми публічного права, спрямовані на обмеження прав людини. Це впливає з ч. 1 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

*А. І. Мануїлова, студентка IV курсу
ф-ту міжнар.-прав. відносин
Національний університет
“Одеська юридична академія”*

ТЕХНІКА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Техніка тлумачення норм права як необхідний елемент правозастосування посідає важливе місце у правореалізаційному процесі, оскільки для того, щоб раціонально застосовувати норму права, потрібно з'ясувати та роз'яснити її зміст.

Передусім наголосимо, що тлумачення має особливе значення для працівників правоохоронних органів, бо застосування права для них є одним з основних обов'язків, тією формою, у якій втілюється їх діяльність. Проте тлумачення є необхідним і для громадян, оскільки відомо, що незнання закону, не звільняє від відповідальності.

Мета тлумачення – вірно і точно розуміння та застосування закону,

виявлення його сутності, яку законодавець виклав за допомогою словесного формулювання. Воно покликано протидіяти будь-яким спробам відійти від змісту правових норм, протиставити букву і дух закону, виявити зміст того, що сформулював законодавець. Основною ідеєю вчення про тлумачення є охорона і всебічне зміцнення законності. Тлумачення, на переконання О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко, не вносить і не повинно вносити зміни і доповнення в чинні норми. Воно покликане лише пояснювати те, що сформульовано у законі.

Техніку тлумачення норм права зазвичай називають інтерпретаційною, проте в юридичній літературі остання розглядається поверхнево, як різновид юридичної техніки.

На переконання О. Ф. Скакун, юридична техніка – це система засобів, правил і прийомів підготовки компетентними органами юридичних актів.

У цьому контексті доречно навести думку А. О. Дудка, який юридичну техніку поділяє на:

1) нормотворчу, тобто техніку створення та оформлення нормативно-правових приписів, до складу якої входять законодавча техніка та техніка підзаконної нормотворчості;

2) систематизаційну – техніку упорядкування нормативних актів у певну систему і створення систематизованого акта;

3) правореалізаційну, тобто техніку створення актів реалізації права;

4) правозастосовну техніку створення та оформлення правозастосовних актів;

5) інтерпретаційну – техніку створення актів, що роз'яснюють норму і виявляють її точний зміст.

Таким чином, підсумовуючи, додамо, що тлумачення (інтерпретація) норм права – це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана зі встановленням їх точного значення та змісту.

Як наголошують науковці Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, термін “тлумачення” в правовій сфері використовується в кількох значеннях:

1) тлумачення виступає як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, що виражається в сукупності способів (прийомів) інтерпретації;

2) тлумачення розглядається як діяльність певних суб'єктів (офіційне та неофіційне тлумачення), що має різну обов'язковість для правозастосовувачів;

3) тлумачення постає у вигляді результату інтелектуального процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в мовній формі, що називається тлумаченням за обсягом.

Отже, на переконання В. В. Сухоноса, процес тлумачення складається з двох стадій: з'ясування та роз'яснення. Тлумачення як інтелектуа-

льно-розумовий процес, спрямований на пізнання юридичної норми, називається з'ясуванням. З'ясування – тлумачення для себе. У тому випадку, коли суб'єкт тлумачення в тій або іншій формі виражає результати з'ясування для інших осіб, має місце роз'яснення.

Суб'єктами тлумачення норм права виступають органи держави, фізичні та юридичні особи. Усі вони можуть роз'яснювати зміст норм права, проте значення і юридична обов'язковість роз'яснень, здійснених різними суб'єктами, неоднакові, саме тому розрізняють офіційне і неофіційне тлумачення норм права.

Офіційне тлумачення здійснюють уповноважені на те органи держави. Результат такого тлумачення є обов'язковим для органу або посадової особи, яка застосовує розтлумачену норму.

Залежно від суб'єкта офіційне тлумачення можна поділити на:

1) автентичне, тобто таке тлумачення, що виходить від органу, який видав норму, яка тлумачиться;

2) делеговане, яке здійснюється компетентним органом відносно норми права, виданої іншим органом (наприклад, тлумачення Конституції України Конституційним Судом України).

Неофіційне тлумачення здійснюється суб'єктами, які не мають на те формальних повноважень (учені-юристи, адвокати, юрисконсультанти і навіть непрофесіонали). Воно є юридично необов'язковим. Значення неофіційного тлумачення залежить від його правильності, а також від авторитету суб'єкта тлумачення.

На думку Н. М. Крестовської, Л. Г. Матвєєвої, залежно від компетентності суб'єкта неофіційне тлумачення буває:

1) доктринальним, що виходить від учених-юристів;

2) професійним, тобто його роблять юристи-практики;

3) буденне, яке дають люди на основі життєвого досвіду і масової правосвідомості.

Слід додати, що важливим для тлумачення норм права є спосіб. Спосіб тлумачення права – це сукупність однорідних правил тлумачення, певних засобів, що базуються на єдності, і аргументів. В юридичній науці і практиці використовують різні способи тлумачення. Наведемо їх.

1. Граматичний спосіб – це сукупність прийомів, спрямованих на з'ясування значення окремих слів, термінів, змісту норми залежно від розміщення сполучників, розділових знаків, прийменників у тексті. Таке тлумачення базується на даних граматики, лексики, тобто на здобутках філологічних науках.

2. Логічний спосіб – це таке тлумачення, яке спирається на закони та правила логіки для осмислення їх змісту.

3. Систематичний спосіб – застосовується для того, щоб краще розуміти зміст правових приписів, а також передбачає врахування різних за характером логічних зв'язків між нормами права.

4. Історичний спосіб – допомагає встановити зміст норми права, виходячи з умов їх виникнення, фактів, пов'язаних з історією створення норми, що тлумачиться.

5. Телеологічний (цільовий) спосіб – це тлумачення нормативно-правових актів, яке полягає в аналізі змісту правової норми шляхом виявлення й розкриття її цілей у співвідношенні з нею граматичної і логічної суті формулювань законодавця, що містяться в текстах нормативно-правових приписів.

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що ступінь зрозумілості закону не може бути однаковим для різних суб'єктів права: для осіб, що мають багаторічний професійний досвід тлумачення й застосування норм, і для усіх інших. Завдяки тлумаченню ми маємо можливість розуміти зміст норми, вірно і точно застосувати закон, що сприятиме зміцненню законності.

*А. І. Луцький, канд. юрид. наук, доц., ректор
Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького*

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ “ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА”

За своїм статусом, ступенем розробленості, місцем у юриспруденції, значенням у формуванні професійної компетентності майбутнього правника юридична техніка претендує на роль однієї з базових, засадничих дисциплін у системі вищої юридичної освіти. Визнання її самостійною галуззю юридичної науки і введення в освітній процес створять умови для того, щоб побудувати систему навчання юриста на принципах, що відповідають запитам сучасної юридичної практики.

Досягнення людства в галузі техніки і технологій безпосередньо позначаються на розвитку юридичної науки та системи права. Використання вдосконалених технічних і технологічних прийомів і засобів при розробці, прийнятті, викладі відповідних нормативно-правових актів та інших юридичних документів суттєво впливає на їх якість. На думку науковців, зокрема, І. Д. Шутака, І. І. Онищука, юридична техніка та юридична технологія зумовлюють одна одну і мають спільну природу.

Проблеми юридичної техніки є найважливішими для кожної національної юридичної науки. Як одна з центральних ланок буття права юридична техніка сприяє не тільки виокремленню конкретної правової галузі, а й інтеграції, що визначається потребами розвитку базових концепцій теоретичного правознавства. Звідси випливає необхідність врахування специфіки сучасних юридично-технологічних прийомів у різних галузях права, оскільки цілком очевидним є те, що існують неоднакові об'єкти і методи галузевого правового регулювання.

У великій кількості правового матеріалу важко розібратися, а тим більше оволодіти й оперувати ним. Щоб розуміти й застосовувати юридичні норми, недостатньо одного здорового глузду, потрібні ще й своєрідна здатність сприйняття, особлива майстерність відстороненого мислення, юридична інтуїція, обережність і чіткість при поводженні з юридичними поняттями, здатність легко переносити поняття зі сфери відстороненого у сферу конкретного і навпаки, словом, юридичне мистецтво. Як наголошує І. Д. Шутак, усьому цьому можна навчитися під час здобуття юридичної освіти.

З огляду на сказане додамо, що відсутність знань та конкретних

практичних навичок негативно позначається на рівні професіоналізму юристів-практиків. Діяльність юриста полягає в тому, щоб досягати поставленої мети юридичними засобами. Від того, наскільки він ними володіє, залежить його успішність у професійній практичній діяльності.

Зв'язок юридичної техніки із загальною теорією права охоплює генетичні, методологічні, понятійні аспекти, що дозволяє говорити про загальну теорію права як базову дисципліну щодо юридичної техніки. Теорія “забезпечує” юриспруденцію правовими поняттями і категоріями, отримуючи натомість емпіричний матеріал для своїх узагальнень. Крім теоретичних висновків, загальна теорія права, підсумувавши емпіричні дані, формулює й конкретні практичні рекомендації щодо вдосконалення правозастосовної, правотворчої, іншої діяльності, права в цілому. Ці практичні рекомендації, розроблені загальною теорією права на базі матеріалу галузевих наук, і становлять у своїй основі юридичну техніку.

Слід додати, що, на думку уже згадуваних нами І. Д. Шутака, І. І. Онищука, зв'язок теорії з галузевими дисциплінами проявляється двояко: з одного боку, цей зв'язок має місце при розробці правових понять і категорій (теоретичний зв'язок), з іншого – при розробці напрямків і засобів удосконалення права в усіх його проявах (практичний зв'язок – юридична техніка).

Безумовно, для юриста-теоретика також корисні і важливі знання про техніко-юридичні засоби та їх використання в юридичній діяльності. З огляду на сказане додамо, що проведення цілої низки наукових досліджень може бути пов'язане з досягненнями юридичної науки в галузі юридичної техніки. Наприклад, вивчення складу правопорушення, складу правовідносин, юридичної особи, правосуб'єктності, правового договору може здійснюватися з позицій розуміння їх як юридичних конструкцій.

Із цього приводу українські науковці, зокрема І. Д. Шутак, висловлюють наступне. Незважаючи на те, що реформування вітчизняної правової системи поки перебуває на етапі, коли законодавець вважає за краще вирішувати “глобальні” проблеми, нерідко не беручи до уваги прийоми юридичної техніки, пов'язані навіть із використанням інституту застережень, щораз стає більш зрозумілим, що техніко-юридичні правила нормотворчості як надбання світової цивілізації є обов'язковою умовою адекватного переведення нормативності права в упорядкованість відносин, властивих демократичній державі.

Отже, вивчення юридичної техніки стає запорукою формування у студентів уявлення про її місце у правотворчій, правозастосовній та інтерпретаційній діяльності, отримання необхідних теоретичних знань про техніко-юридичні прийоми і засоби, а також набуття навичок їх використання в юридичній діяльності. Правознавець-початківець ще на етапі визначення, тобто коли він до кінця не розуміє, у якій сфері суспільного

життя йому знадобиться юридичне пізнання, повинен мати уявлення про специфіку юридичної мови, про такі засоби і прийоми юридичної техніки, як юридична конструкція, правовий символ, правова аксіома, правова презумпція, правова фікція, правове застереження тощо.

Підсумовуючи сказане, додамо, що основними завданнями вивчення дисципліни “Юридична техніка” є здобуття теоретичних знань про юридичну техніку як категорію загальної теорії права, про види юридичної техніки; отримання відомостей про техніко-юридичні засоби (юридичну мову, юридичне письмо, юридичні конструкції, правові аксіоми, презумпції, фікції, символи, преюдиції, застереження); набуття навичок застосування засобів юридичної техніки в практичній юридичній діяльності і, як наслідок, вміле використання наявних знань у науковій діяльності.

Для засвоєння дисципліни “Юридична техніка” студенти повинні володіти знаннями у таких сферах, як теорія права (зокрема, про норми права, нормативно-правові акти, правотворчість, правозастосування, тлумачення норм права, юридичну діяльність); цивільне право (наприклад, про правосуб’єктність, юридичну особу, цивільно-правовий договір); адміністративне право (про адміністративні правовідносини, склад адміністративного правопорушення, адміністративно-правові презумпції); кримінальне право (склад злочину, презумпція у кримінальному праві) тощо. Багато засобів юридичної техніки вивчається в межах трудового та сімейного права: конструкції, фікції, презумпції.

Юридична техніка значно допоможе при підготовці до практичної діяльності майбутніх адвокатів, суддів, нотаріусів, державних службовців. Юристи та управлінці мають справу, головним чином, з юридичними документами (за родом своєї служби аналізують їх або самі складають). Студенти юридичних вузів повинні знати правила аналізу, складання, тлумачення та систематизації юридичних документів, набути практичних навичок у цій галузі, навчитися викладати нормативно-правовий матеріал так, щоб він був зрозумілим і його можна було застосувати на практиці.

Правильно й грамотно написані юридичні документи завжди вирізняються чіткістю і точністю, вони прості за формою і зрозумілі по суті не тільки юристам. Велика частина письмової роботи юристів, депутатів, посадових осіб безпосередньо служить потребам суспільства, особливо при підготовці законодавчих актів, кодексів і статутів. Неуважне, безвідповідальне, непрофесійне складання договору або заповіту може призвести до зупинки підприємства або загальмувати успадкування майна на роки.

Дотримуючись вимог техніки юридичного письма, творець правового документа забезпечить логіку викладу, точність формулювань та зрозумілість. Завдяки використанню чітко визначених юридичних термінів та звичайних мовних конструкцій зникає термінологічна багатозначність. Правові норми більш зрозумілі та доступні для користувачів, якщо

вони сформульовані професійною юридичною мовою, яка вважається єдиним будівельним матеріалом, з якого створюється правова матерія. Як справедливо зауважує І. І. Онищук, словесна форма властива далеко не лише закону, а практично всім аспектам права. Це слід пам'ятати.

Таким чином, уведення у програми вишів юридичної техніки могло б суттєво покращити сформульовані положення, удосконалити методику юридичної освіти, наблизити українську юридичну науку до світових стандартів, зробити вищу освіту орієнтованою на потреби суспільної практики.

О. І. Чаплюк, канд. юрид. наук, доц.
*Київський університет права
НАН України*

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА” ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ УКРАЇНИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

Динаміка розвитку суспільних відносин, сучасна трансформація державно-правової дійсності, євроінтеграційний курс України зумовлюють проведення концептуального реформування всіх сфер суспільства, особливо в контексті системи сучасної освіти. Одним із пріоритетних напрямів державної діяльності та інституцій громадянського суспільства має стати вектор щодо негайної переоцінки та модернізації сучасної освіти України. Зазначені шляхи вдосконалення мають відповідати викликам сучасності, інноваційним моделям розвитку економіки та політики української держави, вимогам глобальної конкуренції як у сфері праці, так і освіти. Це зумовлює необхідність дослідження та вивчення міжнародних стандартів освіти, запровадження найкращих шляхів вдосконалення юридичної освіти, покращення методик викладання юридичних дисциплін з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців – юристів.

В євроінтеграційному поступі України роль юридичної науки й освіти, на переконання Н. В. Артикуци (і з цим важко не погодитися), є надзвичайно важливою, оскільки від їх рівня залежить здійснення правової реформи, адаптація законодавства України до законодавства ЄС, створення ефективної правової системи і громадянського суспільства, підвищення якості законотворчої та правозастосовної діяльності, що, у свою чергу, сприятиме утвердженню України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної, правової держави, в якій визнається і діє принцип верховенства права. Тому підготовка фахівців у сфері права потребує докладання значних зусиль до розробки і застосування сучасних

інноваційних методик із метою розширення знань та навичок суб'єктів освітньої діяльності, запровадження ефективної методології їх підготовки. Таким чином, юридична наука, юридична практика та освіта стали необхідними та невід'ємними складовими реформування сучасного навчального процесу. Якісна підготовка юристів є важливою ланкою в забезпеченні правопорядку в державі та гарантією захисту невідчужуваних прав і свобод. Слід погодитися з Р. Б. Головкіним, що досягнення високого професійного рівня випускниками юридичних вузів в останні роки міцно пов'язане із запровадженням в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій.

У контексті зазначеного особливої уваги потребують навчальні дисципліни, які викладаються у ВНЗ України юридичного профілю та є базовими для юриспруденції. Досягнення значного рівня професіоналізму майбутнім юристом здійснюється як на основі практичних навичок, набутих під час навчання, так і завдяки опануванню системи необхідних навчальних дисциплін, що здатні сформуванати належний рівень знань та розширити спектр професійних умінь і навичок юристів-професіоналів. Серед сукупності усіх обов'язкових юридичних дисциплін потребує виокремлення та обґрунтування необхідність викладання такої навчальної дисципліни, як юридична техніка.

Сутність широкого розуміння юридичної техніки як наукової категорії, на думку Т. В. Кашаніної, полягає в сукупності інструментів ведення юридичної роботи, а на переконання П. М. Рабіновича, – в сукупності способів і прийомів та навичок формування елементів механізму правового регулювання. Таке концептуальне розуміння юридичної техніки вказує на її важливість у процесі підготовки фахівців у сфері права, адже її навчальний інструментарій забезпечує отримання знань та умінь, а також застосування способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів та полегшує їх подальше ефективне застосування. Саме це свідчить про абсолютно прикладний характер юридичної техніки як навчальної дисципліни. Досліджуючи юридичну техніку як сферу наукових знань і юридичну дисципліну, І. Шутак стверджує, що вона повною мірою відображає взаємодію теорії та практики, фундаментальних і прикладних знань. Вивчення юридичної техніки як самостійної дисципліни допоможе подолати спрямування юридичної освіти лише в напрямі теоретичних положень юридичних наук і законодавства, що перешкоджає набуттю студентами практичних навичок, необхідних у майбутній роботі.

Безумовно, ефективність юридичної техніки як навчальної дисципліни залежить від методики її викладання у ВНЗ України, зокрема, її прикладний характер має враховуватися в процесі розробки інноваційних методик сучасного викладу матеріалу. Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес, на думку Н. В. Артикуци, допомагає готувати

висококваліфікованих, конкурентоспроможних працівників, здатних виконувати складні науково-дослідницькі, фахово-прикладні й творчі завдання. Ефективність впровадження дисципліни в навчальний процес досягається за допомогою оптимізованої системи способів, методів та засобів навчання з метою організації викладання дисципліни “Юридична техніка” та оптимального донесення інформаційного матеріалу до слухачів.

Практична спрямованість названої навчальної дисципліни диктує необхідність вибору та застосування адекватної методики, заснованої здебільшого на прикладному аспекті організації викладання. Це передбачає не стільки опанування теоретичного матеріалу, скільки проведення організації навчальної дисципліни із застосуванням спеціально-дидактичних способів та прийомів, що є характерними для викладання саме юридичної техніки. Особливої уваги серед значної кількості сучасних способів та засобів викладання заслуговують інтерактивні методи, сутність яких полягає у значній активізації взаємодії учасників (студентів) навчального процесу між собою та викладачем, що, у свою чергу, стимулює наукову та дослідницьку діяльність студентів, формує навички та підвищує майстерність в усій сукупності роботи з підготовки юридичних документів (проектів експертних висновків, проектів нормативно-правових актів). Проводиться вона, як правило, у формі різноманітних ділових ігор, проектування та вирішення різних за складністю життєвих ситуацій, виконання творчих завдань, заснованих на діалоговій роботі, опрацювання документів та інших наукових джерел інформації, проведення дискусій. Разом із тим використання таких методик у процесі викладання юридичної техніки потребує значного рівня професіоналізму самого викладача, оскільки використання інтерактивних методів знімає з нього роль головного учасника навчального процесу, а зобов’язує здійснювати лише функцію регулювання занять, тобто від належного рівня організації та визначення якісного змісту і напрямку заняття, умов його проведення, створення позитивної психологічної атмосфери в групі, навчання самостійному опрацюванню необхідного матеріалу залежить ефективність засвоєння та подальше застосування на практиці отриманих знань з юридичної техніки.

Значимість цієї дисципліни для формування якісного майбутнього корпусу юристів зумовлює необхідність не лише дослідження форм донесення наукової інформації до слухачів, а й вироблення вимог до її змістовного наповнення. Наукова дискусійність та невизначеність розуміння предмета цієї дисципліни призводить до неоднакового змістовного наповнення у різних ВНЗ юридичного профілю України та, відповідно, кількості запланованих годин, що відводяться для її викладання. Інколи у ВНЗ замість “Юридичної техніки” викладають “Правотворчу техніку”, “Законодавчу техніку”, що не зовсім доцільно, адже ці навчальні дисципліни не повною мірою відображають весь спектр знань та проблем під час роботи

з юридичними документами. Не підлягає сумніву й її важливість і для проведення нормопроектної, правотворчої та законодавчої діяльності, а також для процесу правозастосування. Однак “Юридична техніка” як самостійна юридична дисципліна має включати цілий спектр уніфікованих знань, що об’єднуються в межах цієї дисципліни і підлягають обов’язковому викладанню у ВНЗ України юридичного профілю.

Структурованість навчальної дисципліни “Юридична техніка” має обов’язково передбачати: теоретичний базис, що включатиме до себе теоретико-правові засади юридичної техніки: предмет, структуру (техніки з правотворчості, систематизації, реалізації норм права, інтерпретації та правозастосування, а також особливості юридичної техніки в міжнародному праві), спеціально-правові засоби та методи юридичної техніки; прикладний базис, що забезпечуватиме формування у студентів практичних навичок роботи з юридичними документами, починаючи з їх розробки та завершуючи інтерпретацією.

Слід припустити, що трансформація та модернізація державно-правових інститутів України вимагатиме інтенсивнішого та ефективнішого вдосконалення законодавства. Це зумовить необхідність створення комплексу спеціальних дисциплін, що знайдуть своє відображення у програмі дисципліни “Юридична техніка”.

В. М. Косович, канд. юрид. наук, доц.
*Львівський національний університет
ім. Івана Франка*

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ТА НАВИКІВ З ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ У СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

Підготовка висококваліфікованого юриста у вищих навчальних закладах України невіддільна від набуття ним практичних навичок. Одна із важливих передумов імплементації основних положень із загальної теорії права та галузевих дисциплін у практичні уміння майбутнього правника – вивчення студентами основ юридичної техніки. Це надає актуальності питанню дослідження методів викладання навчальної дисципліни “Юридична техніка”.

Викладання навчальної дисципліни “Юридична техніка” повинно базуватися на декількох методологічних аспектах.

Насамперед, необхідно з’ясувати, що таке юридична техніка і які її структурні складові. Юридична техніка, як зазначає Т. В. Кашаніна, – це сукупність інструментів ведення юридичної роботи. Таке визначення, на нашу думку, достатньо широке і потребує конкретизації через виділення

основних видів юридичної техніки. Структура юридичної техніки охоплює дві частини: власне юридичну техніку та юридичну технологію. Із теоретичної точки зору така позиція видається неоднозначною, адже техніка охоплює інструментальну, а технологія – процедурну складові юридичної діяльності. У практичному ракурсі такий підхід може бути виправданий тісним взаємозв'язком між технікою та технологією. Наприклад, студент, отримавши знання стосовно засобів нормопроектної техніки, реалізує їх під час розробки проекту нормативно-правового акта (а це вже правотворча технологія).

Далі слід з'ясувати основні види юридичної техніки з огляду на різновиди юридичної діяльності. Так, І. Д. Шутак зауважує, що основним критерієм для класифікації юридичної техніки має бути відповідна сфера юридичної діяльності апарату держави, і пропонує поділити її на законодавчу, адміністративну та правоохоронну.

Висвітлюючи питання про види юридичної техніки для студентів-нормопроектантів, виходимо з її особливостей на кожній стадії правового регулювання. На основі такого підходу пропонуємо вивчати такі види юридичної техніки: правотворчу, правосистематизаційну, правотлумачну, правореалізаційну та правозастосовну.

Кожен із вказаних видів юридичної техніки має свої певні особливості, які необхідно враховувати в навчальному процесі. Так, коли об'єктом вивчення є нормопроектна техніка, необхідно акцентувати на її засобах. Правореалізаційна найчастіше розглядається у контексті правил створення юридичних документів. У даному разі фактично йдеться про горизонтальний рівень отримання знань.

Важливе також формування підходів до обсягу матеріалу, який пропонується в межах кожного з видів юридичної техніки (по суті, вертикальний рівень здобуття необхідних знань).

Успішне вивчення доволі великого за обсягом матеріалу, що охоплюється навчальною дисципліною “Юридична техніка”, можливе за рахунок поєднання зусиль практичних працівників, представників загальної теорії права та галузевих дисциплін.

Оволодіння основними видами юридичної техніки повинно мати стадійний характер із дотриманням певної послідовності. Показовою в цьому плані є практика використання оціночних понять, що є предметом дослідження в працях В. М. Косовича. Підстави (передумови) їх використання та правила формулювання у тексті законопроекту окреслені правотворчою технікою. Особливості застосування юридичних норм з оціночними поняттями вивчає правозастосовна техніка, а особливості їх тлумачення – правотлумачна техніка.

Недоотримання знань студентом на кожному з початкових етапів вивчення юридичної техніки є причиною прогалин на наступних. Це озна-

час, що навчальна дисципліна “Юридична техніка” може вивчатися лише комплексно, пропонуватися студентам як нормативна у формі блоку взаємозв’язаних курсів, що викладаються протягом двох семестрів (три кредити, що, як правило, даються на вибірккову дисципліну, мінімально необхідні для вивчення кожного виду юридичної техніки).

Оскільки рівень засвоєння положень курсу “Юридична техніка” ілюструє готовність студента до різного роду юридичної праці, ця навчальна дисципліна повинна викладатися на останньому курсі “бакалавріату” чи “магістратури” і завершуватися складанням державного екзамену: бути однією із форм випускного кваліфікаційного іспиту.

Крім запропонованих вище загальних напрямів вивчення юридичної техніки, окреслимо спектр змістовних вимог щодо знань та навичок студента. При їх формулюванні за першооснову треба брати різновид юридичної техніки, що є предметом вивчення. Візьмемо для прикладу правотворчу техніку. На нашу думку, вона має охоплювати теми, присвячені вивченню загальних та логічних вимог до нормативно-правового акта, засобів формування його змісту (принципи права, правові конструкції, правові дефініції, правові презумпції, правові фікції та правові аксіоми), юридичної термінології та правил її використання (мовні правила), структури та реквізитів нормативно-правового акта.

Кожен із компонентів нормопроектної техніки необхідно розглядати в такій послідовності: визначення та загальнотеоретична характеристика (включаючи значення для досконалості нормативно-правового акта); вимоги, яким має відповідати акт; підстави (передумови) уведення в проект створюваного нормативно-правового акта; правила формулювання та прийоми викладу у проекті нормативно-правового акта. Вказаний матеріал має бути викладений у спеціальному навчальному посібнику з нормопроектної техніки чи бути розділом підручника “Юридична техніка”.

Опанування даного матеріалу відбувається на лекціях та практичних заняттях. Необхідність лекцій зумовлюється подекуди неоднозначністю трактування на доктринальному та нормативному рівнях визначальних характеристик засобів нормопроектної техніки і, відповідно, складністю сприйняття, а також недостатнім забезпеченням студентів навчально-методичними матеріалами. Практичні заняття дозволяють апробувати набуті знання стосовно конкретних нормативно-правових актів та сформувати навички нормотворчої роботи. Як показує досвід викладання навчальної дисципліни “Правотворча техніка” для студентів спеціалізації “Нормопроекування” на юридичному факультеті ЛНУ ім. Івана Франка, найбільш ефективною для набуття умінь оперувати окремими і загальними засобами нормопроектної техніки є робота студентів із концепціями та проектами нормативно-правових актів. Студенти оцінюють правильність

використання того чи іншого засобу нормопроектної техніки, виявляють недоліки (якщо вони мають місце) та пропонують можливі варіанти удосконалення.

Підсумковий рівень знань та навиків студентів перевіряється за результатами розробки ними концепцій і проектів нормативно-правових актів. Засвоєнню матеріалу під час проведення занять сприяє обговорення цих проектів, дискусії щодо них, рецензування, залучення практичних працівників до оцінювання студентських робіт.

Важливим для професійного становлення майбутнього нормопроектанта є проходження студентами виробничої практики у структурних підрозділах органів державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких пов'язана із створенням правових документів.

Окреслена метода, на нашу думку, може успішно застосовуватися при вивченні інших видів юридичної техніки (звичайно, з урахуванням їх специфіки), а наведені вище міркування – використані при складанні навчальних планів, написанні підручників, посібників, практикумів та інших методичних матеріалів.

М. М. Мацькевич, *д-р юрид. наук, проф.*
Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД

Реалізація культурних прав і свобод як певних правових цінностей, зміст яких визначається приписами відповідних конституційних норм, забезпечується за допомогою механізму правового регулювання, в основі якого знаходяться три головні елементи – норми права, правові відносини та акти реалізації прав і обов'язків. Це стверджує О. Ф. Скакун у підручнику “Теорія держави і права”.

Слід, однак, звернути увагу і на існування інших точок зору на це питання. Згідно з однією з них, прихильниками якої, зокрема, є М. І. Матузов, А. В. Малько, наприклад, елементи і стадії механізму правового регулювання розглядаються в одному ряду, тобто як ланцюг, а саме: 1) норми права; 2) юридичний факт або фактичний склад з таким вирішальним фактом, як організаційно-виконавчий правозастосовний акт; 3) правовідносини; 4) акти реалізації прав і обов'язків; 5) охоронний правозастосовний акт (факультативний елемент). Проте ця позиція, на наше переконання, не знайшла широкої підтримки в юридичній літературі.

З огляду на викладене вище можемо констатувати, що вихідним елементом механізму правового регулювання реалізації суб'єктивних конституційних прав і свобод є норма права. Проте ефективність її реалізації залежить від низки факторів, серед яких слід назвати достатньо високий рівень юридичної техніки щодо конкретизації правової моделі поведінки, її узгодженість з іншим нормативним матеріалом тощо. Отже, юридична техніка в даному разі може розглядатися як одна із гарантій якісного правового регулювання. У цьому контексті норми права повинні містити чіткі та однозначні приписи про:

1) конкретні варіанти можливої поведінки, що у своїй сукупності складають зміст даного права або свободи;

2) умови, за наявності яких у носія даного права (свободи) виникає можливість реалізовувати конкретні варіанти можливої поведінки;

3) конкретні процедури, відповідно до яких носій даного права (свободи) в змозі правомірно здійснювати конкретні варіанти можливої поведінки, що входять до змісту цього права (свободи);

4) негативні наслідки, що настають для суб'єктів, які ускладнюють або роблять неможливою реалізацію варіантів можливої поведінки, що входять до змісту даних суб'єктивних прав і свобод.

Зважаючи на особливості функціонування культурних відносин, правове регулювання їх змісту має певну специфіку, зумовлену передусім властивостями Конституції як Основного закону держави.

Конституція, хоча і містить норми прямої дії, перш за все покликана закріплювати вихідні, принципові положення щодо врегулювання окремих суспільних відносин або їх певних груп.

Для забезпечення регулятивної функцій Конституції її положення деталізуються і конкретизуються в поточному законодавстві та у підзаконних нормативно-правових актах. Таким чином, система норм права, що виконує роль першого елемента в механізмі правового регулювання, повинна складатися з таких компонентів: а) відповідних конституційних норм; б) норм, що містяться в законах, прийнятих на основі і в розвиток цих конституційних приписів; в) норм підзаконних актів (як правило, органів виконавчої влади).

Наприклад, перший елемент правового регулювання реалізації комплексного суб'єктивного права на освіту утворюють:

1) ст. 53 Конституції України;

2) низка законів України, спеціально присвячених урегулюванню різних аспектів змісту та реалізації цього права, а також норми інших законів, що містять окремі приписи, що стосуються права на освіту;

3) підзаконні акти, наприклад, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України або інших мініс-

терств, що мають у своєму підпорядкуванні навчальні заклади, щодо окремих питань реалізації права на освіту.

Слід, однак, пам'ятати, що встановлення прямої дії конституційних норм і можливість звернення до суду для захисту суб'єктивних конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України (ч. 3 ст. 8 Конституції України) зумовлює певні особливості механізму правового регулювання реалізації щодо різних суб'єктивних конституційних прав і свобод. З урахуванням цього вказані права і свободи можна поділити на такі групи:

а) зміст і процедура реалізації яких у необхідній мірі знайшли свою конкретизацію в поточному законодавстві (право на освіту);

б) зміст і процедура реалізації яких недостатньо або зовсім не знайшли своєї конкретизації у поточному законодавстві та підзаконних актах (свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості).

Згідно з правилами юридичної техніки Конституція врегульовує найважливіші суспільні відносини і за своєю сутністю не повинна і не в змозі регламентувати абсолютно всі їх змістовні і процесуальні аспекти. У межах конституційно визначених підходів і напрямів ці суспільні відносини в подальшому детально регламентуються в поточному законодавстві. Вітчизняний і світовий досвід показує, що, лише коли йдеться про порядок формування і визначення компетенції окремих вищих ланок державного апарату (наприклад, порядок формування, функціонування і компетенція парламенту, уряду тощо), конституційні норми містять у собі досить конкретні змістовні та процесуальні приписи, які, однак, також потребують своєї подальшої деталізації у значній кількості законів і підзаконних актів. Відповідно до викладеного конституційні норми, фіксуючи факт наявності певного права або свободи, у більшості випадків не деталізують конкретних варіантів можливої поведінки, що входять до їх змісту, не визначають конкретних процедур їх здійснення, не встановлюють карних форм порушень і не визначають виду і міри юридичної відповідальності за такі порушення.

Україна у ст. 1 Конституції проголосила себе правовою державою. Однею із загальновизнаних ознак такої держави є правова регламентація діяльності держави, її органів та їх посадових осіб за принципом: "Забороняється робити все, за винятком того, що прямо дозволяється (встановлюється) законом". Звідси напрашується висновок, якщо ці дії прямо не передбачені нормами чинного законодавства, держава, її органи та посадові особи не можуть вчиняти будь-яких дій, у тому числі й таких, що спрямовані на забезпечення реалізації конституційного суб'єктивного права.

Отже, користуючись основоположними вимогами юридичної техніки щодо правової регламентації конституційних культурних прав, мож-

на констатувати, що відсутність чітко виписаної процедури, форм реалізації прав (свобод), визначення відповідальних осіб, строків реалізації, системи охоронних засобів жодним чином не сприятиме втіленню проголошених на законодавчому рівні можливостей, а, навпаки, створює і створюватиме підстави для правомірної бездіяльності уповноважених владою суб'єктів.

З іншого боку, подібні недоліки юридично-технічного походження не тільки гальмують правореалізаційні процеси, а й породжують корупцію, підтверджують ідею безкарності, всюдозволеності, що разом ставить під сумнів доцільність та справедливість права, правової держави. Попередження та подолання подібних явищ багато в чому залежить від правової культури нормопроектувальників, їх здатності передбачити можливі прогалини або казуси правового регулювання, створити гармонійну систему норм, що спрямовуються на спільний предмет правового регулювання.

О. В. Капліна, *д-р юрид. наук, проф.*
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків

РОЛЬ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Законно й обґрунтовано застосувати норму кримінального процесуального права відповідно до того змісту, який вклав у неї законодавець, згідно із сучасними підходами до праворозуміння, сутності загальних напрямів реформування кримінального процесу держави, з урахуванням міжнародно-правових стандартів захисту прав та свобод осіб під час кримінального провадження неможливо без її тлумачення. У свою чергу, діяльність із тлумачення норми права, що підлягає застосуванню, не можна уявити без належним чином розробленого теоретичного підґрунтя. Саме тому тлумачення здавна привертає до себе увагу дослідників і знаходить своє певне теоретичне висвітлення в юридичній літературі.

Здійснюючи тлумачення норм кримінального процесуального права, правозастосовник має у своєму арсеналі вироблені юридичною наукою і практикою способи тлумачення. Так, у юридичній літературі виокремлюється низка способів тлумачення, причому загальноновизнаним і незаперечним є лише один спосіб – граматичний (філологічний, лексикограматичний). Інші способи визнаються не всіма науковцями. Серед цих способів: еволютивний, логічний, етичний, політичний (історико-

політичний), семантичний, синтетичний, системний, соціологічний, спеціально-юридичний, телеологічний, термінологічний, функціональний, юридико-джерелознавчий, спосіб тлумачення за аналогією та ін.

Особливого значення уміння використовувати способи тлумачення норм права набувають під час реформаційних процесів, які відбуваються в державі, прийняття нових законодавчих актів, паралельного існування нового та “застарілого” законодавства, яке не приведене у відповідність до сучасних потреб правозастосовної практики. Саме така ситуація склалася у кримінальному процесі, коли з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) вже починає формуватися нова правозастосовна практика. При цьому, враховуючи сучасні реалії, постійно вносяться зміни та доповнення до чинного законодавства, які іноді є неузгодженими та поспішними, що вимагає від правозастосовників не тільки обізнаності щодо цих змін, а й глибокого знання правозастосовної техніки та способів тлумачення норм права.

Із моменту набуття чинності КПК відрізнявся тим, що особливістю застосування його норм було вміння їх системно тлумачити. Цього вимагала сама архітектура Кодексу, побудова його розділів, глав та параграфів; система стадій кримінального процесу та окремих проваджень; зміст інститутів та норм.

Зокрема, багато положень КПК необхідно застосовувати з урахуванням положень ст. 3 КПК “Визначення основних термінів Кодексу”, яка містить дефініції багатьох понять, що їх вжито в Кодексі: близькі родичі та члени сім’ї, дізнання, досудове розслідування, закон України про кримінальну відповідальність, кримінальне провадження, обвинувачення, слідчий суддя тощо.

Без здатності системно тлумачити закон неможливо побудувати механізм повідомлення особи про підозру у кримінальному провадженні, адже повідомлення про підозру відбувається на підставі ст. 276-278 КПК, але з обов’язковим урахуванням положень ст. 111, 135, 136 КПК, які закріплюють поняття “повідомлення у кримінальному провадженні” та “порядок вручення повідомлень”.

Лише системне тлумачення допомагає встановити види оглядів, які можуть бути проведені у кримінальному провадженні: огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК); огляд трупа (ст. 238 КПК); огляд трупа, пов’язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК); огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК); огляд місця вчинення кримінального правопорушення (п.2 ч.2 ст. 520 КПК).

Згідно з ч. 3 ст. 46 КПК одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п’яти захисників одного обвинуваченого. Отже, за допомогою буквального та логічного тлумачення можна показати, що на стадії досудового розслідування кількість захисників не обмежена.

Історичне тлумачення КПК буде в нагоді для розуміння ст. 224 КПК “Допит”. Уважне ознайомлення із положеннями цієї статті дає підставу для висновку, що законодавець відмовився від заборони навідних запитань під час допиту на стадії досудового розслідування. Стверджувати це дозволяє звернення до КПК України 1960 р. Так, у ч. 6 ст. 143; ч. 4 ст. 167; ч. 2 ст. 172 цього документа було зазначено, що під час допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого забороняється ставити запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (навідні запитання). Чинний же КПК проблему можливості чи неможливості ставити навідні запитання під час допиту свідка врегульовує лише щодо стадії судового розгляду (ст. 352).

Лексико-граматичне, буквальне, системне та логічне тлумачення положень гл. 4 “Докази і доказування” КПК свідчать про те, що правовий зміст норм права, що її складають, не є бездоганим. Так, у ст. 84 КПК зафіксовано, що доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку. Проте, закріплюючи поняття “допустимий доказ” через вимогу дотримання порядку, встановленого КПК, законодавець не виписав чіткого порядку для збирання окремих доказів (ст. 93 КПК).

Складним для тлумачення правозастосовників є положення КПК щодо процедури визнання доказів недопустимими, оскільки, з одного боку, законодавець закріплює загальне так би мовити “генеральне” імперативне правило про те, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий в порядку, встановленому КПК (ч. 1 ст. 86). Із другого – у ст. 87 КПК формулюється правило про недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, надаючи таким чином можливість слідчому, прокурору чи суду сподіватися, що не будь-яке порушення норм КПК тягне за собою визнання доказів недопустимими.

Відповідно до КПК доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84). Разом із тим недопустимими може визнати докази тільки суд, причому чіткої процедури для визнання доказів недопустимими закон не містить. Також законодавець вводить не тільки такі поняття, як “допустимість доказу”, “недопустимість доказу”, які вже отримали певну доктринальну розробку, а й такі нові для законодавства та науки кримінального процесуального права оціночні поняття, як “очевидна недопустимість доказу” (ч. 2 ст. 89 КПК).

Складною для тлумачення правозастосовників є ч. 2 ст. 86 КПК, яка встановлює, що “недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при

ухваленні судового рішення”. Якщо визнати доказ недопустимим може тільки суд, чи повинен слідчий або прокурор давати у своїх процесуальних рішеннях оцінку цьому доказу як недопустимому або він має право залишати його поза увагою, оскільки його взагалі неможна використовувати? Чи повинна сторона обвинувачення представляти всі докази, навіть і ті, що отримані із порушенням закону, до суду, адже вони все одно будуть визнані ним недопустимими? Чи має право прокурор використати ст. 89 КПК за аналогією, визнати доказ недопустимим та не представляти його суду? На наш погляд, усі ці питання повинні бути вирішеними у законі, адже за допомогою лише тлумачення неможливо дати однозначну відповідь на них.

За нормами КПК до суб’єктів, що мають право збирати докази, віднесена й сторона захисту, що породжує питання про те, чи висуваються однакові вимоги до порядку збирання та закріплення доказів сторонами кримінального провадження. Проте КПК не передбачає окремої норми, яка встановлювала б такий порядок.

Уразливим вбачається й саме нове поняття “недопустимий доказ”. Аргументувати цю точку зору можна тим, що виходячи з ч. 1 ст. 84 КПК “доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку”, отже, якщо фактичні дані отримані з порушенням порядку, передбаченого КПК, то вони взагалі не можуть набути статусу доказу.

Отже, констатуємо, що у статті КПК має місце катахреза, тобто семантично невиправдане поєднання слів. Правильніше було б говорити, наприклад, про недопустимість визнання отриманих відомостей доказами.

О. В. Шутенко, канд. юрид. наук, доц.
*Национальный юридический университет
им. Ярослава Мудрого, г. Харьков*

ЮРИДИЧЕСКАЯ СУДЕБНАЯ ТЕХНИКА: СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД

Данные судебной статистики свидетельствуют о том, что большинство решений судов первой инстанции, которые обжалуются в апелляционном порядке, отменяются с постановлением новых решений по существу спора. Однако по результатам кассационного пересмотра большинство таких решений отменяется с оставлением в силе ошибочно отмененных решений судов первой инстанции. В предыдущих публикациях автора (речь идет о работе “Невербальная коммуникация и её применение в гражданском процессе”) данная проблема получила название нерелевантности судебных решений.

Указанное свидетельствует о дисбалансе системы правосудия по гражданским делам. Возможно, решение данной проблемы находится в плоскости правоприменительной судебной техники. Отметим, что не стоит сводить понимание юридической техники при осуществлении правосудия лишь к вопросам правильной квалификации спорных правоотношений и доказательственной деятельности. Поэтому предлагаем представить правосудие по гражданским делам в виде системы элементов, в каждом из которых существует специфика юридической техники:

1) заинтересованные в осуществлении правосудия по конкретному делу лица (истец и другие лица, участвующие в деле) – техника конфликтного диалога;

2) информация (об обстоятельствах дела, доказательства) – техника судебного доказывания;

3) право (нормы материального и процессуального права) – законодательная техника;

4) суд (судебная система, включающая суды первой инстанции, апелляционной и кассационной, судьи, решение суда) – техника судебного правоприменения и правотворчества;

5) исполнение решения – исполнительно-процессуальная техника.

Закрывается данная система при эффективном её функционировании первым пунктом, а именно ликвидацией юридической заинтересованности субъектов – инициаторов конкретного дела.

Каждый из элементов этой системы представляет собой подсистему.

Лица, имеющие юридическую заинтересованность в осуществлении правосудия по конкретному делу, – это субъекты, взаимосвязь которых обусловлена досудебными правоотношениями и наличием конфликта либо другой правовой неопределенности, возникшей в отношениях. Для обращения за судебной защитой истцу достаточно лишь собственного предположения о том, что его право нарушено. Переживание права – это психоэмоциональный процесс. Следует согласиться с профессором Л. И. Петражицким, который исходил из того, что право коренится в психике индивида. Интерпретация права с позиции психологии индивида, считал Л. И. Петражицкий, позволяет поставить юридическую науку на почву достоверных знаний, полученных путем самонаблюдения (методом интроспекции) либо наблюдений за поступками других лиц.

Таким образом, именно переживание права позволяет ощутить его в ненарушенном, естественном, природном состоянии. Поэтому индивид и может ощутить посягательство на своё право как искажение пределов его (права) естественного состояния. Несогласие, стремление избавиться от нарушения, восстановить, защитить право также вызваны внутренней потребностью ощущения, “проживания” должного объема своего права.

Этим объясняется природа юридической заинтересованности как истца, так и ответчика. Истинность или ложность ощущаемого объема приводят к тому, что мы называем посягательством на право, одним из результатов которого может стать спор. Применение техники конфликтного диалога как способа конструктивного разрешения спора является важной составляющей эффективной юридической техники при осуществлении правосудия. А введение основ изучения таких техник существенно бы обогатило профессию юриста.

Следующим элементом системы правосудия по гражданским делам является информация. Опубликовано достаточно большое число научных работ, где справедливо отмечается, что осмысление определяющей роли информации во всех без исключения эволюционных процессах природы и общества открывает совершенно новую информационную Картину Мира, которая существенным образом отличается от традиционной вещественно-энергетической Картины Мироздания, доминировавшей в науке еще со времен Декарта и Ньютона практически до конца XX века.

Информационную подсистему при осуществлении правосудия по гражданским делам составляют сведения о фактах, имеющих значение для разрешения дела и вынесения судебного решения, источники информации – средства доказывания, которые соответствуют требованиям процессуальной допустимости, достоверности и достаточности. Данная подсистема тесно вплетена в систему правосудия и связана с такими элементами, как лица, участвующие в деле, суд, закон. Процессуальный закон в ч. 3 ст. 10 ГПК Украины возлагает на стороны обязанность доказать те обстоятельства, на которые они ссылаются в основание своих требований и возражений. Таким образом, именно стороны являются главными “поставщиками” информации об обстоятельствах дела суду. Между тем у сторон, как правило, различное представление о действительных фактах, что ведёт к формированию субъективной реальности при восприятии одних и тех же фактов, различному их оцениванию и отстаиванию собственной позиции. Процессуальный закон не ставит перед судом задачи по выяснению действительных взаимоотношений сторон, поэтому может возникнуть ситуация информационных потерь, что с большой вероятностью приводит к вынесению решения, не соответствующего действительным взаимоотношениям сторон. Поэтому считаем необходимым изменение доктринального взгляда на гражданские процессуальные правоотношения. Их следует рассматривать также и как систему информационных отношений, что позволит обогатить юридическую технику новыми для неё информационными способами и методами.

Анализируя место права как элемента системы правосудия по гражданским делам, следует признавать взаимосвязь правовых норм не только процессуального законодательства, но и материального права, их внутрен-

ную согласованность в рамках каждой отрасли. Взаимосвязь материального и процессуального права не закрытая система, поскольку приводится в движение деятельностью суда по осуществлению правосудия.

Взаимообусловленность и взаимосвязь права с другими подсистемами, составляющими систему правосудия, можно проиллюстрировать следующим примером. Информация, которая необходима для разрешения дела, направлена на подтверждение фактов предмета доказывания, который, в свою очередь, обусловлен нормой материального права, регулирующей спорные правоотношения. Подтверждение же фактов предмета доказывания возможно только в строго регламентированной процессуальным законом форме. Так, ч. 2 ст. 57 ГПК Украины устанавливает круг средств доказывания, ст. 58 содержит требование относимости доказательств, ст. 59 – допустимость средств доказывания и т. д. Совершенствование законодательной техники возможно с учетом указанного системного понимания духа права.

Следующим элементом системы правосудия по гражданским делам является суд. Однако и суд следует рассматривать в качестве подсистемы, состоящей из таких элементов, как органы судебной власти (в своей инстанционной взаимосвязи), судебное решение, а также требования к должности и личности судьи профессионального и деонтологического характера. Правоприменительная юридическая техника суда при осуществлении правосудия состоит из внешних (достаточно изученных и регламентированных) способов и форм и внутренних, личностно-психологических. Последние нуждаются в более пристальном внимании, поскольку оказывают влияние на формирование внутреннего убеждения судьи при вынесении судебного решения и приобретают поистине огромное значение в случаях судебного правотворчества (например, ст. 355 ГПК Украины).

Заключительным элементом системы правосудия, и здесь нельзя не согласиться с позицией Европейского суда по правам человека, является исполнение судебного решения, которое связано с другими элементами системы правосудия. Исполнению подлежит решение суда, а также суд разрешает ряд вопросов, возникающих в ходе исполнения решения, например, мировое соглашение в процессе исполнения (ст. 372 ГПК Украины), отсрочка и рассрочка исполнения, изменение способа и порядка исполнения (ст. 373 ГПК и другие), право на обращение с жалобой на решения, действия или бездействие государственного исполнителя (ст. 383 ГПК Украины). Исполнение решений регулируется нормами права как гражданского процессуального, так и собственно исполнительно-процессуального. Таким образом, отношения между судом, государственным исполнителем и участниками исполнительного производства протекают в правовой (процессуальной) форме, однако, кроме того, носят информационный характер: о времени и месте совершения исполнительных действий, о видах имуще-

ства, на которое обращается взыскание, о месте нахождения имущества и т.д. В данном контексте исполнительно-процессуальная юридическая техника является частью правоприменительной, поскольку правосудие достигает своей цели тогда, когда удастся удовлетворить юридическую заинтересованность сторон путем полного и своевременного исполнения решения.

С. В. Великанов, канд. юрид. наук, доц.
*Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЩОДО ЕЛЕКТРОННИХ ПРИСТРОЇВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Проникнення електронних пристроїв, зокрема комп'ютерів, у повсякденне життя людини є достатньо високим. В Україні кількість домогосподарств, що мають комп'ютер, збільшилася з 26% у 2008 р. до 54% у 2013 р. З огляду на це в нашій державі встановлено кримінально-правову охорону відносин у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Разом із цим на основі аналізу змісту та практики застосування норм Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) необхідно визнати, що, по-перше, у вказаних документах відсутній єдиний підхід до термінології, що охоплює сферу правового регулювання використання електронних пристроїв, по-друге, законодавець у цих правових документах не дотримується її змістової однозначності. Отже, існування окреслених нормативних недоліків створює умови для подальшого вивчення практики видання законів із залученням засобів та прийомів юридичної техніки. При цьому в розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства можуть бути використані положення криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації, а сам факт такої міжнаукової взаємодії є одним із проявів правової наукової природи криміналістики.

Термінологічне різноманіття КК України та КПК України зумовлене відсутністю доктринального підходу в юридичній техніці до вирішення онтологічного питання про те, на які об'єкти матеріального світу може послатися законодавець як на електронні пристрої. Це широке коло технічних пристроїв, що можуть, крім іншого, приймати, передавати, перетворювати, зберігати або обробляти електронні відомості. Базовий принцип дії названих пристроїв може бути аналоговим, цифровим або

гібридним. Взаємне проникнення, а часто й дублювання аналогової та цифрової частини досліджуваного електронного пристрою може бути складним і потребувати залучення спеціальних знань.

Суто аналогові електронні пристрої оперують інформацією на основі безперервного контролю зміни деякої фізичної величини (відстані, рівня напруги або часових інтервалів у надходженні імпульсів тощо) і на даний момент мають певну сферу використання. До цих пристроїв можна віднести аналогові: диктофони, відеокамери, відео- або аудіорекордери, приймачі та передавачі, системи відеоспостереження, а також електромеханічні засоби керування, засоби об'єктивного контролю за різноманітними процесами на підприємствах тощо. Зберігання аналогових відомостей здійснюється на магнітній плівці або іншому носії, що забезпечує деяку безперервність у фіксації та наступному відтворенні змін фізичної величини.

Достатньо поширені цифрові електронні засоби, що діють під керуванням одного або декількох комп'ютерів, які за деяким алгоритмом оперують дискретними даними. Сам термін "комп'ютер" вживається у надто широкому контексті. У вузькому сенсі будь-який комп'ютер має включати щонайменше пристрої вводу-виводу та обчислювальний пристрій, а до факультативних компонентів комп'ютера можна віднести пристрої для тимчасового або постійного зберігання результатів обчислень, дисплеї, компоненти для підключення до мереж тощо. Принципова здатність комп'ютера виконувати програми різного ступеня складності робить сферу його застосування невизначеною (широкою). Зовнішня форма сучасних цифрових електронних засобів, що включають до себе комп'ютер, є різноманітною. Так, під ознаки комп'ютера підпадають контактні смарт-карти та частина електронної складової безконтактних смарт-карт (крім радіотракту). Включає до себе спеціалізований комп'ютер і будь-який USB-флеш накопичувач. Складні електронні пристрої, такі як настільний комп'ютер, ноутбук, мобільний телефон, планшет, ігрова приставка, можуть включати до себе декілька комп'ютерів у вузькому сенсі, що керують різними функціями пристрою.

Окрему групу складають гібридні електронні пристрої. Під ознаки таких засобів підпадають пристрої, що мають один або декілька оснащених аналогово-цифровим перетворювачем аналогових каналів вводу-виводу, які визначають функціональне призначення пристрою. Такими засобами є цифровий фотоапарат, цифровий диктофон, цифрова відеокамера, оптичний сканер. Існує велика кількість цифрових вимірювальних засобів, у яких вхідна аналогова величина перетворюється на цифрову, наприклад, аналоговий штангенциркуль із цифровим блоком вимірювання, цифрові вольтметри, цифрове медичне обладнання тощо. Найбільш сучасні вимірювальні засоби мають бездротове централізоване підключення

чення до облікової системи. До іншого різновиду гібридних електронних пристроїв можна віднести, зокрема, електрографічні копіювальні апарати, в яких комп'ютерна частина машини використовується для керування роботою засобу, однак обробка оригінального документа та створення копії є аналоговими.

Виходячи з кримінально-правової доктрини складу злочину можна виокремити групи технічних пристроїв, пов'язаних із: 1) об'єктом злочину, оскільки охоронювані кримінальним законом суспільні відносини виникають щодо певного предмета; 2) ознаками об'єктивної сторони злочину, а саме суспільно небезпечним діянням як свідомою та вольовою поведінкою особи щодо певного електронного пристрою, наприклад, збут шкідливого технічного засобу, призначеного для несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів (ст. 361¹ КК України), й суспільно небезпечними наслідками, зокрема, розголошення таємниці усиновлення в соціальній мережі (ст. 168 КК України), виток інформації (ст. 361 КК України).

Терміни “комп'ютер” та “електронно-обчислювальна техніка” вживаються в КК України як синоніми. При цьому вказані терміни позначають надзвичайно широке коло електронних пристроїв. Так, ступінь кримінально-правової охорони таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України), вочевидь, не задовольняє нинішній стан справ. З одного боку, значна частина сучасних ноутбуків має кінцеве обладнання, що передбачає швидкий доступ до телекомунікаційної мережі й підтримує голосову телефонію; із другого – велика кількість сучасних мобільних телефонів і планшетів здатна приймати та відправляти електронну пошту, підтримує програми обміну текстовими й графічними повідомленнями, використовує можливості голосового й відеозв'язку через Інтернет, однак ці електронні пристрої навряд чи є комп'ютерами в розумінні розробників ст. 163 КК України. Далі, якщо належним чином інтерпретувати термін “електронно-обчислювальна техніка”, то кваліфікуючою ознакою шахрайства за ч. 3 ст. 190 КК України стане вчинення цього злочину із використанням калькулятора, оскільки останній відповідає ознакам комп'ютера. Аналогічним чином має визнаватися як несанкціоноване втручання здійснення доступу із наступним витоком інформації із неправильно налаштованих, або не обладнаних засобами логічного захисту, “електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів)” у сенсі ст. 361 КК України. Подібні застарілі конструкції містять ст. 361¹, 361², 362, 363, 363¹ КК України. Терміни “спеціальний засіб, призначений для негласного зняття інформації” (ч. 2 ст. 163 КК України), “спеціальний технічний засіб негласного отримання інформації” (ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 359 КК України), “спеціальний технічний засіб отримання інформації” (ст. 359 КК

України), вочевидь, теж вказують на електронні пристрої із невизначеним функціоналом та ознаками.

Отже, термінологія, вжита в КК України для позначення електронних пристроїв, є застарілою і здебільшого відбиває ознаки часу, коли рівень проникнення комп'ютерів до повсякденних побутових і промислових пристроїв був низьким.

Із кримінально-процесуальної точки зору можна виділити такі групи технічних пристроїв: 1) пов'язані з подією злочину, оскільки їх встановлення необхідне через обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України); 2) використовувані при проведенні слідчих (розшукових) дій (гл. 20 КПК України); негласних слідчих (розшукових) дій (гл. 21 КПК України); процесуальних дій у судовому засіданні (розділ IV КПК України); 3) використовувані в заходах забезпечення кримінального провадження (розділ II КПК України).

КПК України взагалі не застосовує термін “комп'ютер”, крім назв трьох статей КК України, згаданих у ст. 477 КПК України “Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення”. Відмова від терміна “комп'ютер” є позитивним кроком, оскільки знімає вимогу відповідності законодавства особливостям технологічного розвитку, а також виключає деструктивну тактику сторони захисту, яка полягає в постановці запитань щодо того, чи є певний електронний пристрій комп'ютером або який із комп'ютерів електронного пристрою використовувався.

Неоднаковим у КПК України є використання термінів, що позначають поняття “носії інформації”. Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 105 КПК України додатком до протоколу може виступати “носії комп'ютерної інформації”. До документів у п. 1 ч. 2. ст. 99 КПК України віднесено “електронні носії інформації”. Крім цього, законодавець у ст. 103 КПК України вживає термін “носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії”, який у ч. 3 ст. 107 КПК України перейменовано на “технічний носій інформації зафіксованої процесуальної дії”, щодо якого розрізнено оригінальний примірник та копію. Аналогічна ситуація складається із терміном “електронний засіб”, про який згадано у п. 4 ст. 165 КПК України в контексті копіювання відомостей із документів, до яких отримано тимчасовий доступ. При цьому у ст. 263, 265 КПК України, де йдеться про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вжито значно менш точний термін “технічний засіб”.

Із деяким ступенем послідовності використовується термін “електронні інформаційні системи або їх частини” у ч. 2 ст. 168, п. 4, ч. 4 ст. 258, ст. 264, 265 КПК України, в якому в цілому корелюється використання терміна “інформаційна система” з його вживанням у Законі України “Про телекомунікації”. Передбачена п. 3 ч. 4 ст. 258, ст. 263 КПК України можливість зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та-

кож у цілому термінологічно відповідає Закону України “Про телекомунікації”. Разом із цим вимоги щодо ідентифікаційних ознак абонента, електронної інформаційної системи або кінцевого обладнання, передбачені у ст. 263, 264, 268 гл. 21 КПК України, не завжди можуть бути виконані. Зокрема, мобільні телефони часто мають однаковий номер ІМЕІ (міжнародний ідентифікатор мобільного обладнання). MAC-адреси (засіб контролю доступу до мережі) мережних приладів комп’ютерної техніки допускають просту заміну. Крім того, практично виключається правильне визначення IP-адреси веб-сервера або клієнта, що розташовані в мережі Тог (анонімізованої мережі).

Бракує послідовності КПК України й щодо термінології, яка стосується кінцевого обладнання абонентів телекомунікаційних мереж. Так, у ч. 1 ст. 159, ч. 2 ст. 168, ч. 1 ст. 268 КПК України вжито термін “мобільний термінал систем зв’язку”, який не застосовується в Законі України “Про телекомунікації”.

Отже, для уніфікації термінології КК України та КПК України можна рекомендувати створити тематичний тезаурус термінів, пов’язаних з електронними пристроями, а також розробити й упровадити належні юридичні конструкції, що використовують такі терміни, у вітчизняну законодавчу практику.

О. О. Пащенко, канд. юрид. наук, доц.
*Інститут вивчення проблем злочинності
ім. академіка В. В. Сташиса
НАПрН України, м. Харків*

ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Правотворчість, як, власне, й інші види духовної діяльності, спирається на науку, тому існування науки про законодавчу техніку як учення про раціональну правотворчість, принципи та прийоми побудови законодавчих актів не викликає сумніву. Із цього приводу О. Ф. Шишов зазначає, що юридична техніка складає зміст спеціально-юридичної проблематики науки кримінального права.

Серед обставин, що визначають соціальну обумовленість кримінально-правових норм, з юридичною технікою пов’язані передусім дві: 1) єдність і визначеність термінології, 2) чіткість і ясність мови закону. Врахування цих обставин є необхідним для з’ясування соціальної обумовленості усіх без винятку кримінально-правових норм незалежно від виду, до якого вони належать: охоронні, регулятивні, заохочувальні.

У науці кримінального права набула поширення позиція, згідно з якою підстави криміналізації поділяються на дві великі групи. Першу з них утворюють ті, що виражають суспільну необхідність встановлення кримінально-правової заборони, другу – такі, що стосуються вимог законодавчої техніки. Як і будь-яка наукова думка, в основу якої покладена відповідна аргументація, дана концепція має право на існування. Проте ми не є її прихильниками. Справа в тому, що, по-перше, її адепти пишуть про “криміналізацію”, а не про “соціальну обумовленість”, а це не одне і те саме; по-друге, з її допомогою можна охарактеризувати лише охоронні кримінально-правові норми (норми-заборони), оскільки процес встановлення нових регулятивних та заохочувальних норм не охоплюється поняттям “криміналізація”, яке в доктрині традиційно визначається як процес (і результат) визнання певних діянь злочинами. З нашої точки зору, обставини, що визначають соціальну обумовленість кримінально-правових норм, доцільніше класифікувати за іншим критерієм, а саме *кількістю норм*, для яких необхідним є врахування певної обставини (у літературі їх найчастіше позначають за допомогою терміна “фактори”). Якщо відповідна обставина характеризує всі кримінально-правові норми, вона є обов’язковою. У свою чергу, такі обставини можуть бути універсальними (кожна з них обов’язково враховується *окремо*) або альтернативними (обов’язковим є врахування *однієї з таких обставин*). Факультативними, відповідно, виступають такі обставини соціальної обумовленості, врахування яких є необхідним не для всіх норм, а лише для їх певних масивів. Обставини соціальної обумовленості, що характеризують юридичну техніку, про які йшлося на початку публікації, належать до обов’язкових універсальних. Це означає, що порушення хоча б однієї з них свідчатиме про те, що відповідна норма не є соціально обумовленою.

Переходячи безпосередньо до аналізу значення юридичної техніки для соціальної обумовленості кримінально-правових норм, зазначимо, що, за влучним висловом І. П. Лановенка, підвищення її вимог – одне із надзвичайно важливих завдань, яке стоїть перед кримінальним законодавством України. Дійсно, недостатня ефективність у реалізації норм Кримінального кодексу України пов’язана з їх невдалою конструкцією. Однією з причин цього є те, що зміни до вказаного нормативного акта вносяться законами, основне завдання яких полягає у вирішенні проблем не кримінально-правового характеру. Так, М. І. Мельник з цього приводу обґрунтовано зауважує, що небезпечність розміщення пропозицій про зміну кримінального закону у таких проектах у тому, що такі пропозиції “ховаються” за іншими пропозиціями або ж взагалі з’являються в них перед другим читанням, у результаті чого не одержують належної експертної оцінки. Зміни до кримінального закону в такий спосіб вносяться нібито між іншим. З огляду на велику кількість законопроектів з цих питань, а також на те, що вони в ос-

новному містять пропозиції (переважно необґрунтовані) криміналізувати нове діяння чи посилити відповідальність за існуючі злочини, вбачається певний сенс у доцільності встановлення законодавчих обмежень щодо внесення змін до кримінального закону.

Єдність і визначеність термінології означає, що, по-перше, поняття, які використовуються у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) та інших нормативних актах (включаючи міжнародно-правові), повинні мати однаковий зміст (якщо законом чи постановами пленуму вищої судової інстанції держави не передбачено інше); по-друге, кожен термін має вживатися у чітко встановленому значенні. Аналіз положень чинного законодавства України про кримінальну відповідальність дозволяє стверджувати, що названі вимоги виконуються далеко не завжди. Це, у свою чергу, свідчить про те, що відповідні кримінально-правові норми не є соціально обумовленими. Наприклад, ст. 363 КК України “Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп’ютерів), автоматизованих систем, комп’ютерних мереж чи мереж електрозв’язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється” сформульована так, що об’єднує декілька складів злочинів, різних не лише за зовнішнім проявом, а й за формою вини. Ця стаття одночасно містить положення, які конкурують одне з одним. У її тексті використано декілька схожих за змістом термінів, які важко розмежувати. Однією з причин невеликої кількості випадків застосування на практиці ст. 343 КК України “Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби” виступає відсутність у законі чіткого визначення змісту поняття “втручання”. У початковій редакції назва ст. 229 КК України “Незаконне використання товарного знака” не відповідала змісту, оскільки вона передбачала відповідальність за незаконне використання не тільки чужого знака для товарів і послуг, а й фірмового (зареєстрованого) найменування та маркування товару. Крім того, у початковій редакції в назві ст. 229 КК України був використаний термін “товарний знак”, а у диспозиції – “знак для товарів і послуг”. Згодом ці розбіжності законодавцем були усунуті, що свідчить про відповідність вказаної статті аналізованій обставині соціальної обумовленості. Цікавим є дослідження ст. 116 КК України “Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання”. Справа в тому, що на сьогоднішній день психологічна наука не може визначити, що саме слід розуміти під таким станом. Згадане поняття, яке використовується в кримінальному законодавстві, має глибокі історичні корені. Його зміст був визначений давно, а тому почали виникати деякі труднощі, пов’язані з тлумаченням цього терміна в сучасних умовах, що породжує проблеми у застосуванні ст. 116 КК України на практиці. Як бачимо, наведені вище приклади стосуються охоронних кримінально-правових норм. Проте єдність і ви-

значеність термінології порушується також і при конструюванні регулятивних норм. Аналізуючи положення інституту співучасті щодо кримінальної відповідальності співучасників, наголосимо, що при тлумаченні поняття “організатор злочину” у ст. 27 КК України “Види співучасників” йдеться про осіб, які створили злочинну організацію чи керували нею, а у ст. 30 КК України “Кримінальна відповідальність організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації” – про організаторів організованих груп та злочинних організацій. Порівнюючи редакції ст. 21 та 67 КК України, бачимо, що в них наводиться різний опис однієї й тієї ж обставини, пов’язаної зі станом сп’яніння.

Чіткість і ясність мови закону означає, що формулювання норми має бути точним, лаконічним і зрозумілим. Саме ці якості дозволяють правильно інтерпретувати і порівняти зміст і букву закону. Як відомо, оптимальне поєднання елементів стабільності й динамізму досягається за рахунок вибору таких техніко-юридичних засобів, в яких найбільш вдало доповнюють одне одного казуїстичний та абстрактний способи викладення правового матеріалу. Вважаємо за можливе погодитися з наявною в літературі думкою, що норми Загальної частини в цілому повинні мати більш абстрактний, а норми Особливої частини – більш казуїстичний характер. Як зазначає Л. І. Чулінда, для втілення законодавчої думки необхідно утворити фразу, тобто слід продумати порядок розташування слів, врахувавши і можливість зміни словоформ, яка відповідала б тому, що хотів сказати законодавець. Це дуже важливо, оскільки він не лише передає якусь інформацію, а й визначає певний варіант поведінки. За допомогою мовної форми нормативного акта законодавець повідомляє свою волю всім громадянам, які поводяться відповідно до веління законів. Для того, щоб перетворити звичайні загальноживані слова на мовну форму права, потрібно керуватися правилами вираження законодавчої думки, розробленими стилістикою і синтаксисом сучасної української мови. Прикладом порушення принципу чіткості й ясності мови закону є норма, що передбачає відповідальність в Україні за торгівлю людьми. У 1998 р. до КК України 1960 р. була введена ст. 124¹, що встановила відповідальність за вказаний злочин. Текст названої норми характеризувався безпідставною надлишковістю при описанні ознак його складу: зокрема, зазначалося, що заволодіння людиною може бути як відкритим, так і таємним, як пов’язаним із законним чи незаконним її переправленням через державний кордон України, так і не пов’язаним із цим, як за її згодою, так і без неї. У чинному КК України відповідальність за торгівлю людьми передбачено у ст. 149 (зі змінами відповідно до редакції від 12 січня 2006 р.). Незважаючи на те, що це вже третя редакція досліджуваної норми, при її конструюванні так само порушується така обставина соціальної обумовленості, як чіткість і ясність мови закону. Так, науковці підкреслюють, що між такими діями, як передача та одержання людини

міститься роз'єднувальний сполучник “або”, який не дозволяє однозначно тлумачити диспозицію цієї норми, а тому його слід виключити. Крім того, термін “переміщення”, вжитий у диспозиції, доцільніше замінити на “перевезення”, оскільки смислове значення останнього більше відповідає позначенню розглядуваного діяння. Нарешті, у літературі вже висловлювалася думка про те, що чіткість норми дозволила б об'єднати такі форми експлуатації, як “примусова праця, примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, залучення в боргову кабалу” в єдину мету експлуатації, а саме “використання рабської праці людини”.

Б. В. Киндюк, *д-р юрид. наук, проф.*
Мариупольский государственный
университет

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ИНДИКАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ АКТОВ

Актуальность темы исследования связана с необходимостью изучения имеющейся в Украине нормативно-правовой базы. Одним из подходов к решению данного вопроса является проведение мониторинга, представляющего собой систематическую деятельность по анализу состояния и прогнозу развития украинского законодательства. Мониторинг законодательных актов выступает элементом государственного управления, по результатам которого уполномоченными органами или лицами должны приниматься соответствующие меры и решения.

Проведение мониторинга требует рассмотрения системы законодательных актов, которая лишь на первый взгляд носит хаотичный характер. На самом деле, данная система подчиняется определённым закономерностям строения и распределения по уровням иерархии. В этой связи необходимо провести выбор критериев оценки состояния системы актов, находящихся в правовом поле. Выполнение оценки текущего состояния объекта мониторинга – актов – позволяет выявить особенности законодательной системы и строения нормативно-правовых актов.

Анализ публикаций показывает, что мониторинг законодательных актов с использованием индикации является темой, редко затрагиваемой специалистами. Некоторые аспекты проблемы изучались учёными, занимающимися вопросами юридической техники: М. Давыдовой, Ж. Дзейко, Т. Кашаниной, В. Копейчиковым, Н. Пановым, В. Погорилко, П. Рабиновичем, Ю. Тихомировым, И. Шутаком. Специалистами других сфер науки (например, математики, географии, экологии) разработаны методы индикации древовидных структур, с помощью которых проводилось изучение строения

рек, системы дорог, деревьев, кровеносных артерий. Считаем возможным применить методы количественной индикации к системе законодательных актов, разработанных в различных сферах юриспруденции.

К примеру, благодаря применению методов количественной индикации можно проследить закономерности строения системы законодательных актов, принятых в лесной сфере.

Прежде всего отметим, что под индикацией понимаются методы и приёмы для установления определенных зависимостей с целью выявления их изменений во времени или в пространстве. Мониторинг законодательных актов методом количественной индикации позволяет провести расчёты с целью определения числовых показателей иерархии законодательных актов. Один из первых таких методов разрабатывался в начале 30-х гг. прошлого века американским учёным Р. Е. Хортоном применительно к речным системам. Этим специалистом внесено предложение рассматривать речную сеть как систему, состоящую из иерархии различных подсистем. В качестве метрического шага или исходной единицы для индикации речных систем им введено понятие “порядок водотока”. Аналогичным образом такой подход может быть использован для количественной индикации законодательных актов.

Согласно схеме Р. Е. Хортона, наиболее мелкой метрической единицей являются элементарные неразветвлённые потоки и им присваивается первый порядок П1. Второй уровень П2 образуется из нескольких рек порядка П1, третий П3 – из нескольких водотоков порядка П2 и т.д. Такая схема имеет ряд недостатков, связанных со сложностями в реализации модели Р. Е. Хортона в сфере юриспруденции. Исходя из этого, с целью индикации системы нормативно-правовых актов может быть применена схема, предложенная И. Н. Гарцманом. Предлагается разделить данные акты, принятые в сфере лесного законодательства, на 4 группы (рис. 1).

Рис. 1. Схема индикации нормативно-правовых актов в сфере лесов

Так, согласно этому автору, применительно к лесной сфере, Лесному кодексу Украины 2006 г. может быть присвоен наивысший порядок П4; законы, принятые Верховной Радой, будут соответствовать третьему уровню иерархии П3; постановлениям Кабинета Министров Украины (КМУ), указам Президента Украины может быть присвоен второй уровень иерархии П2, а актам, изданным Государственным комитетом лесного хозяйства (Агентством лесных ресурсов), – первый П1. Такая модель может быть сравнительно легко использована в практической деятельности по индикации законодательной системы лесной отрасли.

С целью определения количественных показателей данной системы может быть применена вторая часть методики Р. Е. Хортона. Прежде всего, каждому уровню иерархии соответствует определённое количество актов, образующее между собой арифметическую прогрессию. Применительно к лесной отрасли эти акты образуют следующую прогрессию из чисел, представленных в табл. 1.

Табл. 1.

Количественные характеристики нормативно-правовых актов, принятых в лесной отрасли

	П4	П3	П2	П1	Знаменатель прогрессии
Кол-во знаков	99932	301619	673399	3691093	3,57
Кол-во актов	1	5	44	1730	17,8

Знаменатель этой прогрессии, который можно назвать, по аналогии с Р. Е. Хортоном, коэффициентом бифуркации, составляет $\sigma_0=3,57$. Данный показатель рассчитывается как среднее значение из соотношений количеств нормативно-правовых актов смежных уровней.

Вторым численным показателем, характеризующим законодательный акт, является число знаков, входящих в его содержание. Например, Лесной кодекс 2006 г. имеет 99932 знаков. Принятые Верховной Радой законы – 301619, подзаконные нормативно-правовые акты КМУ и указы Президента имеют количество знаков, равное 673399. Первый уровень иерархии (постановления, приказы Госкомлеса Украины) имеют количество знаков, равное 3691093. Таким образом, величины сумм знаков четырёх уровней иерархии представляют также арифметическую прогрессию со средним коэффициентом $\phi_0=17,8$.

Исходя из этого, применение схемы Хортона-Гарцмана позволяет осуществить количественную оценку системы нормативно-правовых актов, относящихся к лесной отрасли. Имеем четыре уровня иерархии и два математических показателя, характеризующих количество знаков σ_0 и ко-

личество статей ф₀. Такой подход позволяет сравнивать между собой системы, образованные нормативно-правовыми актами различных отраслей юриспруденции. Это обстоятельство даёт возможность говорить о выходе юридической науки на новую качественную ступень познания, позволяющую перейти от описательного представления нормативно-правовых актов к их количественным характеристикам.

Ю. А. Пономаренко, канд. юрид. наук, доц.
*Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВИЛ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ ПОБУДОВІ САНКЦІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Полісемічним терміном “юридична техніка” в сучасному правознавстві прийнято позначати декілька близьких за змістом понять. Вони в одних випадках розмежовуються, тобто різняться між собою, в інших – перетинаються, інколи – одне охоплюється іншим, а часом характеризують одне й те ж явище в різних аспектах вивчення тощо. Так, виділяється юридична техніка в суб’єктивному сенсі (як мистецтво створення або застосування норм права, яке залежить від індивідуальних знань та навичок конкретного юриста) і в об’єктивному (як сукупність методів, прийомів, правил створення або застосування норм права). У свою чергу, в об’єктивному сенсі юридичну техніку розуміють не лише як сукупність методів, прийомів та правил створення або застосування норм права, а й як метод тлумачення і систематизації нормативно-правових актів; як систему писаних джерел права та їх властивостей; як ступінь досконалості форми, структури та норми права; як сукупність засобів і методів організуючого впливу права на суспільні відносини тощо. В іншому аспекті юридичною технікою (інколи – технологією) іменують частину правознавчої науки, що досліджує вищеназвані явища, а також компонент знань і навичок, що їх отримують студенти юридичних вишів.

У кожному з наведених значень юридична техніка стосується, крім іншого, й проблем створення та застосування норм кримінального права України. Разом із тим найбільш актуальним серед них видається розуміння юридичної техніки як сукупності методів, прийомів та правил побудови нормативно-правових актів. Це обумовлюється інструментальним поглядом на кримінальний закон як на засіб досягнення певного соціально значимого результату. Від якості кримінального закону суттєво залежить ефективність досягнення поставленої перед ним мети, якою відповідно до ст. 1 КК України є правове забезпечення протидії злочинності. Саме тому за-

вданням науки кримінального права є подальше розроблення механізмів реалізації правил юридичної техніки у практиці законотворчості, виявлення випадків їх порушення й формулювання пропозицій щодо поліпшення якості кримінального закону як інструменту в протидії злочинності.

В означеному аспекті юридичну техніку складають чотири групи правил. Перша – це правила викладення змісту правового акта, до яких належать: чітке виділення предмета правового регулювання; повнота й відсутність прогалин у його регулюванні, недопустимість поширення на відносини інших видів; неприпустимість необґрунтованих винятків і відсилань; одноманітність регулювання тощо. Друга – правила оформлення структури правового акта, якими є: виділення і винесення на початок акта (за можливості) норм загального характеру; поміщення однорідних норм до одних структурних елементів; виділення в акті розділів, статей, частин пунктів тощо з їх послідовною нумерацією. Третю групу становлять правила визначення форми, тобто текстуального викладення правових норм (відсутність суперечностей та колізій між окремими приписами одного й того ж та різних правових актів; одноманітність використання термінів; неприпустимість застосування неясних, багатозначних, нечітких, емоційно забарвлених термінів; відмова від застарілих виразів і рідкісних слів; стислість і компактність викладення правових норм, скорочення зайвих дублювань тощо). Нарешті четверту групу складають правила юридичного оформлення правового акта, до яких належать його необхідні реквізити (видова й власна назва, посилання на орган, який його видав, дата і місце прийняття акта, номер та підпис уповноваженої посадової особи тощо). Усі вони повинні застосовуватися при викладенні положень кримінального закону, при цьому окремі з них мають особливості прояву при викладенні такого структурного елемента його приписів, як санкції.

Зокрема, правила першої групи вимагають, щоб санкції статей кримінального закону містили повний і вичерпний перелік видів і розмірів покарань, що підлягають застосуванню до особи, яка вчинила конкретний злочин. У зв'язку із цим, по-перше, слід наголосити на неприпустимості поміщення до санкцій положень, які не стосуються покарання. Йдеться про так звану “квасіспеціальну конфіскацію”, передбачену ч. 1, 2, 3 ст. 176, ч. 1, 2, 3 ст. 177, ч. 1 і 2 ст. 203¹, ч. 3 ст. 204 та ін. КК України. По-друге, постає питання про доцільність збереження у кримінальному законодавстві положення про можливість призначення окремих видів додаткових покарань безпосередньо на підставі статей Загальної частини КК України (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). По-третє, дотримання цих правил є додатковим аргументом проти передбаченої ч. 2 ст. 53 КК України можливості виходу за верхню межу санкції при призначенні покарання у виді штрафу.

По-четверте, необхідність дотримання вимоги про одноманітність правового регулювання актуалізує подальше розроблення такого принципу пеналізації злочинів, як відповідність між ступенем тяжкості злочину і ступенем суворості покарання, а також конструювання так званих “типових санкцій”. Нарешті, по-п’яте, з урахуванням викладеного заслуговує на підтримку відмова законодавця від відсилочних санкцій, які мали місце в КК України 1960 р.

Дотримання правил другої групи зумовило винесення загальних положень про покарання “за дужки”, що знайшло своє відображення у формуванні в Загальній частині КК України (у вигляді окремого) розділу Х “Покарання та його види”. Статтями цього розділу передбачені загальні для усіх санкцій Особливої частини положення про: систему покарань (зокрема, про співвідношення окремих видів покарань за ступенем суворості; можливість чи неможливість поєднання і заміни окремих видів покарання тощо); зміст правообмежувальних заходів кожного виду покарання; його мінімальні та максимальні розміри; коло осіб, до яких може застосовуватися окремий вид покарання, тощо. Крім того, в Особливій частині кожна окрема санкція не лише має генетичний зв’язок з відповідною їй окремою гіпотезою, а й структурно чітко відокремлена від неї.

Реалізація правил третьої групи знайшла свій прояв у використанні в кожній санкції терміна “карається”; лаконічності викладення санкцій статей КК України; використанні в них типізованих формул (слів і словосполучень), відсутності багатоманіття лексики тощо. Традиційними для будь-якої санкції є: вживання повних (“офіційних”) назв окремих видів покарань; вказівки на максимальний, а часто й мінімальний розмір окремого виду покарання, який виражається цілими, а часто й круглими числами; використання типізованих сполучників “або” та “з”, кожен з яких має власне смислове навантаження, тощо. Разом із тим при застосуванні правил цієї групи можна помітити й низку недоліків. Передусім слід звернути увагу на вживання в деяких санкціях неправильних назв окремих видів покарань (наприклад, у санкції ч. 4 ст. 220¹ КК України згадується покарання у виді “**обмеження** права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю”). Крім того, мають місце суперечності між окремими санкціями і положеннями статей Загальної частини щодо розміру покарання. Так, у санкціях ч. 4 ст. 220¹, ст. 220², ч. 1 ст. 365² КК України додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю встановлене на строк до десяти років, тоді як відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України максимальний строк для нього складає три роки. В іншому випадку (ч. 1 ст. 213 КК України) законодавець передбачив обмеження волі “на строк до одного року”, хоча один рік є мінімальним строком для цього покарання. Нарешті, слід зупинитися ще на одному моменті – на некоректному використанні в окремих випадках

терміна “на той самий строк”. Наприклад, у санкції ст. 197 КК України серед альтернативних покарань містяться виправні роботи “на строк до двох років” і обмеження волі “на той самий строк”. З урахуванням мінімального строку виправних робіт, встановленого ч. 1 ст. 57 КК України, дане покарання у згаданій санкції передбачене на строк від шести місяців до двох років. Отже, якщо обмеження волі передбачене “на той самий строк”, то це формально означає, що воно також встановлене на строк від шести місяців до двох років, хоча відомо, що мінімальний розмір для цього виду покарання – один рік.

Насамкінець звернемося до правил юридичної техніки, які віднесені до четвертої групи. Вони вимагають, щоб і сам КК України, й окремі закони, які вносять зміни та доповнення до нього (у т.ч. й до його санкцій), мали відповідну власну назву, вказівку на дату, місце його прийняття, номер, підписання Президентом України та інші необхідні реквізити. Всі вони визначені Конституцією України та Законом України “Про Регламент Верховної Ради України” і не мають яких-небудь особливостей щодо кримінального законодавства в цілому і його санкцій зокрема. Практика законотворення у сфері кримінального права свідчить про послідовне дотримання законодавцем цієї групи правил юридичної техніки.

*О. П. Печений, канд. юрид. наук, доц.
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

В умовах ускладнення структури та інших елементів соціальних і правових зв'язків, зростання їх динаміки, наявності тенденцій до ускладнення життєвих циклів узагалі значення юридичної техніки невпинно підвищується. Невипадково в класичній науковій праці XIX ст. Рудольфа фон Ієрінга “Юридична техніка” (1883) метою юридичної техніки визначено кількісне та якісне спрощення права, завдяки чому юристу надається духовне панування над правом. На нашу думку, спрощення застосування права засобами юридичної техніки і буде протипагою і стримуванням надмірного ускладнення соціально-правових зв'язків.

Саме таке бачення юридичної техніки зумовлює те, що перед наукою повинні постати завдання розробки не тільки концептуальних положень, а й засобів юридичної техніки у всіх галузях, включаючи й цивільне право.

Юридична техніка є складовою будь-якої юридичної діяльності і

включає нормотворчу (законодавчу), інтерпретаційну, правозастосовну техніку. Крім того, до юридичної слід віднести і техніку систематизації правових актів. З огляду на це нормотворча техніка охоплює як акти цивільного законодавства, так і інші акти, що містять цивільно-правові норми, включаючи договори і корпоративні акти. Останні разом із локальними актами складають окремий розділ нормотворчої техніки. Техніка тлумачення (інтерпретації) охоплює усі акти, за допомогою яких здійснюється з'ясування змісту цивільно-правових норм, з урахуванням того, що у цивільному праві допускається тлумачення договорів та інших правочинів (наприклад, заповітів). Техніка правозастосування в цивільному праві охоплює не тільки судове, а й нотаріальне та інше застосування цивільно-правових норм. Систематизація у юридико-технічному аспекті має охоплювати не тільки кодифікацію, а й інші підходи, відомі європейському приватному праву (наприклад, Модельні правила Європейського приватного права та ін.).

Як відомо, випускники юридичних вузів при працевлаштуванні стикаються з тим, що однією із основних вимог є вміння скласти відповідні документи, включаючи цивільно-правові. Завдання скласти той чи інший документ ставиться і перед нотаріусами, і перед юристами, що забезпечують діяльність підприємницького сектора, і перед відповідними спеціалістами органів публічної влади, і перед працівниками судових і правоохоронних органів. Отже, цьому їх мають навчити у виші. Проте на практиці спостерігаємо іншу картину стосовно викладання юридичної техніки, особливо техніки складання цивільно-правових документів, включаючи сферу спадкового права. Питання наразі стоїть досить гостро. Якщо теоретичні знання відповідних правових норм у спеціалістів є (принаймні мають бути), то уявлень про вимоги до техніки складання документів, а тим більше навичок їх складання у них немає, бо навчальні програми не передбачають жодних тем, не кажучи вже про спецкурси, які охоплювали б техніку складання договорів, позовних заяв та інших документів, що подаються до суду, спадкових документів, що складаються нотаріусами, та ін. Виникає парадоксальна ситуація, коли студентам викладаються вимоги та формуються їх навички складання процесуальних документів (судових рішень, ухвал, постанов тощо), але не передбачено навчальним процесом спецкурсу зі складання цивільно-правових документів. Хоча пласт цих документів є набагато більшим, охоплюють вони досить широке коло проблем цивільного права, включаючи спадкове. Техніка складання цивільно-правових документів в аспекті навчання повинна бути синхронізована із вивченням і складанням процесуальних документів. Саме так можна забезпечити відповідний результат в оволодінні студентами навичками складання як цивільно-правових, так і процесуальних документів. Перед навчальним процесом має стояти глобальне

завдання – насичення його саме юридичною технологією, її формами та засобами з тим, щоб у студента сформувалися відповідні вміння та навички. Спочатку слід при вивченні відповідних тем цивільного права передбачити і лекції, і практичні заняття (здебільшого), присвячені відповідній тематиці, які включали б складання цивільно-правових документів. Наприклад, тема “Юридичні особи” має передбачати складання установчих документів, корпоративних актів, договорів тощо; теми, присвячені договорам, зокрема “Договір перевезення”, – як самих договорів перевезення, так і інших документів (претензій, актів, листів тощо). Доцільно передбачити, щоб складання цивільно-правових документів тематично та змістовно перепліталось із складанням процесуальних документів. Згодом мають бути запроваджені відповідні спецкурси щодо юридичної техніки складання цивільно-правових та процесуальних документів з урахуванням спеціалізації при навчанні у магістратурі.

Х. А. Григор’єва, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет
“Одеська юридична академія”

НАПРЯМИ НОВЕЛІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

В усьому світі сільськогосподарська кооперація покликана мінімізувати ризики та наслідки конкурентного середовища для аграріїв, які традиційно належать до менш захищеної частини бізнесу та потребують об’єднання задля зменшення витрат та збільшення власних доходів. В Україні, враховуючи складну соціально-економічну ситуацію в сільських регіонах, існують серйозні проблеми з сільськогосподарською (*дали – с/г*) кооперацією. Крім інших причин, які зумовлюють таку ситуацію, слід виділити несприятливість законодавчої бази. Кооперативне законодавство є тим основним регулятором, який встановлює “правила гри” та утворює або позитивне, або негативне поле для функціонування кооперативних організацій. У 2013 р. набула чинності нова редакція спеціального Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, яка суттєво відрізняється від попередньої. Її прийняття викликало хвилю наукових публікацій та дискусій щодо прогнозування відповідного рівня ефективності та доцільності законодавчих змін. Пройшло вже два роки, тож накопичено певні спостереження, які дають підстави для аналізу впливу законодавчих новел на кооперативну практику в країні.

Розглянемо дану проблематику у двох напрямках: теоретико-систематизаційному та практичному. У межах першого зосереджені питання щодо впливу оновленого закону на структурну побудову коопера-

тивного законодавства, трансформацію його внутрішніх зв'язків. Цей вектор дослідження актуальний, бо кооперативне законодавство в Україні розвивалося нелінійно, поза єдиною продуманою стратегією. Це підтверджується, зокрема, непослідовністю розробки та прийняття відповідних законодавчих актів (так, загальний Закон України “Про кооперацію” набув чинності набагато пізніше, ніж спеціальний Закон “Про сільськогосподарську кооперацію”). У такій ситуації дублювання норм, окремі неузгодженості між вказаними законами стали закономірним явищем. Саме тому нова редакція спеціального Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” стала вимогою часу, хоча багато науковців (зокрема, Н. П. Шилова) досить високо оцінювало якість попередньої редакції цього Закону.

У теоретичному аспекті зміни, що потягли за собою прийняття чинної редакції вказаного Закону, можна назвати структурними та систематизаційними.

По-перше, внаслідок докорінної метаморфози структури чинного Закону досить жорстко розмежується правове регулювання с/г виробничих та обслуговуючих кооперативів, яким присвячені окремі розділи. Думки вчених щодо цього питання формують уніфікаційний та диференційований підхід. Прихильники першої позиції впевнені, що доцільним є регулювання усіх кооперативних відносин єдиним законом (Г. Хаген). Аргументується ця думка переважно тим, що “кооперативна теорія і практика обґрунтували тезу про єдність соціальної сутності усіх кооперативних організацій”.

Друга позиція протилежна, а її послідовники обстоюють раціональність окремого регулювання різних видів кооперативних відносин. Такий підхід впливає з факту об'єктивних відмінностей, що існують між різними видами кооперативів та мають враховуватися в законодавстві. Це підтримують, зокрема, О. В. Зенюкова, Н. П. Вороніна. Остання, наприклад, вважає, що нині у країнах із давніми кооперативними традиціями все частіше повторюється думка про диференційоване правове регулювання різних видів кооперативів. Дана диференціація можлива або у вигляді спеціального розділу загального закону, або окремих законів.

На нашу думку, окреме нормативне регулювання є більш органічним для вітчизняної правової системи і виправданим у межах законодавчо обраної концепції розвитку кооперативних відносин.

По-друге, прийняття нової редакції Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” ознаменувало собою початок систематизації кооперативного законодавства. Уже з'являються негативні оцінки такого кроку. Так, В. Ю. Уркевич вважає, що законодавець пішов шляхом уніфікації правового регулювання с/г та інших видів кооперативів, що є не виправданим з огляду на їх об'єктивні відмінності. Однак, на наш погляд, із

позиції теоретико-систематизаційного підходу нова редакція Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” є позитивним явищем, бо її прийняття стало першим кроком до довгоочікуваної систематизації кооперативного законодавства.

Крім дослідження теоретичних конструкцій, не менш важливою є оцінка практичної значущості та ефективності нового кооперативного законодавства. З моменту вступу в дію оновленого Закону пройшло достатньо часу для того, щоб сформувати перші узагальнення щодо тенденцій його застосування, рівня його сприятливості для аграріїв. На жаль, статистичні дані невтішні та промовисті: якщо у 2013 р. СВК становило 1220 осіб, а СОК – 944, то на 1 липня 2015 р. цей показник становить лише 998 та 916 осіб відповідно. У процентному відношенні до усіх інших юридичних осіб України їх питома вага мізерна: 0,09% – СВК та 0,08% – СОК. Слід також зазначити, що загальна кількість виробничих та обслуговуючих кооперативів незалежно від сфери діяльності теж знизилася. За два роки кількість виробничих кооперативів зменшилася з 2496 до 2337, а обслуговуючих кооперативів – з 20550 до 16971 особи.

Таким чином, в Україні спостерігається стійка негативна тенденція до спаду кооперативного руху, у тому числі сільськогосподарського. Новелізація кооперативного законодавства у 2013 р. не стала тим очікуваним каталізатором масового утворення с/г кооперативів. При цьому слід вказати, що досить яскраво виражене припущення ролі с/г виробничих кооперативів, яке простежується за новою редакцією, співпало зі значним зменшенням кількості юридичних осіб даної організаційно-правової форми.

Отже, було б передчасно пов'язувати спад кооперативного руху в Україні виключно з неналежною нормативно-правовою базою, зокрема, із чинною новою редакцією аналізованого Закону. Однак той факт, що оновлений спеціальний Закон не зумів не лише простимулювати утворення та функціонування с/г кооперативів, а й не зупинив скорочення їх кількості, свідчить про те, що кооперативне законодавство потребує докорінного перегляду на основі концептуально нового підходу.

Особливо насторожує те, що практика завжди випереджає законодавство, але у випадку з с/г кооперацією в Україні спостерігається нетипова ситуація, коли законодавчі зміни замість задекларованого стимулюючого ефекту демонструють або нейтральну відсутність такого, або негативний вплив на суспільні відносини.

Наголосимо, що оновлення кооперативного законодавства ґрунтовно не зачіпало ті законодавчі положення, які розміщені у Цивільному і Господарському кодексах України та мають суттєві недоліки. Такий половинчастий підхід призводить до певного “перекосу” системи кооперативного права, позбавляє її стрункості та однозначності.

Ігнорування законодавцем окреслених проблем зумовлює те, що кооперативи сприймаються як непопулярна, незрозуміла, застаріла форма господарювання, що вже не цікава сучасному бізнесу. Така ситуація вигідна лише крупним аграрним компаніям та посередницьким структурам, та аж ніяк не первинним дрібним та середнім с/г товаровиробникам.

Кооперативне законодавство наразі вимагає глибокої концептуальної перебудови та новелізації, що має торкнутися не лише поверхневих аспектів кооперативних відносин, а і змістовно їх оживити. Напрями відповідного оновлення можна сформулювати наступним чином, а саме:

1) систематизаційний – продовження розпочатого процесу систематизації, розширення системи кооперативного права та законодавства в перспективних напрямках, усунення дубляжу та наявних прогалин у нормативному регулюванні, а отже, оформлення кооперативного законодавства у логічну та виважену систему;

2) модернізований – перегляд деяких традиційних, консервативних засад, які не відповідають реальним потребам аграріїв; оновлення правового становища с/г кооперативів із метою підвищення їх привабливості в умовах сучасного ринкового середовища. Доцільність суворого збереження традиційної кооперативної ідентичності в усьому світі об'єктивно ставиться під сумнів, а відповідні тенденції практики знаходять відображення в законодавчому полі. Цього, на наш погляд, гостро не вистачає у вітчизняних реаліях;

3) протекційний – формування основних шляхів державної допомоги с/г кооперативам, що включають до себе не лише заходи прямої підтримки, а переважно спрямовані на усунення перешкод, формування привабливого іміджу кооперативної форми господарювання.

Р. Д. Іванський, канд. юрид. наук, доц.
ВНПЗ “Дніпропетровський гуманітарний
університет”

СИСТЕМНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

**(тлумачення-роз'яснення положень ст. 293 ЦПК України
та проблема його реалізації в правозастосуванні)**

Питання системного способу тлумачення правових норм досліджувалися в аспекті вивчення проблем та розкривалися у працях таких учених, як С. В. Бобровник, Ю. Л. Власов, Г. П. Задорожний, Б. С. Ебзєєв, П. Б. Євграфов, О. В. Зайчук, В. О. Котюк, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Петришин, А. М. Талалаєва,

Ю. М. Тодика, А. М. Толочко, Т. Я. Хабрієва, А. Ф. Черданцев, Ю. С. Шемшученко та ін.

На думку М. Л. Дворникова, системний спосіб тлумачення правових норм – це сукупність прийомів, використання яких, базуючись на зіставленні двох або більше юридичних норм, допомагає розкрити сенс норми, що тлумачиться.

Об'єктом системного тлумачення правових норм є норми права з позиції їх внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою.

Мета нашого дослідження – аналіз тлумачення-роз'яснення Конституційного Суду України положень ст. 293 ЦПК України та з'ясування проблеми його реалізації в правозастосуванні.

Цивільне судочинство – це форма здійснення правосуддя у цивільних справах. Воно регулюється окремою галуззю публічного права – цивільно-процесуальним правом, що має регулятивний вплив переважно завдяки імперативному методу, особливо в частині, що стосується діяльності суду. Відповідно до цього суд у своїй діяльності керується лише законом.

Однак слід визнати той факт, що закон як санкціонована державою форма регулювання суспільних відносин повною мірою не задовольняє потреби у цьому плані, що пояснюється декількома причинами: ігноруванням законодавцем під час прийняття законів окремих аспектів суспільних відносин, що потребують урегулювання; допущенням помилок при застосуванні законодавчої техніки, внаслідок чого закладається підґрунтя для колізій тощо; постійним динамічним розвитком суспільних відносин, у результаті якого правові норми не встигають приймати одночасно з виникненням потреби у правовому регулюванні.

Така ситуація неврегульованості й невизначеності в законодавстві, відсутності конкретної правової норми, необхідної для регламентації відносин, що належать до сфери правового регулювання, отримала назву прогалини в законодавстві.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 55 Конституції України права і свободи людини захищаються судом, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. При цьому реалізувати право особи на судовий захист можна також шляхом апеляційного оскарження актів судів першої інстанції, оскільки їх перегляд у такому порядку гарантує відновлення порушених прав.

У Конституційному Суді України звернули увагу, що забезпечення державою апеляційного оскарження судових актів згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції є однією з основних засад судочинства. Це конституційне положення реалізовано в гл. 1 розд. V ЦПК України, в якій врегу-

льовано питання апеляційного оскарження судових рішень і ухвал. Зокрема, у ст. 293 Кодексу наведено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Протягом 2010 р. Конституційним Судом України неодноразово (рішення від 27.11.2010 р. № 3-рп; 28.04.2010 р. № 12-рп; 08.07.2010 р. № 18-рп/2010) роз'яснювалися положення пунктів ст. 293 ЦПК України. При цьому найвищий орган конституційної юрисдикції виходив із того, що згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України апеляційне оскарження судового рішення можливе в усіх випадках, крім тих, коли закон містить заборону на таке оскарження. Таким чином, він визнав, що пункти ст. 293 ЦПК необхідно розуміти як такі, що передбачають право оскаржувати ухвали. Більше того, ухвалою від 20.07.2010. р. № 49-у Конституційний Суд України навіть рекомендував ВСУ привести постанову свого Пленуму (від 24.10.2008 р. № 12) в цій частині у відповідність до рішення КСУ.

Вищий спеціалізований суд України у листі від 12.07.2011 р., керуючись логікою тлумачення Конституційним Судом України п. 2, 12, 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України, рекомендував головам апеляційних судів області, міст Києва та Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим застосовувати аналогічний підхід при вирішенні питання про прийняття до розгляду апеляційних скарг щодо всіх інших пунктів ч. 1 ст. 293 ЦПК України.

Проте через п'ять (!) років від часу тлумачення-роз'яснення, котре здійснив Конституційний Суд України, проблема залишилася: ухвалою Новомосковського міського районного суду Дніпропетровської обл. від 16.01. 2015 р. Л. – представнику відповідача А. відмовлено в задоволенні клопотання про закриття провадження по справі за позовом О. до В. про визнання порядку користування земельною ділянкою та припинення права спільної часткової власності на домоволодіння.

Не погодившись із вказаною ухвалою, В. подав апеляційну скаргу, в якій просить скасувати ухвалу Новомосковського міського районного суду Дніпропетровської обл. від 16.01.2015 р. та постановити нову ухвалу про закриття провадження у справі.

Незважаючи на викладене вище, Апеляційний суд Дніпропетровської обл. 18.05.2015 р. у цивільній справі (провадження № 22-ц/774/2591/15; справа № 183/7736/14; категорія 47) постановляє ухвалу, де зазначається: "Відповідно до ст. 293 ЦПК України ухвала про відмову у задоволенні клопотання про закриття провадження у справі не підлягає апеляційному оскарженню окремо від рішення . . . .

Керуючись ст. 293, 297 ЦПК України, суддя ухвалила: зняти з розгляду апеляційну скаргу В. на ухвалу Новомосковського міського район-

ного суду Дніпропетровської обл. від 16.01.2015 р. ... для виконання судом першої інстанції вимог ч. 2 ст. 293 ЦПК України.

Ухвала оскарженню не підлягає”.

Отже, ігноруючи тлумачення ч. 1 ст. 293 Конституційним Судом України, рекомендації Вищого спеціалізованого суду України щодо зазначеного, Апеляційним судом Дніпропетровської обл. при постановленні ухвали від 18.05.2015 р. допущено неправильне застосування норм процесуального права, що призвело до порушення права громадянина В. на касаційне оскарження суду.

Зважаючи на викладене вище, суддя Конституційного Суду України Віктор Шишкін зазначає: “... є доктринальні приписи Конституції, які стосуються прав громадян і обов’язків держави. Філософія така: громадянину дозволено все, що не заборонено, державним органам дозволено лише те, що їм приписано, а не те, що вони собі вигадали”. Суддя Конституційного Суду України вважає: неоднозначне тлумачення в судах положень ст. 293 Цивільного процесуального кодексу відбувається через те, що “наші суди неухважно або поспіхом читають законодавство. Це, мабуть, говорить про кадровий брак” та “недостатнє знання служителями Феміди української мови”.

Ми погоджуємося із висловленим вище суддею Конституційного Суду України. Очевидним є те, що для судді важливо не тільки вміти розмовляти українською мовою, а й знати українську літературну мову на всіх щаблях її ієрархічної структури, адже мова є основним інструментом в діяльності правозастосовника.

Разом із тим судові рішення мають відповідати критеріям юридичної визначеності та однаковості практики. Цього необхідно досягати незалежно від якості законодавства, яке, не виключено, може бути нечітким, суперечливим або таким, що містить прогалини. Суд, застосовуючи положення закону, повинен урахувати мету та намір законодавця, інтерпретувати його, виходячи з принципу верховенства права. Зазначене передбачає творчу діяльність суду, коли він має мотивувати прийняте ним рішення, а не формально користуватися правом вирішувати справу на власний розсуд.

Із набуттям чинності Закону України “Про забезпечення права на справедливий суд” значне місце у вирішенні завдань судової реформи посідає професійне формування суддівського корпусу та забезпечення належного рівня підготовки суддів. Через це актуальності набуває теза: “Кадри вирішують все”, за якою зміна якості суддівського корпусу, запровадження антикорупційних механізмів дадуть підстави сподіватися на якісну зміну правосуддя. У результаті чого суддя як вирішуватиме правові питання, керуючись “буквою” закону, так і буде готовим до аналітичної роботи, яку необхідно вести, застосовуючи норми права, зокрема, за аналогією закону, і тим більше, за аналогією права.

Чи можна суддю навчити творчому підходу до здійснення правосуддя? Питання залишається риторичним. Можливо у часи реформи судової влади запорукою стане діяльність порівняно нової інституції в нашій державі – Національної школи суддів України, основним завданням якої буде підготовка і навчання кандидатів на посаду судді, а також навчання суддів, підвищення їх кваліфікації; запровадження періодичних актуальних спеціальних курсів для суддів за тематикою змін законодавства чи відповідно до проблемних питань практики вирішення спорів.

Н. В. Артикуца, канд. філол. наук, доц.
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”

МОВА ПРАВА В СИСТЕМІ ФАХОВО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКІВ І НОРМОПРОЕКТУВАЛЬНИКІВ

Нормотворчість як особливо важлива і соціально значуща сфера юридичної діяльності, що полягає у розробленні та запровадженні загальнообов'язкових правових приписів, організовується та забезпечується державою. Проте лише поєднання зусиль науковців, нормопроектувальників, різних учасників законотворчої діяльності і їх спрямування на законодавче закріплення та гарантування можливості реалізації основних прав людини, дотримання верховенства права, принципів демократизму і гуманізму допоможе пошуку ефективних законодавчих механізмів та інструментів для вирішення нагальних суспільних проблем.

Лінгвістичний інструментарій законотворчості – це сукупність усіх мовних засобів, способів і прийомів, що застосовуються для втілення законодавчої ідеї, думки, волі законодавця у формі норм права, правових конструкцій та приписів як важливих складових законодавчого тексту.

Зазначимо, що в розвинених країнах із багатовіковою історією формування правових механізмів життєдіяльності держави, високою правовою і мовною культурою, де якості законодавства приділяють належну увагу, мову традиційно розглядають як важливий інструмент удосконалення закону, втілення базових принципів законотворчості, що дозволяє дотримуватися вимог чіткої визначеності й демократичності закону, шляхом правильного застосування лінгвістичного інструментарію, а це, у свою чергу, сприяє і розвитку самого права. В Україні, на жаль, мові закону ще не приділяється належної уваги; наявні наукові дослідження доволі фрагментарні (переважно на рівні наукових статей), до того ж владними інституціями не підтримується пропозиція запровадити в Україні процедуру лінгвістичної експертизи законопроектів (як це є у багатьох країнах світу, зокрема Швеції, Німеччини та ін.).

З огляду на сказане зауважимо, що нині вбачаємо позитивні зрушення в напрямку використання результатів юридико-лінгвістичних напрацювань під час підготовки вітчизняних законотворців. Йдеться про діяльність Української школи законотворчості Верховної Ради України. За останні роки в Інституті законодавства ВР підготовлено низку авторських і колективних монографій, навчальних посібників, підручників, серед яких: “Законопроекування” (К., 2010), “Курс лекцій з питань законотворчості” (К., 2011), “Законознавство” (К., 2010), “Законотворчість і законознавство” (К., 2011), “Актуальні питання кодифікації законодавства України” (К., 2009), “Законотворчий процес зарубіжних країн” (К., 2006), “Законотворчість: словник термінів і понять з міжнародного та європейського права” (К., 2005), “Законотворча діяльність: словник термінів і понять” (К., 2004), які застосовуються при фаховій підготовці правників у НаУКМА.

Одним із актуальних завдань у сфері вітчизняної правотворчості є здійснення моніторингу – системного спостереження за якістю законодавства з метою оцінки й контролю за дотриманням вимог до тексту закону, єдності та системності термінології, узгодженості вживаних термінів і понять, втілення базових принципів законотворчої техніки. Виявлені в результаті лінгвістичного моніторингу різних видів порушення і помилки фіксуються, потрапляють до електронної картотеки, аналізуються з використанням наукових та лексикографічних джерел, нормативної бази, після цього з урахуванням результатів проведеного комплексного мовностилістичного аналізу “дефектного” тексту розробляються пропозиції та рекомендації щодо його виправлення та вдосконалення. Виконання такого роду навчальних завдань є надзвичайно ефективним дидактичним прийомом, завдяки якому відбувається формування високого рівня мовно-термінологічної компетентності майбутніх правників, а тому надзвичайно важливо, щоб студенти опановували і закріплювали навички роботи з нормативними текстами послідовно і системно – від термінологічного опрацювання законодавчого тексту (курс “Юридична термінологія” – бакалавріат), комплексного мовностилістичного аналізу тексту (курс “Мова права” – спеціаліст) та на завершальному етапі – до здійснення лінгвістичної експертизи закону або законопроекту (курс “Правнича лінгвістика” – магістеріум).

Предмет “Мова права” в системі комплексної мовної підготовки правників посідає центральне місце. Він має інтеграційний характер, оскільки синтезує здобутки сучасної науки в мовознавчій і правничій сферах, теоретичні і практичні аспекти юридичної діяльності, враховує потреби юридичної практики у всіх її різновидах. Його надзавданням є підняття рівня професійного мовлення правника на вищий щабель шляхом розширення і поглиблення знань у галузі теорії та методології вивчення мови права, ознайомлення з лінгвістичними аспектами нормотво-

рчої діяльності, формування й закріплення практичних навичок укладання і мовно-термінологічного опрацювання юридичних текстів різних жанрів.

Головна мета цієї навчальної дисципліни – дати цілісне наукове уявлення про специфіку правничого тексту, закони і правила правничого мовлення в усіх його функціонально-стильових різновидах, письмовій та усній його формах, ознайомити з основними методами і прийомами текстуального аналізу, лінгвістичного опрацювання юридичних текстів. Для досягнення цієї мети передусім слід ознайомити студентів з основами та поняттєво-категоріальним апаратом правничої лінгвістики, методикою і практичними прийомами лінгвістичного аналізу юридичних текстів різних стилів і жанрів, найважливішими науковими дослідженнями правничої мови і термінології (вітчизняними і зарубіжними), лексикографічними джерелами та ін.

Проблематика дисципліни максимально наближена до майбутніх фахових потреб правників, а її структура віддзеркалює стилістично диференційований підхід до аналізу правничої мови. Виконуючи різноманітні практичні завдання, студенти-правники набувають вельми складних професійних навичок: роботи аналітичної (з порівняльними таблицями до законопроектів), редакційної (редагування, редакторський експеримент, редакторський аналіз, редакторський висновок), експертної (експертний аналіз, обґрунтування, експертний висновок), творчої (моделювання правових норм, участь у розробленні законопроектів, формулювання пропозицій або методичних рекомендації щодо їх мовностилістичного оформлення), науково-дослідницької (аналіз генезису й розвитку правових категорій, норм, інститутів; їх зіставний і порівняльно-історичний аналіз; прогнозування тощо). Такий комплексний підхід створює умови для підготовки правників вищої кваліфікації, зокрема, нормопроектувальників, експертів законопроектів та інших нормативних актів (юрлінгвістів).

Як наголошують автори підручника “Курс лекцій з питань законотворчості” О. Л. Копиленко, О. В. Богачова, спостереження над тим, як на мовному рівні в законах втілюються загальні принципи права і основні принципи застосування правил і способів законодавчої техніки (верховенство права, конституційність, демократизм, гуманізм, комплексність, системність, логічність, оптимальне збалансування дозволів, заборон та зобов’язань, оптимальний ступінь конкретизації норм права, узгодженість, доцільність, науковість, професіоналізм, відповідність декларованого змісту правовим реаліям, незалежність суб’єктів проведення правової експертизи проектів законів), формує не лише низку необхідних правнику професійних якостей, знань і вмій, а й юридичну ментальність, правосвідомість, правову і мовну культуру. Усвідомлення того, що право створюється, матеріалізується, вдосконалюється і розвивається завдяки мові (право без мови існувати не може), дозволяє уважно, зважено і обережно застосовувати лінгвістичний інструментарій у сферах законотворчості та

правореалізації, у процесі укладання офіційних документів, юридичних текстів різних жанрів.

Підготовка високопрофесійних правників із поглибленим знанням права і мови надзвичайно важлива в сучасних умовах, коли, як зазначає Н.М. Оніщенко, “законодавство багато в чому не встигає за динамічним розвитком суспільних відносин, інколи вступає у протиріччя з раніш прийнятими правовими актами. Як наслідок, воно містить акти і норми, що формально не діють, у ньому наявні прогалини і неузгоджені положення. Деякі законодавчі акти страждають повтореннями, містять не досить ясні формулювання, терміни. Різноманіття нормативних актів, велика кількість юридичної інформації потребують визначеного порядку й організованості в системному розподілі правового матеріалу, зручності його використання на практиці”.

Негативним наслідком неякісного законодавства з численними помилками, термінологічними розбіжностями і неузгодженостями, неточно або неправильно побудованими законодавчими дефініціями є труднощі у правозастосуванні. Якщо ж законодавець у процесі створення закону зможе втілити основні вимоги до нормативного тексту: точність, ясність, однозначність, логічність, стандартизованість, сувору нормативність, стилістичну однорідність, емоційно-експресивну нейтральність, коректність, відсутність індивідуально-авторських рис тощо, – це створить оптимальні умови для ефективного правового регулювання і правильного застосування правових норм на практиці. Ці мовностильові вимоги до законодавчого тексту одночасно слугують і критеріями його експертної оцінки. Саме в таких аспектах, крізь призму зазначених вимог, слід аналізувати тексти законопроектів, виявляти дефекти й недоліки, а потім застосовувати лінгвістичні інструменти для вдосконалення тексту. До таких інструментів належать не лише різноманітні методи і прийоми лінгвістичного аналізу текстів, які дозволяють діагностувати проблему, вивчити її та знайти оптимальне рішення щодо кожного випадку, лінгвостилістичне експериментування, розроблені юрлінгвістами алгоритми необхідних дій для вирішення проблем, а й володіння мовними ресурсами різних рівнів (лексичними, семантичними, граматичними, стилістичними, словотвірними тощо), розуміння їх потенційних можливостей у репрезентації правового тексту. Лінгвістична освіта законотворців має бути поглибленою, оскільки вправно оперувати мовним матеріалом та лінгвістичними засобами може лише людина ерудована, грамотна, із розвиненим мовностильовим почуттям. Звернення до лексикографічних джерел, нормативної бази, результатів лінгвістичного моніторингу законодавчих текстів, наукових лінгво-правових досліджень, експертних висновків юрлінгвістів також допоможе законопроектувальникам у створенні досконалого законодавчого тексту.

О. О. Любченко, асистент
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого

МОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Нині, коли в нашій країні відбуваються розбудова правової, демократичної держави, утвердження принципу верховенства права, забезпечення реалізації механізму захисту прав людини, як ніколи потрібно, щоб нормативно-правові приписи були викладені в законодавстві адекватно й недвозначно. Адже точність і ясність юридичних формулювань, правильне й одноманітне (однакове) вживання правової термінології багато в чому визначають ефективність законодавства, сприяючи при цьому й повноцінному захисту прав і свобод людини, юридичних осіб, суспільства і держави. Кожне слово закону стосується конкретної людини, її прав та свобод, тому воно може мати визначальний вплив на її долю чи навіть життя. Отже, закон має бути викладений таким чином, щоб у суб'єкта не виникало сумнівів щодо правильності його тлумачення.

Через закріплення, зокрема у конституційно-правових нормах, певної термінології у демократичних державах закладається її позитивна конотація із загальністю та рівністю. Наприклад, завдяки таким рисам правового акта, як загальнообов'язковість, формальна визначеність правила поведінки, стає можливим правозастосування на засадах рівності.

У цьому контексті слід згадати, що для просвітителів єдиною легітимною владою завжди була влада закону, тобто влада норми, що характеризується загальністю й наступністю. Деспотизм асимілювався з владою окремотії ("добра воля" монарха як сваволя), тоді як свобода спиралася на загальність норми: загальність як засада (представницько-парламентська конструкція); загальність як форма (знеособлений характер норми); загальність як спосіб адміністрування (держава). Авторитет закону визначався цією потрібною еквівалентністю. Закон, згідно із висловлюванням французьких суддів XVIII ст., був одночасно принципом порядку, який давав змогу "трансформувати безкінечну кількість людей [...] у єдине тіло", і принципом правосуддя, оскільки в своїй загальності закон не знає нічого окремо, що дає змогу йому бути "розумом без пристрастей".

Той факт, що у XVIII ст. наголос робили на ролі закону, відповідав також і імперативу раціоналізації. Раціоналізацію держави і вдосконалення права вважали у той час завданнями, що накладаються одне на одне. Хорошим був той закон, виконання якого не залишало місця для жод-

ної невизначеності: “Закони, – говорили тоді, – повинні бути такими ясними, щоб кожен, хто їх читає, бачив у них не тільки рішення для потрібної йому ситуації, але, якщо можливо, щоб рішення не потребували тлумачення, тому добрий законодавець має прагнути зменшити потребу людей в юрисконсультах”. Іншими словами, закон мав бути втіленням загального здорового глузду, тобто поєднувати принципи раціональності й загальності. “Доцільно було б, – підкреслювалося тоді, – зробити так, щоб кожен закон через загальність свого слова містив і охоплював всі види окремих випадків без винятку”. Після праць маркіза Беккарія Європу епохи Просвітництва на цій основі охопив запал кодифікації. Згідно з таким підходом до загальності слід було вважати, що текст закону може вмістити в себе численні можливі випадки, безкінечну кількість окремоностей. Продукування законодавства було частиною справи раціоналізації світу. Як зазначає П. Розанваллон, суверенітет закону означав не лише утвердження правової держави, а й прагнення законодавця поглинути всі політичні функції.

Звісно, окремі тези наведених вище поглядів на сьогодні можна вважати утопією, разом із тим їх розробка, використання і критика правниками, беззаперечно, впливали на подальший розвиток політичної думки.

Кожна галузь національної правової системи має свій термінологічний арсенал, що дозволяє оптимально врегулювати відповідну сукупність суспільних відносин. Це повною мірою стосується й мови конституційного права і законодавства, яка повинна відповідати загальним нормам мови, але у той же час їй притаманна певна специфіка, що визначається, зокрема, політико-правовим характером відносин, які регулюються конституційним правом.

У цьому контексті додамо, що конституційне право як сукупність правових норм носить об’єктивний характер. Оскільки учасниками конституційних відносин переважно є громадяни, які не мають спеціальної юридичної освіти, мова конституційного права має бути не тільки професійно точною, а й доступною, зрозумілою, оптимально поєднувати в собі загальнонавживану та необхідну професійну лексику. Досягти цього досить складно. Тим більше, що, реалізуючи завдання максимального “спрощення” тексту конституції, дуже легко завдати шкоди юридичній точності того чи іншого поняття, терміна тощо. На думку професора В. В. Маклакова, в європейських країнах із романською правовою системою можна спостерігати тенденцію до загальнодоступного використання слів та порівняно простих формулювань в їх конституціях. Те ж саме можна сказати й щодо японського конституційного досвіду. Дещо складнішою є ситуація з конституційно-правовою термінологією в країнах германської правової системи, зокрема, це проявляється в досить ускладнених словесних конструкціях.

У тексті конституційних актів слід дуже обережно підходити до використання того чи іншого терміна, особливо це стосується нових (тобто таких, що раніше не вживалися ні в конституції, ні в інших законах). Введення нового терміна в конституційно-правову практику має бути послідовним і комплексним. Зовсім небажаним видається вживання слів, які мають неоднозначне (двоєке) тлумачення. Варто погодитися із Ю. М. Тодікою, який зазначав, що головне тут – забезпечити поєднання, з одного боку, доступності та переконливості конституційних нормативних актів, а з іншого – їх точності, визначеності та високої юридичної культури.

Важливе значення для конституційного процесу України 1991-1996 років мала група ініціатив Української Правничої Фундації щодо належного забезпечення стану української юридичної термінології в цілому і термінологічного апарату нової Конституції України. Так, за ініціативи Фундації було створено Українську комісію з питань юридичної термінології, до складу якої увійшла окрема експертна група з опрацювання проекту Конституції України. Цією експертною групою з метою уніфікації та унормування правничої термінології, а також словосполучень і синтаксичних конструкцій, що мають стійкий характер і потребують однакового вживання у правничих текстах, забезпечення єдності термінологічно-мовного оформлення тексту проектів Конституції України, проектів інших актів, було проведено термінологічно-мовну експертизу проекту Конституції України (Акт експертизи від 10 березня 1996 р.).

Слід зазначити, що Конституція України, закони про вибори до різних органів державної влади й органів місцевого самоврядування та інші акти конституційного законодавства викладено досить зрозумілою для населення мовою. Конституційне законодавство меншою мірою, ніж інші галузі (наприклад, фінансове, податкове, земельне, екологічне) користується спеціальними професійними термінами, що слід розглядати як позитивне явище, оскільки норми конституційного права (наприклад, виборчого) адресуються найбільш широкому колу осіб.

Однак це не означає, що Конституція України, інші джерела конституційного права не використовують власну термінологію, притаманну специфіці нормативного регулювання державно-правових відносин. І навіть нормативні приписи, викладені, здавалося б, простою і зрозумілою мовою, потребують спеціальних роз'яснень. Так, практика функціонування органів конституційної юрисдикції країн СНД свідчить про те, що їм доводиться тлумачити такі немовби прості терміни, як “законодавство”, “вибори”, “парламентар”, оскільки вони неоднозначно сприймаються суб'єктами конституційно-правових відносин.

У контексті викладеного цікавою видається позиція щодо особливої ваги кожного окремого терміна у Фердінанда де Соссюра. Розмірковуючи над питаннями мови, науковець наголошував, що значення кожного термі-

на є результатом співіснування декількох термінів, які відрізняються один від одного.

Мова конституційного законодавства повинна вдосконалюватися під впливом загальнокультурних факторів на тлі поглиблення конституційно-правових досліджень, подальшої інтеграції української правової системи до світової, запозичення нової термінології, яка складається в європейських країнах. Усе це вимагає від нормопроектувальників, учених виваженого підходу до використання термінологічних новацій, врахування того, наскільки нові терміни відображають специфіку української правової дійсності. Отже, при формуванні мови конституційного законодавства необхідна цілеспрямована спільна робота юристів та лінгвістів.

І. П. Липко, канд. філол. наук, доц.
*Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків*
Л. М. Черноватий, д-р пед. наук, проф.
*Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна*

СТРАТЕГІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Здатність перекладати професійно орієнтовані тексти англійською мовою є безумовним компонентом фахової компетентності майбутніх фахівців з міжнародного права. Однак питання методики формування такої здатності поки що залишаються недостатньо вивченими, що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Як зазначають дослідники, наприклад Л. М. Черноватий, науково обґрунтована методика навчання перекладу має ґрунтуватися на солідному масиві надійних даних, зокрема, стосовно стратегій, які застосовуються студентами у процесі навчання міжмовного посередництва, динаміки змін згаданих стратегій та чинників, що зумовлюють такі зміни. Подібні дані можна одержати лише під час спостереження за навчальними перекладами студентів та аналізу продуктів їх перекладацької діяльності.

Мета дослідження – встановлення згаданих стратегій шляхом аналізу письмових перекладів майбутніх фахівців із міжнародного права для формулювання висновків щодо виявлених тенденцій, які потім можна враховувати при розробці методики їх навчання.

Матеріалом дослідження обрано україномовний текст (обсягом 1224 друкованих знаків, 9 речень) із газети “Дзеркало тижня”, що стосу-

вався щорічного саміту “Асоціація держав Південно-Східної Азії” (АСЕАН). Вибір саме цього тексту пояснювався тим, що студенти знайомилися з подібною тематикою під час занять із практики перекладу, передбачених навчальним планом, а отже, володіли необхідними фоновими знаннями та відповідною термінологією. У деяких фрагментах тексту нами було довільно змінено порядок слів у ТО, щоб перевірити ступінь його впливу на вибір стратегії перекладу студентами.

Випробовуваними були сім студентів III курсу Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (три хлопці і чотири дівчини віком 19-20 років), що навчаються за напрямом підготовки “Міжнародне право”. На той час обсяг їх підготовки з англійської мови та практики перекладу склав 800 академічних годин аудиторних занять. На виконання перекладу відводилося 45 хв.

Об’єктом аналізу були стратегії, які обирали студенти в процесі перекладу. Як відомо, згідно з підручниками Л. М. Черноватого “Методика викладання перекладу як спеціальності та Lörscher, W. The Translation Process: Methods and Problems of its Investigation / W. Lörscher // Meta. – Vol. 50. – N2. – 2005. – P. 597-608, розрізняють переклад, орієнтований на поверхневу структуру тексту оригіналу (ТО), тобто такий, що переважно зберігає її в тексті перекладу (ТП), і переклад, орієнтований на зміст ТО, що не розглядає поверхневу структуру ТО як обмежувальний чинник. У першому виді перекладу застосовується стратегія калькування, тобто збереження в ТП структури речення ТО й порядку слів у ньому, а в другому – стратегія трансформацій, коли зміст ТО передається в ТП відповідно до норм мови перекладу незалежно від структури ТО, внаслідок чого структура ТП може суттєво відрізнятись від структури ТО, зберігаючи, однак, його зміст.

Перекладачі-початківці орієнтуються переважно на поверхневу структуру ТО, застосовуючи стратегію калькування і зберігаючи структуру ТО в ТП, тоді як професійні перекладачі орієнтуються на зміст ТО, нерідко вдаючись до трансформацій, згідно з нормами мови перекладу. Таким чином, співвідношення стратегій калькування й трансформацій у ТП студентів може показати ступінь розвитку їх перекладацької компетентності, а також виявити чинники, що впливають на вибір відповідної стратегії. Результати аналізу двох типових речень детальніше подано далі.

Речення 1. *До свого щорічного саміту “Асоціація держав Південно-Східної Азії” (АСЕАН) підготувалася ґрунтовно.*

Випробовувані 1–5 вдалися до трансформації структури речення ТО, застосовуючи прямий порядок слів: The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) had thoroughly prepared to its annual summit meeting (випробовувана 1 – тут і далі ТП студентів наводяться в оригінальному вигляді без виправлень помилок). При цьому випробовувані 1 та 5 застосу-

вали повну трансформацію, помістивши прислівник *thoroughly* (який у ТО міститься в рематичній позиції: “підготувалася ґрунтовно”) в його нормативне положення (перед змістовним дієсловом, що є частиною присудка: *had thoroughly prepared*), в той час як випробовувані 2–4 та 6–7 залишили його в рематичній позиції і в ТП: *prepared thoroughly*. Трансформація структури речення 1 в ТП у даному випадку виглядає обґрунтованою, оскільки темою першого речення є організація АСЕАН, а тому її природнім місцем є позиція підмета. Що стосується елемента (*thoroughly*), який займає в ТО рематичну позицію, то для збереження його функції (рема) логічнішим видається залишити його у згаданій позиції і в ТП.

Випробовувані 6 і 7 застосували повне калькування як структури речення ТО, так і порядку слів у ньому: *To its annual summit ASEAN prepared thoroughly*. Винесення звороту *To its annual summit* на початок речення видається невдалим, оскільки, по-перше, нормативна граматики англійської мови не рекомендує починати речення з прийменника, а по-друге, відбувається зміна теми висловлення і, відповідно, зміни у його змісті. Крім того, це – перше речення в тексті, а отже, мало б починатися з теми, а не з об’єкта, розміщення якого на початку тексту змушує читача на підсвідомому рівні тлумачити його як елемент, якому автор надає особливого значення, тоді як такої інтенції у автора ТО взагалі не було. Таким чином, у цьому випадку копіювання перекладачем поверхневої структури ТО негативно вплинуло на якість ТП.

Речення 3. *Фактично відбулося у рамках форуму ще кілька різного формату повноцінних самітів, а також серія ціла важливих кулуарних зустрічей і переговорів.*

Тут випробовувані 6 і 7 трансформували структуру речення ТО, застосовуючи прямий порядок слів (підмет – присудок): *Some other summits of various formats and also a series of important backroom meetings and negotiations also took place*. При цьому, аби скоротити відстань між дуже довгою групою підмета і присудком, вони опустили деякі лексеми ТО (“фактично”, “повноцінних”, “ціла”), хоча при цьому не помітили тавтологічного повтору в ТП лексеми *also*. Випробовувані 1 і 2 також використали трансформацію, але при цьому намагалися скоротити згадану відстань між підметом і присудком за допомогою перенесення присудка ближче до підмета шляхом скорочення групи підмета. Таке скорочення досягалося за рахунок розділення підмета на дві однорідні частини, друга з яких розташовувалася після присудка: *In fact, within the framework of the forum, several more different complete summits were held together with a series of unofficial meetings and negotiations* (випробовувана 1) або *In fact, within the forum frameworks some different summits have been held in addition to the range of important unofficial meetings and negotiations* (випробовувана 2).

На відміну від згаданих студентів, випробовувані 3–5 намагалися максимально зберегти в ТП як структуру речення ТО, так і порядок слів у ньому, вдаючись при цьому до різних прийомів. Так, аби зберегти позицію присудка на початку речення (як це спостерігається в ТО), застосовувалася структура *there is/are: Virtually there were, within the framework of the forum some summits of different complete formats and a great amount of important unofficial meetings and negotiations* (випробовувана 5) або *In fact, in the framework of the forum, there were some different summits and a number of important unofficial meetings and negotiations* (випробовувана 3). У цих двох прикладах спостерігається практично повне збереження порядку слів ТО, що характерне й для випробовуваного 4, за винятком застосування ним трансформації “підмет – присудок”: *In fact, within the framework of the forum, few completed summits of different formats, as well as a series of important unofficial meetings and negotiations took place.*

Отже, при перекладі речення 3 чотири випробовуваних застосували трансформації й три – калькування (один – з елементами трансформації), однак, на відміну від речення 1, у цьому випадку відсутній негативний вплив на якість ТП, оскільки й речення, перекладені за допомогою калькування, є прийнятними з точки зору норм англійської мови.

Загальні результати виглядають таким чином. Вибір стратегії перекладу залежить, по-перше, від структури речення ТО. У реченнях 2 і 4 усі випробовувані застосували трансформації, а в реченнях 5 і 9 – вживалося тільки калькування. До калькування схиляє або прямий порядок слів у реченні з відносно невеликою кількістю слів (як у реченні 9: “Саміт АСЕАН поставив на порядок денний питання про консолідацію і структурування альянсу”), або, навпаки, ускладнена структура речення з кількома підрядними та великою кількістю слів, де калькування видається безпечнішою процедурою, аби зберегти логічні відносини між складовими речення (як у реченні 5: АСЕАН створювалася з метою активізації зв’язків економічних між Південною Азією і Японією та США і розглядалася як противага в роки холодної війни комуністичним В’єтнаму і Камбоджі, які є зараз членами організації”).

Це підтверджується й результатами перекладу інших ускладнених речень: речення 7 і 8 (5 : 2 та 6 : 1 на користь калькування). В інших випадках співвідношення згаданих стратегій розподіляється більш рівномірно. Вірогідно, це пов’язано ще й з індивідуальними чинниками: випробовувані 4 і 5 більше схильні до калькування (6 речень з 9), тоді як решта продемонструвала більш збалансований підхід (по 4 речення з 9).

Результати дослідження можуть бути враховані при визначенні співвідношення вправ на калькування та трансформацію в навчальному процесі, а перспектива дослідження вбачається у розширенні матеріалу дослідження.

К. О. Старинець, аспірантка
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ТА ПІДХОДІВ ДО КОНСТРУЮВАННЯ ПЕРЕДДОГОВІРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В умовах інтеграції України в загальноєвропейський простір при реформуванні вітчизняного цивільного права видається важливим зрозуміти багатоаспектність процесу формування європейської системи правових засобів і методів регулювання комерційної діяльності, що стає особливо актуальним у зв'язку з прийняттям Україною на себе зобов'язання прагнути до зближення свого законодавства із законодавством ЄС.

Для української системи цивільного права одним із нових є інститут переддоговірної відповідальності, відомий в тих або інших формах правовим традиціям багатьох європейських держав. Тому при внесенні відповідних змін до цивільного законодавства України пропонується спиратися на досвід закордонних правопорядків, зокрема, юридичну техніку, що використано ними при формулюванні положень переддоговірних зобов'язань.

Насамперед відзначимо, що в різних правових системах є два підходи до розуміння можливості притягнення до відповідальності однієї зі сторін, що порушила переддоговірні переговори:

- переговори є чисто підготовчим етапом і не можуть мати юридичного значення;

- переговори є особливим правовідношенням між сторонами, які знаходяться під захистом закону.

У цьому контексті додамо, що і цивільне право континентальних держав, і система загального права покладають на сторони обов'язок діяти сумлінно при виконанні договору. Однак ці правові системи відрізняються своїми підходами до конструювання цього обов'язку, а також обсягами його застосування на переддоговірній стадії.

Згідно із цивілістичними традиціями континентального і загального права, як уже наголошувалося, існують відмінні підходи до конструювання переддоговірної відповідальності. Система цивільного (континентального) права розробила своє бачення цього питання у відомій німецькій доктрині *culpa in contrahendo*, у той час як для системи загального права характерне небажання визнавати юридичну значимість переддоговірної фази, що пояснюється традиційною особливою повагою до свободи договору та несприйняттям будь-яких проявів її обмеження.

Ведучи мову про переддоговірну відповідальність у країнах континентального права, у першу чергу прийнято згадувати відому роботу видатного німецького юриста Рудольфа фон Ієрінга “*Culpa in contrahendo oder Schadensersatz bei nichtigen oder nicht zur Perfektion gelangten Verträgen*”, яка мала величезний вплив на розвиток даного інституту, особливо в Німеччині й Італії, а потім і в багатьох інших країнах.

Вчення Ієрінга можна резюмувати коротко наступним чином: сторона, яка внаслідок винної поведінки перешкоджає укладенню договору або призводить до його недійсності, повинна нести відповідальність за шкоду, заподіяну добросовісній постраждалій стороні. Іншими словами, німецьке законодавство встановлює обов’язок сторін вести переговори сумлінно, причому сам вступ у переговори, спрямовані на укладення договору, покладає на сторони спеціальні обов’язки, які можуть тривати у часі і після укладення договору.

У Франції переговори між двома сторонами також проводяться відповідно до принципу свободи договору, до того ж кожна сторона має право вийти з них. Однак подібне припинення переговорів не може вести до порушення або зловживання однією зі сторін, яка в іншому випадку буде притягуватися до деліктної відповідальності (ст. 1382 та 1383 Французького цивільного кодексу). При цьому позивач повинен довести вину недобросовісної сторони, наявність шкоди і причинний зв’язок між ними.

Положення, покликані закріпити в законі вимогу сумлінності на переддоговірному етапі, присутні в цивільних кодексах і деяких інших держав континентальної Європи (зокрема, Греції, Італії, Португалії).

Англійська правова система також передбачає два підходи до переддоговірної відповідальності. Професор Дж. Дітріх у своєму порівняльному дослідженні переддоговірної відповідальності та відповідальності *culpa in contrahendo* запропонував наступне: питання про *culpa in contrahendo* в загальному праві слід розглядати “як таке, що лежить між договором і правопорушенням (деліктом) і спирається на ідеї і принципи обох категорій”.

Переддоговірна відповідальність в англійському праві розглядається як найбільш близька до *culpa in contrahendo*. Проте переддоговірна відповідальність є більш широким поняттям, ніж зобов’язання *culpa in contrahendo*, що можна перекласти як “збій у переговорному процесі”. *Culpa in contrahendo* обмежує відповідальність, яку несе одна сторона внаслідок поганого поводження в переговорному процесі. Це означає, що поведінка має велике значення і в ході переговорів, а збитки невинній стороні також завдаються і в цей період.

Хоча переддоговірна відповідальність в англійському праві схожа на *culpa in contrahendo*, де вина також має місце під час ведення переговорів, шкода добросовісній постраждалій стороні, викликана винною по-

ведінкою, може бути заподіяна як до, так і після укладення договору. Таким чином, переддоговірна відповідальність в англійському праві являє собою щось схоже, але не тотожне відповідальності *culpa in contrahendo*.

Проте в англійському праві існує також і договірний підхід до переддоговірної відповідальності: засоби правового захисту договірного права відносно переддоговірної відповідальності (наприклад, у разі введення в оману, помилки або необґрунтованого збагачення) застосовуються, коли договір був укладений, і тому не можуть розглядатися як форма *culpa in contrahendo*.

Отже, в англійському праві існують своєрідні функціональні інструменти переддоговірної відповідальності, які, однак, не є формами концепції *culpa in contrahendo*.

Наведений короткий аналіз ілюструє, що в більшості правових систем держав світу визнається спільний обов'язок переддоговірної сумлінності, але в той же час існують труднощі у визначенні форми відповідальності на переддоговірному етапі, зумовлені окресленими в більшості правопорядків відмінностями між режимом договору і делікту. Однак, незважаючи на різноманітність застосовуваних юридичних технік (зокрема, таких як *culpa in contrahendo*, відповідальність за порушення договору, деліктна відповідальність), у багатьох випадках вони дають у цілому схожі правові результати.

О. М. Пономаренко, канд. юрид. наук, доц.
*Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ДОГОВОРІВ

Нормативне регулювання сімейних договорів є новим перспективним напрямом в правовому регулюванні сімейних відносин. Сімейні відносини завжди істотною мірою регулювалися за взаємною згодою членів сім'ї. Однак у більшості своїй такі домовленості до набрання чинності СК України юридичного значення не мали, й у разі виникнення спору суд вирішував його шляхом застосування імперативних приписів нормативних актів. Таким чином, договір, по суті, не був регулятором сімейних відносин, що явно не відповідало приватній сутності останніх. Тому при розробці нинішнього СК України основною метою законодавця була кардинальна зміна підходу до правового регулювання сімейних відносин, у зв'язку із чим були розширені диспозитивні засади і договір посів належне місце в системі правових регуляторів.

Із визнанням за сімейним договором регулятивної функції перед законодавцем постало завдання створити нормативну базу щодо сімейних договорів. Його складність полягала в тому, що на момент розробки проекту СК України в науці практично була відсутня теорія сімейного договору, що, безумовно, відобразилося на якості нормативного регулювання цих відносин. Проте перший крок у створенні нормативної бази сімейних договорів нарешті зроблено, і це не можливо переоцінити. Вважаємо, що цей напрям потребує подальшого розвитку та удосконалення. Для визначення конкретних шляхів удосконалення нормативного регулювання сімейних договорів необхідно проаналізувати позитивні та негативні якості чинного законодавства. Безумовно, такий аналіз варто здійснювати через призму правил та принципів законодавчої техніки, розроблених у теорії права.

Першою позитивною рисою СК України можна назвати спробу сформулювати загальні положення про сімейний договір. Так, відповідно до ч. 2 ст. 7 СК України можливість бути врегульованими за домовленістю (договором) між учасниками є однією із загальних засад регулювання сімейних відносин. Як відомо, загальні засади регулювання є основоположними правилами, на підставі яких формується нормативний акт. Таким чином, законодавець створив загальне правило щодо джерел та суб'єктів правового регулювання сімейних відносин, зазначивши, що домовленість (договір) між учасниками є регулятором цих відносин. Це вже є значним прогресом у визначенні підходів до правового регулювання сімейних відносин. Крім того, у ст. 9 СК сформульовані загальні вимоги до сімейних договорів, зокрема визначено:

- суб'єкти (сторони) цих договорів: подружжя; батьки дитини; батьки та діти; інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює СК; особи, які проживають однією сім'єю; родичі за походженням, відносини яких не врегульовані СК;

- предмет таких договорів – сімейні (родинні) відносини;

- вимоги до форми такого договору – договір між особами, які проживають однією сім'єю, а також договір між родичами за походженням, відносини яких не врегульовані СК, має бути укладений у письмовій формі;

- вимоги до змісту сімейних договорів – він не повинен суперечити вимогам СК, інших законів та моральним основам суспільства.

Важливе значення має також ст. 8 СК України, за якою, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані СК, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечать суті сімейних відносин. Таким чином, законодавець створив можливість субсидіарного застосування положень ЦК України до врегулювання сімейних відносин, а тому загальні положення щодо правочинів та договорів можуть бути засто-

совані й до сімейних договорів. Такий прийом законодавчої техніки дозволяє, з одного боку, істотно економити нормативний масив, уникаючи дублювання, а з другого – легально визнає спільну сутність цивільних та сімейних відносин, що вказує на можливість застосовувати до регулювання сімейних відносин нормативні приписи цивільного законодавства.

Однак, визнаючи прогресивні досягнення законодавця щодо формулювання загальних положень про сімейні договори, необхідно зауважити, що це є тільки початком шляху, і нормативне регулювання сімейних договорів знаходиться лише в зародковому стані.

Розробка загальних положень про сімейний договір набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що суб'єктам сімейних відносин надано право укладати як передбачені СК договори, так і не передбачені ним. Отже, у Загальних положеннях повинні знайти відображення загальні вимоги до сімейних договорів, які мають бути сформульовані з урахуванням їх специфіки.

Перш за все в загальних положеннях на нормативному рівні варто визначити поняття “сімейний договір”. Відсутність такого поняття, як вбачається, слід вважати прогалиною у нормативному регулюванні. Відомо, що визначення поняття є необхідною умовою для точного та ясного розуміння тексту нормативного акта, створення одноманітної правозастосовної практики. Така дефініція має включати до себе усі специфічні ознаки поняття, визначаючи його родову сутність. Це дозволить аналізувати будь-який договір, укладений між суб'єктами сімейних відносин, з точки зору його належності до роду (типу). Належність же до роду сімейних договорів буде підставою для застосування загальних положень про сімейний договір у разі відсутності спеціальної норми.

У загальних положеннях щодо сімейних договорів також важливо сформулювати правила про особливості їх укладання, форму, здійснення прав та виконання обов'язків, відповідальність у разі невиконання або неналежного виконання обов'язків, розірвання та внесення змін, припинення та ін.

Недостатньо високим та якісним рівнем відрізняється також і нормативне регулювання окремих видів сімейних договорів. Тут варто зазначити, що у СК не визначено поняття жодного з вказаних сімейних договорів: шлюбного, про надання утримання, про визначення місця проживання дитини та ін. Визначення поняття конкретного договору має велике смислове значення, оскільки відображає сутність цього правового явища і містить основні його характеристики.

Не менш важливим за визначення поняття є також нормативне регулювання конкретних видів найтипівіших сімейних договорів. Найбільш нормативно урегульованим є шлюбний договір. Цьому договору присвячена окрема глава СК. Такий стан обґрунтовується, передусім, тим, що

шлюбний договір частіше ніж інші був предметом наукових досліджень цивілістів. Наукові досягнення щодо шлюбного договору й стали підставою для його нормативного регулювання. Іншим видом сімейних договорів в науці не приділяється достатньої уваги, а тому їх нормативне регулювання є мізерним. Зважаючи на сказане вище, доктринальні дослідження конкретних договорів є найближчим завданням цивілістики, а запровадження їх результатів у формування нормативного матеріалу – завданням законотворця.

На наш погляд, нормативне регулювання сімейних договорів має здійснюватися за вже ustalеною та перевіреною схемою нормативного регулювання цивільних договорів. Для типових сімейних договорів нормативне регулювання повинно включати: поняття договору; предмет договору; форму договору; вимоги до сторін (суб'єктів), істотні умови, права, обов'язки та відповідальність сторін; особливості розірвання, зміни та припинення та ін. Варто підкреслити, що така схема закладена у нормативне регулювання шлюбного договору. А отже, тенденцію нормативного регулювання конкретних сімейних договорів можна вважати визначеною.

Як бачимо, нормативне регулювання сімейних договорів знаходиться на початковій стадії й потребує подальшого розвитку. Воно має базуватися на результатах наукових досліджень та принципах системності права, чіткості та визначеності понять, максимальній економічності законодавчих формулювань.

Т. В. Комарова, канд. юрид. наук, доц.
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА СУДОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Суд Європейського Союзу (далі – Суд ЄС) – судовий орган унікального міжнародного інтеграційного об'єднання. На відміну від класичних міжнародних судових органів, які мають досить обмежені повноваження стосовно таких суб'єктів, як держави, він впливає і на державчленів, і на приватних осіб, які виступають найголовнішими учасниками європейської інтеграції. Суд ЄС має значний вплив на інституційну структуру ЄС, право ЄС, правове становище особи в ЄС. Своєю практикою Суд ЄС постійно виводить нові принципи, наприклад, такі, як пряма дія права ЄС, примат норм права ЄС над національним правом тощо, які приводять до еволюції інтеграційної правової системи, що у свою чергу створила унікальний інтеграційний правопорядок *sui generis*.

Формування такого правопорядку відбувалося, зокрема, завдяки розширювальному тлумаченню права ЄС. Якщо ж говорити про методи тлумачення, які використовує Суд ЄС для цього, то це буквальний, історичний, систематичний (контекстуальний) та телеологічний (цільовий). Буквальне та історичне тлумачення має обмежене використання, а ось таким методам тлумачення, як систематичний та телеологічний Суд ЄС надає перевагу, саме їх поєднання і дає змогу Суду ЄС здійснювати розширювальне тлумачення. Поєднання цих основних двох методів дозволяє Суду заповнювати прогалини в праві ЄС, а також виступає одним із засобів, за допомогою якого провадиться розширення компетенцій ЄС.

Систематичне тлумачення відображає нерозривний зв'язок конкретної норми з системою акта, в якому вона міститься, та всією системою права ЄС. Це означає, що засновницькі договори ЄС являють собою послідовну та логічну систему, а не є окремими розрізненими актами. Для телеологічного тлумачення вирішальними виступають положення преамбул установчих договорів та статті, які встановлюють цілі цих договорів, тобто Суд має тлумачити норми таким чином, щоб якнайкраще сприяти досягненню цілей Союзу. Спираючись на обидва методи, “Суд ЄС повинен тлумачити право ЄС у межах системи, створеної існуючими правилами, і у світлі цілей, які стоять перед правотворчим органом в момент, коли він створює правило” (О. Я. Трагнюк).

Застосування систематичного та телеологічного методів тлумачення робить Суд ЄС схожим на правотворчий орган. Тому це питання пов'язане з наступним засобом розширення компетенцій (повноважень) ЄС та його інститутів, яким користується Суд, а саме з доктриною (або принципом) домислюваних (передбачуваних) повноважень (*implied powers*), відповідно до якої інстанції ЄС може бути надано повноваження, яке хоча і не зазначене в установчих договорах, але покликане реалізувати мету, поставлену ними. Раніше, до змін, які були внесені з прийняттям Лісабонського договору, ст. 220 Договору про Європейське Співтовариство (далі – Договір про ЄСпв) наголошувала, що: “Суд забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні цього Договору”. Це положення у доктрині отримало назву “вагітної формули” (А. Я. Капустін), оскільки воно дозволило Суду ЄС розширювати свої повноваження у питаннях, які спочатку не були зарезервовані за ним.

Суд ЄС неодноразово використовував цю доктрину при прийнятті важливих рішень із розширення повноважень ЄС. Прикладом розширення повноважень інститутів може слугувати справа *Germany v Commission*, суть якої полягає в наступному: ст. 118 Договору про ЄСпв (нумерація статті дійсна на момент розгляду справи – прим. К.Т.) наділяла Комісію завданням розвивати кооперацію між державами-членами в соціальній сфері, але не надавала їй жодних нормотворчих повноважень у цій сфері.

Німеччина у своєму позові оскаржувала акт Комісії в соціальній сфері на підставі того, що цей інститут вийшов за межі наданих йому повноважень. Суд ЄС зазначив, що для того, щоб не зробити такі положення, як положення ст. 118, повністю неефективними, повноваження, які допоможуть реалізувати ці положення, мають домислюватися. Це рішення, яке підтверджує і закріплює наявність домислюваних повноважень, є вкрай важливим для правопорядку ЄС, оскільки існує багато сфер, щодо яких Комісія (та інші інститути) повинна виконувати певні завдання, але у зв'язку з цим їй не надано жодних нормотворчих повноважень. Прикладом розширення за допомогою домислюваних повноважень самого ЄС є справа "ERTA", по якій Суду треба було визначити обсяг повноважень Співтовариства щодо участі в міжнародних угодах.

Суд ЄС, ефективно використовуючи методи тлумачення права, прийняв велику кількість фундаментальних для інститутів та права ЄС рішень. Так, скориставшись телеологічним та систематичним методами, він прийняв рішення, які затвердили принцип інституційної рівноваги (або балансу), що відображає демократичний характер ЄС. За первинною редакцією установчих договорів акти Парламенту не могли підлягати оскарженню, а сам Парламент не мав змоги ініціювати позови по оскарженню актів інститутів, але Суд ЄС, враховуючи еволюцію повноважень цього органу та його зростаючу роль у нормотворенні, особливо з прийняттям Єдиного Європейського Акта, виніс рішення по справі *Les Verts* про можливість оскарження актів Парламенту та рішення по справі *Chernobyl* щодо можливості його участі в процесі оскарження актів інших інститутів. Суд підкреслив, що, незважаючи на відсутність в установчих договорах відповідних положень (як наслідок, наявність прогалів), він покликаний ефективно захищати статус та повноваження кожного інституту. Гарантією такого захисту в розглянутому випадку є визнання за Парламентом статусу повноцінного суб'єкта провадження за ст. 263 Договору про функціонування ЄС, а ще раніше – ст. 230 Договору про ЄСпв.

Через це практика Суду ЄС стає авторитетним джерелом права ЄС. Так відбулося, коли його рішення щодо визнання за Парламентом нового статусу за процедурою оскарження актів інститутів Співтовариства стали базою для внесення змін Маастрихтським договором у ст. 230 Договору про ЄСпв. Слід відмітити, що така активність Суду відразу стала об'єктом критики (наприклад, П. Нейлом (P. Neill), Т. Хартлі (T. Hartley) та Х. Расмуссеном (H. Rasmussen), оскільки іноді він межував із виходом за межі своїх повноважень або із самовільним їх розширенням). Кожен із названих науковців критикував методи тлумачення Суду ЄС, обґрунтовуючи свої зауваження по-різному. Так, П. Нейл після прийняття рішення по справі *Les Verts* наголосив, що Суд самовільно змінив зміст ст. 230 Договору про ЄСпв, хоча держави-члени не внесли в договір положення про

участь Парламенту в цій процедурі, що виразило їх волю. Професор Т. Хартлі зауважив, що важко уявити більш виразний приклад зміни права замість його тлумачення. Як завзятий критик діяльності Суду ЄС Х. Расмуссен наполягав на тому, що Суд керується, перш за все, принципами права ЄС, які є політичними за своєю природою, а тому не можуть застосовуватися при судовому розгляді. Проте всупереч його критиці рішення Суду були, можна сказати, скопійовані при внесенні змін до Договору про ЄСПв та Договору про функціонування ЄС Лісабонським договором, що яскравіше за все показало їх вплив на розвиток інтеграційної правової системи. І це не єдиний приклад того, як рішення Суду ставали прообразами актів, які в подальшому приймалися інститутами ЄС. І все це завдяки комплексу методів тлумачення, які використовує Суд ЄС.

Г. А. Прохазка, канд. юрид. наук, асист.
*Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого*

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ ТЛУМАЧЕННІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Тлумачення міжнародного договору є одним із видів тлумачення юридичної норми.

Угоди між державами, як відомо, вважаються одним із джерел міжнародного права. Поняття “міжнародна угода” може містити в собі різні назви: договір, конвенція, конкордат, хартія, декларація, пакт, статут тощо. Міжнародний договір – угода між державами або іншими суб’єктами міжнародного права, яка укладена з питань, що мають для них загальний інтерес, і покликана регулювати їх взаємовідносини шляхом створення їх взаємних прав і обов’язків.

Як зазначає О. В. Київець, тлумаченню норм закону і тлумаченню норм міжнародного договору притаманна ціла низка спільних рис. Передусім це мета тлумачення, тобто встановлення змісту норми закону. Тому для таких договорів можна використовувати загальні правила тлумачення, однак із врахуванням специфіки міжнародного договору як результату домовленості суверенних суб’єктів.

Тлумачення правової норми може визначатися і як пізнавальна діяльність задля пояснення явищ природи і як пояснення символів, виразів, понять певної теорії, співвідношення з правовим текстом. Відсутність тлумачення унеможливує розуміння юридичної норми.

Правильно витлумачити міжнародний договір означає встановити те, про що погодилися сторони в момент укладання договору, з'ясувати їх погоджену волю, виражену в постановах договору.

Тлумачення міжнародного договору може бути офіційним та неофіційним. У першому випадку воно здійснюється усіма учасниками, а також міжнародними органами і організаціями. Неофіційне надається окремими особами, які офіційно не представляють державу (доктринальне тлумачення, яке здійснюється науковцями або науковими організаціями).

До найвищої офіційної інтерпретації офіційного міжнародного тлумачення можна віднести автентичне тлумачення, яке роблять усі його учасники і яке має силу міжнародного договору. Автентичне тлумачення здійснюється у формі спеціальної угоди або протоколу.

Головну роль при тлумаченні договірних положень відіграє намір сторін під час створення договору; при певних сумнівах договірні положення слід інтерпретувати на користь необмеженої свободи суверенних держав – сторін договору.

Під час тлумачення міжнародних договорів необхідно дотримуватися таких загальних принципів:

- 1) добросовісність;
- 2) єдність (при тлумаченні неможливе роз'єднання об'єкта і мети договору);
- 3) ефективність (надання сили та значення положенням договору, який тлумачиться);
- 4) рівність (рівність правового складу договору).

До спеціальних принципів тлумачення належать: використання різномовних текстів договорів при тлумаченні; встановлення єдиного змісту, що закріплений у текстах різними мовами; рівна достовірність текстів договорів при тлумаченні.

У цьому контексті слід додати, що ст. 31 розділу 3 “Тлумачення договорів” Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. закріплює:

1. Договір повинен тлумачитися добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їх контексті.

2. Для цілей тлумачення договору контекст охоплює, крім тексту, включаючи преамбулу, й додатки:

а) усяку угоду, якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору;

б) усякий документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору.

Питання щодо способів тлумачення є одним із найбільш важливих

і цікавих в теорії міжнародного права. Він розкриває механізм процесу тлумачення, завдання якого полягає в тому, щоб за допомогою зовнішньої форми, в якій вкладається думка, проникнути в її зміст. Справа в тому, що крім самого процесу тлумачення, тобто безпосереднього з'ясування змісту, у теорії тлумачення виділяють його другу складову – техніку тлумачення, тобто сукупність визначених пізнавальних прийомів.

Особливо важливу роль у цьому відіграє вивчення окремих способів тлумачення та особливостей їх застосування на практиці. У літературі, присвяченій проблемам тлумачення, крім способів тлумачення, згадуються також прийоми, методи та правила тлумачення, а співвідношення між цими поняттями ще не отримало свого остаточного опрацювання в науці міжнародного права.

При здійсненні тлумачення використовуються спеціальні способи, такі як: граматичний, історичний, логічний та систематичний. Граматичний спосіб полягає в з'ясуванні значення окремих слів у їх синтаксичному зв'язку та змісту окремих статей договору. Його використання є початковим пунктом тлумачення.

Іноді з моменту укладення договору проходить значний проміжок часу, у зв'язку з чим виникають труднощі в з'ясуванні його дійсного змісту, наприклад, цілей договору, окремих його положень і термінів. Для тлумачення таких договорів доводиться вдаватися до вивчення історичної обстановки укладення договору, дослідження різних підготовчих матеріалів, дипломатичного листування тощо. Таке тлумачення називається історичним.

Телеологічний спосіб бере до уваги зміст та мету укладення договору і використовується, зокрема, для динамічного (еволюційного) тлумачення договору.

Систематичний спосіб – це порівняння міжнародного договору з іншими договорами, урахування зв'язків між окремими частинами, статтями договору.

Різні способи тлумачення мають різні наслідки. У такому разі виникає проблема співвідношення ваги кожного із названих способів. Відомою проблемою в цьому питанні є суперечність між суб'єктивним (відповідно до історичної волі сторін) і об'єктивним тлумаченням (коли вирішальне значення має текст договору).

Закріплені у Віденській конвенції про право міжнародних договорів правила тлумачення поєднують суб'єктивний та об'єктивний підхід, з вирішальним значенням останнього: абз. 1 ст. 31: “Договір повинен тлумачитися добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід називати термінами договору в їх контексті і у світлі його об'єкта і цілей”.

Отже, тлумачення міжнародного договору представляє собою один із ключових моментів теорії та практики права міжнародних дого-

ворів. Саме від тлумачення залежить ефективність застосування міжнародного договору й ефективність системи міжнародного права. У процесі тлумачення міжнародних договорів використовуються різні засоби, які притаманні юридичній техніці, остання є відповідальною за впровадження нових правил і прийомів підготовки юридичних актів, що застосовуються в національному і міжнародному праві.

А. В. Трояновский, канд. юрид. наук, доц.
*Национальный университет
“Одесская юридическая академия”*

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА КОНСТРУИРОВАНИЯ ПОЛОЖЕНИЙ ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ ОТ ДОГОВОРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Договорная ответственность – одно из наиболее сложных и полемических правовых явлений. В ней очень ярко выражена сущность самого гражданского права, его важнейшие функции и роль в обществе. Аккумулируя основные правовые ценности и обладая достаточной актуальностью, ответственность в определенном смысле неисчерпаема и как объект научного исследования.

Среди всех аспектов проблематики договорной ответственности одним из наиболее неоднозначных является вопрос освобождения от бремени ее несения. Обстоятельства, являющиеся основанием для освобождения должника от ответственности за нарушение договора, в теории и практике принято называть “форс-мажор”.

Вопрос о том, какой смысл вкладывается в слова “непреодолимая сила” (“форс-мажор”), достаточно давно дискутируется в доктрине и судебной практике. Теории, пытающиеся объяснить эти ключевые правовые моменты, не всегда шли в одном направлении и порой во многом разошлись. Например, под этим термином во французском праве понимается не только “непреодолимая сила”, но и “случай”, поскольку, с точки зрения закона (ст. 1148 ГК Франции), между этими двумя понятиями стоит знак равенства, большинство французских авторов считает их синонимами, которые означают любое обстоятельство, постороннее должнику и создающее препятствие к исполнению обязательства.

“Форс-мажор” – это термин французского происхождения, который используется для обозначения непреодолимой силы. В свою очередь, непреодолимая сила – это внешнее относительно деятельности лица, нарушившего договорное обязательство, природное или общественное событие, влияющее на деятельность правонарушителя, причиняющего

вредные последствия, которые не может предотвратить не только обязанное лицо в определенном правоотношении, но и другие лица, занимающиеся подобной по роду и условиям деятельностью.

Стороны должны заранее определить, какие именно обстоятельства они считают форс-мажорными. Дело в том, что, формулируя оговорки об освобождении от ответственности, стороны ссылаются, как правило, на форс-мажорные обстоятельства, считая их таковыми. Однако позитивное право той или иной страны по-разному может законодательно определять, какое собственно событие может признаваться непреодолимой силой. Речь идет о том, что не все обстоятельства, которые именуются сторонами форс-мажорными, признаются законодательством той или иной страны. Например, очень спорным в отечественной правовой доктрине является отнесение к форс-мажорным обстоятельствам забастовок, других трудовых конфликтов. Следовательно, как отмечает В. Томсинов, стороны, предвидя наступления таких обстоятельств, должны определять их не как форс-мажорные, а как другие обстоятельства, освобождающие от ответственности.

Если стороны международного контракта не добавили к его содержанию оговорки о форс-мажоре, однако определили, право какой страны подлежит применению, то в случае возникновения соответствующих обстоятельств используют концепцию о форс-мажоре, которая действует в определенной стране, или положения соответствующего международного договора, если стороны принадлежат к государствам, являющимся его участниками. В этом случае интересы продавца и покупателя могут не совпадать.

Следующим основанием освобождения от ответственности является случай (казус). Случай – это то, что никто не мог заранее предсказать, то есть лицо не знает, не может и не должно знать о возможности наступления результата. Одновременно, если бы лицо знало о случае, который наступит в будущем, оно могло бы его предупредить. Когда наступает случай, психическое состояние лица, нарушившего обязательства, характеризуется отсутствием вины. Соответственно, лицо освобождается от ответственности.

Таким образом, вследствие действия непреодолимой силы или случая сторона освобождается от ответственности, то есть от определенного дополнительного невыгодного обязательства (например, от возмещения убытков, уплаты неустойки), которое не имеет компенсационного характера. По этому поводу Т. Шаталова говорит: “однако сторона не освобождается от главной обязанности (передать имущество, оказать услугу) до тех пор, пока договор не будет расторгнут в предусмотренных случаях и с предусматриваемыми последствиями”.

Как отмечалось, иной подход к освобождению от ответственности сложился в англо-американском праве. Речь идет о доктрине “тщетности”

(*frustration*) и невозможности (*impossibility*) исполнения. Так, в соответствии со ст. 2-615 Единого торгового кодекса США просрочка в поставке или непоставка всего или части товара продавцом не рассматривается как нарушение им своих обязанностей по договору продажи, если обусловленное исполнение стало невозможным вследствие непредвиденных обстоятельств, наступление которых было основной предпосылкой заключения договора, или из-за добросовестного выполнения распоряжений иностранного или отечественного правительственного акта, независимо от возможного последующего признания его недействительным.

На сегодняшний день международное частное право также исходит из принципа, в соответствии с которым сторона не должна отвечать за то, что она не могла объективно исполнить. Исходя из содержания ст. 3.108 Принципов европейского договорного права, неисполнение стороной обязательств оправдано, если она докажет, что это произошло в силу препятствий вне ее контроля и что она не могла предвидеть наступления этих препятствий в момент заключения договора либо избежать или преодолеть препятствия или их последствия. Согласно п. 1 ст. 79 Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров (далее – Конвенция) сторона не несет ответственности за неисполнение любого из своих обязательств, если докажет, что оно было вызвано препятствием вне ее контроля и что от нее нельзя было разумно ожидать учета этого препятствия при заключении договора либо избежания или преодоления этого препятствия или его последствий. Важно добавить, что это основание, как отмечено в комментарии Венской конвенции о договорах международной купли-продажи товаров М. М. Богуславского, Н. Г. Вилковой, А. М. Городисского и др., освобождения от ответственности в соответствии с п. 5 ст. 79 Конвенции касается только возмещения убытков. Стремясь найти компромисс между подходами, сложившимися в континентальном и общем праве, Конвенция оставляет открытым вопрос о том, как влияет освобождение от ответственности на предусмотренное договором обязательство нарушителя уплатить неустойку за нарушение договора. Эти вопросы должны решаться в соответствии с применимым правом.

Все вышеизложенное свидетельствует о важности унифицированного подхода к урегулированию вопросов о невозможности исполнения обязательств в международном коммерческом обороте, что, несомненно, приведет к большей стабильности и определенности отношений между сторонами международного коммерческого контракта.

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ВСТАНОВЛЕННЯ ДОГОВІРНОГО СТАТУТУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Доктрина і практика міжнародного приватного права запропонували досить розгалужену систему прийомів юридичної техніки визначення права, що застосовується до договору. Ці прийоми являють собою загальні колізійні принципи широкої сфери дій і формують поняття, відоме як договірний статут.

Із цього приводу в юридичній літературі, зокрема В. А. Канашевським, наголошується, що право, яке застосовується до договірних зобов'язань, утворює так званий договірний статут, під яким розуміється право, що підлягає застосуванню до зобов'язань, які випливають із зовнішньоекономічної угоди, або іншими словами – “... право, що регулює сутність відносин (*lex causae*)”.

Дослідження терміна “статут”, який традиційно розуміється як закон, що регулює зміст правовідносин, показує, що у вітчизняній літературі до недавнього часу наводилися лише дефініції статутів конкретних правовідносин, наприклад, “... право, що застосовується до угоди для регулювання сутності відносин” (Л. П. Ануфрієва), “... підстави та межі деліктної відповідальності” (А. В. Банковський) та ін. Сьогодні загальне визначення статуту приватноправових відносин сформульовано В. П. Звєковим таким чином: “Статут відношення – інститут колізійного права, що означає найбільш загальним чином коло норм застосовного права, або ... те основне, сутнісне, що обумовлює їх єдність і відповідність певному виду цивільно-правових відносин”.

Вживання вітчизняними колізіоністами термінів “право статуту” щодо компетентного правопорядку і “елемент статуту” до складових правовідношення дає підставу вважати, що відбувся деякий збіг понять певної сукупності елементів правовідношення та регулюючої його нормативної системи. Таке змішання понять, вочевидь, пов'язане з тим, що, як правило, регулювання питань, що становлять зміст правовідношення, одноманітне, тобто здійснюється за допомогою норм однієї правової системи.

Новітнє законодавство про міжнародне приватне право має тенденцію до конкретизації змісту норм, що складають сутність регульованого правовідношення. Так, ґрунтуючись на нормах Модельного Цивільного кодексу для країн СНД, склад, що регулюється статутом договірного зобов'язання, визначений цивільними кодексами Вірменії, Білорусі, Казах-

стану, Киргизстану та Узбекистану. В українському законодавстві колізійні норми, відповідно до яких встановлюється право, що застосовується до договорів, містяться у ст. 31-44 Закону України “Про міжнародне приватне право”, а обсяг зобов’язального статуту визначається у ст. 47 Закону України “Про міжнародне приватне право”.

Порівняльний аналіз національного законодавства показує, що в основний зміст договірної зобов’язання, регульованого відповідною правовою системою, зазвичай включаються такі елементи: укладення договору, набуття чинності договору і його окремих положень; дійсність договору; тлумачення юридичної природи та умов договору; права та обов’язки сторін; виконання договору; наслідки невиконання або неналежного виконання договору; підстави звільнення боржника від відповідальності; порядок і способи припинення договору і зобов’язань, що з нього випливають; наслідки нікчемності або недійсності договору (ст. 47 Закону України “Про міжнародне приватне право”).

Наведений у ст. 47 Закону України “Про міжнародне приватне право” перелік не є вичерпним, тобто до сфери дії права, що підлягає застосуванню до договору, можуть бути віднесені й інші питання. На нашу думку, до цього переліку доцільно додати такі: 1) виникнення і припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно без шкоди для прав третіх осіб, якщо має місце вибір сторонами застосовного права; 2) допустимість поступки вимоги, відносини між цесіонарієм і боржником; 3) відносини по сплаті відсотків; 4) питання позовної давності.

Між тим до сфери дії права, що підлягає застосуванню до договору, не належать, тобто виключаються з договірної статуту, питання право- та дієздатності сторін зовнішньоекономічної угоди, представництва та довіреності на вчинення правочину, форми зовнішньоекономічної угоди, речових прав на майно – предмет угоди. Ці питання визначаються на підставі самостійних колізійних прив’язок.

Важливо нагадати, що положення ст. 47 Закону України “Про міжнародне приватне право” про сферу дії права, що підлягає застосуванню до договору, відповідають прийнятим міжнародним стандартам. Так, у ст. 10 Конвенції 1980 р. про право, яке застосовується до договірних зобов’язань, право, що застосовується до договору, регулює, зокрема: а) тлумачення договору; б) виконання договору; в) наслідки невиконання договору, включаючи компенсацію за збитки; г) різні способи погашення зобов’язань, а також строки набувальної і позовної давності; г) наслідки нікчемності договору.

Згідно зі ст. 12 Конвенції про право, яке застосовується до договорів міжнародної купівлі-продажу товарів (1986), право, що застосовується до названого договору, регулює, зокрема: а) тлумачення договору; б) пра-

ва та обов'язки сторін; в) момент набуття покупцем права на продукти, плоди і доходи, пов'язані з товарами; г) момент переходу на покупця ризиків; г) дійсність і юридичну силу положень про збереження права власності на товар у відносинах між сторонами; д) наслідки невиконання договору, включаючи види збитків, за які може бути отримана компенсація; е) способи погашення зобов'язань, а також строки набувальної і позовної давності; є) наслідки нікчемності або недійсності договору.

Відповідно до ст. 14 Міжамериканської конвенції про право, яке застосовується до міжнародних контрактів (1994), право, що до них застосовується, регулює переважно: а) його тлумачення; б) права та обов'язки сторін; в) виконання зобов'язань, передбачених контрактом, та наслідки невиконання контракту; г) способи виконання зобов'язань, а також строки позовної давності і строки звернення з позовом; г) наслідки нікчемності або недійсності контракту.

Отже, проведений порівняльно-правовий аналіз колізійного законодавства України та положень міжнародно-правових актів дає змогу зробити висновок про те, що юридична техніка визначення змісту договірного статуту, який закріплюється чинним Законом України “Про міжнародне приватне право”, відповідає тим підходам, що склалися у світовій законодавчій практиці, та означає право, що застосовується до угоди для регулювання договірних відносини.

*Д. Ф. Кононенко, аспірант
Национальный университет
“Одесская юридическая академия”*

ЮРИДИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЯ “ЭКОНОМИЧЕСКИЕ САНКЦИИ”

Экономические санкции играют важную роль в механизме международно-правового регулирования международных отношений и функционировании международного права. Однако введение санкций влияет не только на межгосударственные отношения, но и на частноправовые связи физических и юридических лиц. Учитывая сказанное, актуальным является переосмысление влияния введения экономических санкций на выполнение внешнеэкономических контрактов.

Очевидно, что понятие “экономические санкции” характерно не только для международного, но и для международного частного права. Так, принятие в рамках международных организаций (прежде всего ООН) решений о наложении экономических санкций будет в международно-правовом плане юридически обязательным для государств-членов этой

организации, закономерно влекущим за собой их реализацию во внутригосударственной сфере, принципиально затрагивая частноправовые отношения международного характера.

Экономические санкции могут быть определены как ограничительные меры экономического характера, применяемые страной или группой стран к другой стране или группе стран с целью заставить правительства этих стран изменить свою политику. Санкции могут выражаться в полном или частичном запрете импорта товаров из этих стран, экспорта товаров в эти страны, а также в ограничении финансовых операций, включая трансграничные расчеты и инвестиции, с данными странами.

Применение экономических санкций преследует цель оказать давление на определенное государство с тем, чтобы заставить его правительство прекратить допускаемые нарушения и принять решения самого разного уровня значимости. К таким решениям могут быть отнесены: вывод войск из оккупированных территорий, присоединение к международному договору (например, договору о нераспространении ядерного оружия), прекращение практики нарушения прав человека, проведение честных выборов, прекращение поддержки международного терроризма.

В международно-правовых документах нет конкретного и исчерпывающего перечня экономических санкций, поскольку каждый случай их применения является отдельным и требует индивидуального рассмотрения. Равно нет в Уставе ООН и понятий “экономические санкции” или “эмбарго”, но в то же время в ст. 41 Устава упоминается “полное или частичное прерывание экономических отношений, железнодорожных, морских, воздушных, почтовых, телеграфных, радио- или других средств сообщения, а также разрыв дипломатических отношений”, что в целом соответствует распространенным представлениям о санкциях.

В своей крайней форме санкции подразумевают полный или частичный запрет экономических отношений с государством-правонарушителем. В таком случае принято употреблять понятие “эмбарго”. В менее жестком виде экономические санкции могут принимать форму отмены режима наибольшего благоприятствования, торговых преференций, запрета на предоставление кредитов или ухудшения условий кредитования, торговли и т. п. Так, ст. 29 Закона Украины “О внешнеэкономической деятельности” предусматривает применение как полного запрета (полного эмбарго), так и частичного запрета (частичного эмбарго) на торговлю, лишение режима наибольшего благоприятствования или льготного специального режима, внедрение специальной пошлины, режима лицензирования внешнеэкономических операций, установление квот и другие меры.

Решение о применении экономических санкций может приниматься как индивидуально отдельными государствами (как инструмент политического давления), так и коллективно – в рамках международных

организаций. Особый интерес в этом вопросе представляют санкции, вводимые резолюциями Совета Безопасности ООН.

В частности, решения Совета Безопасности ООН являются юридически обязательными для всех государств – членов ООН, которые должны обеспечить их выполнение всеми лицами, находящимися под их юрисдикцией. Иногда в самих резолюциях Совета Безопасности ООН прямо подчеркивается, что государства обязаны не только их выполнять, но и обеспечить их выполнение физическими и юридическими лицами, находящимися под их юрисдикцией. Так, в резолюцию Совета Безопасности 678/1990 г., вводившую санкции против Ирака в связи с его агрессией против Кувейта, было включено положение о том, что государства обязаны осуществлять их, “несмотря на существование каких бы то ни было прав и обязанностей, созданных ... любым контрактом, заключенным до даты принятия решения”.

Характеризуя решение Совета Безопасности ООН о введении санкций, И. М. Крючкова отмечает односторонний характер принятия решений Совета Безопасности ООН, их политическую направленность и экономический характер (Крючкова И. Н. Правовые последствия применения экономических санкций Совета Безопасности Организации Объединенных Наций для выполнения частнопроводимых договоров международного характера / И. Н. Крючкова // *Международ. публ. и част. право.* – 2005. – № 5 (26). – С. 25-29).

Государства самостоятельно определяют правовую форму, в которой будут реализованы решения международных организаций в пределах их национальной юрисдикции. Например, в Украине этот вопрос урегулирован Законом Украины “О внешнеэкономической деятельности”, в частности, ч. 2 ст. 9 этого Закона устанавливает, что обеспечение выполнения решений Совета Безопасности ООН по вопросам внешнеэкономической деятельности является обязанностью Кабинета Министров Украины, оформляемой постановлениями. В них определяется круг лиц, на которых распространяются вводимые ограничения и запреты, перечисляются ограничительные меры и против кого они вводятся (например, запрет экспорта – импорта любого товара, запрет осуществления авиаперелетов в какое-либо государство и т.д.), определяется дата начала действия вводимых ограничений, а также возлагаются обязанности на конкретные государственные органы по их осуществлению и контролю за их выполнением.

Таким образом, учитывая данные факторы, экономические санкции приобретают все большее значение, выступая при этом действенным средством коллективной реакции на нарушение норм международного права, несоблюдение которых квалифицируется как угроза или нарушение международного мира и безопасности.

ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ, ОТНОСЯЩЕЙСЯ К ПРЕКРАЩЕНИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ

Основным инструментом юридической науки является язык, посредством которого составляются тексты нормативно-правовых актов. Одним из признаков правовой нормы выступает ее формальная определенность, обеспечивающая четкость и однозначность регулирования правовых отношений, а для этого необходима четкая дифференциация используемых на практике терминов.

К сожалению, говоря о прекращении международных договоров, мы не можем наблюдать единообразия терминологии, употребляемой как в науке, так и на практике. Данная проблема не обошла стороной и украинское законодательство о международных договорах и, в частности, об их прекращении.

На международном уровне основным источником права международных договоров, которым, в том числе, урегулированы вопросы утраты международным договором юридической силы, является Венская конвенция о праве международных договоров 1969 г.

Обращаясь к тексту Конвенции, в частности, к ст. 54 и 56, которые, предположительно, должны регламентировать денонсацию, можно столкнуться с различными терминами, а также с их синонимичным употреблением, что, на наш взгляд, не вносит ясности в текст статьи и, следовательно, затрудняет ее применение. В нормативном материале часто употребляются такие понятия, как “прекращение”, “денонсация” и “выход”. Данный факт был замечен и подвергнут критике со стороны делегаций Норвегии и Австралии. Последняя, например, попросила разграничить данные понятия. Однако, исходя из текста Конвенции, причину синонимичного употребления названных терминов однозначно понять нельзя. В договорной практике также употребляются такие термины, как “аннулирование”, “расторжение”, “отмена”, “отказ”, что говорит о необходимости провести, насколько это возможно, определенное разграничение.

В теории принято считать, что “выход” из договора употребляется для обозначения “выхода участника” из договора или “выход одного из участников”. Об этом говорит в своей статье “К вопросу о разграничении понятий, касающихся прекращения действия международных договоров” О. И. Ильинская. В то же время комиссия международного права, судя по всему, хотела указать на особенность многостороннего договора, а именно на то, что в случае утраты им юридической силы по отношению к

одному участнику он остается в силе для всех остальных, следовательно, данный участник совершает “выход”. Для двусторонних договоров употребляется термин “отказ” от договора.

Термин “прекращение” по своему смыслу призван быть наиболее объемным и обозначать окончание действия договора. В этой связи уже упоминаемая нами О. И. Ильинская в указанной выше статье отмечает, что, во-первых, договор теряет силу для всех участников (так как он прекращается, утрачивает юридическую силу), а во-вторых, прекращение может состояться по любой причине, то есть это может произойти как по согласию сторон, так и в результате определенного события, условия или факта.

В отношении денонсации трудно говорить о единстве взглядов ученых. Денонсация в широком смысле понимается как одностороннее заявление государства об отказе от договора, а в узком – это заявление участника об отказе от договора, сделанное на основании права на денонсацию. В Венской конвенции термин “денонсация” употребляется как по отношению к двусторонним, так и к многосторонним договорам. Однако денонсация двустороннего договора означает его прекращение, а многостороннего – частичное прекращение, то есть утрату юридической силы только для государства, которое осуществляет денонсацию. Говоря о денонсации, стоит отметить, что такой вид прекращения обязывает государство сохранить все результаты деятельности, полученные вследствие выполнения договорных обязательств, что качественно отличает ее от некоторых иных видов прекращения международных договоров.

На Венской конференции А. Н. Талалаев заявил о том, что денонсацию можно осуществить, только если в договоре содержится положение о ней. Если же договор не содержит таких положений, следовательно, это уже необходимо отнести к другим способам одностороннего прекращения договора, а именно отмене и аннулированию.

Исключительно для советской и российской доктрины, по мнению А. Н. Талалаева, характерно понятие “расторжение” договоров, которое включает в себя все волевые способы прекращения договора, а именно: денонсацию, отмену и аннулирование. В то же время О. И. Ильинская считает, что причислять денонсацию к расторжению нельзя, во-первых, потому, что денонсация – это волеизъявление одной стороны договора, а во-вторых, она является самостоятельным способом прекращения договора, так как не требует согласия остальных участников, поскольку право на денонсацию содержится в положениях договора или характер договора позволяет ее осуществить.

Термин “отмена” выступает в данном контексте наименее однозначным. Можно согласиться с А. Н. Талалаевым и Г. И. Тункиным, которые отмечали, что договоры могут утрачивать силу по взаимному со-

глашению сторон. Утрату юридической силы вследствие такого взаимного соглашения можно рассматривать как “отмену” договора.

Наряду с термином “отмена” употребляется также такой термин, как “аннулирование”. Особенностью данного вида прекращения договора является то, что это односторонний отказ государства от договора по причине наличия обстоятельств, из-за которых договор стал недействительным и которые дают право государству в одностороннем порядке аннулировать договор. Это относится к таким договорам, как неравноправные, колониалистские. Особенностью аннулирования является то, что стороны не сохраняют никаких прав и обязанностей по данному договору. Например, П. Н. Бирюков расценивает аннулирование договора как “признание его недействующим, ничтожным с момента заключения”, то есть в отличие от денонсации характерной чертой такого вида прекращения является отсутствие обязательства сохранить все результаты деятельности, полученные вследствие исполнения договора.

Говоря об украинском законодательстве, необходимо отметить, что вопросы действия и, в частности, прекращения международных договоров на территории Украины урегулированы Законом Украины “О международных договорах Украины”, в ходе исследования которого также возникают вопросы. В частности, в ст. 2, посвященной определению основных понятий, содержится разъяснение того, чем же является прекращение действия договора: “Припинення дії – втрата міжнародним договором своєї сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін (денонсація, вихід з договору)”. С учетом этого можно отметить, что в украинском законодательстве термин “прекращение” предполагает утрату международным договором юридической силы в отношении Украины в двух случаях: 1) при наступлении соответствующих условий, которые определены в нем; 2) при наличии соответствующего намерения сторон.

При буквальном понимании указанного определения возникает вопрос: как быть в случаях, если договор утрачивает юридическую силу вследствие отсутствия воли сторон (как изложенной в тексте договора, так и подразумеваемой), например, в результате возникновения новой нормы *jus cogens*? По какой-то причине неволевые способы прекращения договора сведены к условиям, содержащимся в договоре, однако не принято во внимание, что стороны не обязаны включать положения о прекращении в текст договора. Употребление в данном определении терминов “денонсация” и “выход из договора” посредством перечисления говорит о том, что им придается синонимичное значение, хотя можно предположить, что данное разграничение проводится с той целью, чтобы на практике употреблять их отдельно в отношении многосторонних и двусторонних договоров. Тем не менее, в данные понятия вложен неточный

смысл, поскольку в тексте определения содержится словосочетание “волевое решение сторон”, что само по себе будет означать прекращение договора на основании совместной воли сторон, в случае, например, когда договор перестал отвечать их интересам. Возможно, имеется в виду совместное решение сторон и, как результат, соответствующие положения договора о денонсации или выходе. С другой стороны, можно предположить, что эта формулировка относится к подразумеваемому праву на денонсацию, так как для реализации такого права необходимо взаимное согласие других участников или стороны договора.

Вышеизложенное позволяет сделать такие выводы:

1) терминологическая проблема поднималась еще во время Венской конференции по праву международных договоров;

2) в международной практике распространено синонимичное употребление терминов, касающихся утраты международным договором юридической силы;

3) в Законе Украины “О международных договорах Украины” наблюдается неточность в определении прекращения, поскольку оно раскрывается через термины “денонсация” и “выход”, а также в нем оставлены без внимания неволевые способы прекращения международных договоров;

4) видится вполне обоснованным изменение содержания данного определения с учетом позиций, выработанных теорией и практикой международного права, а также разграничение всех видов прекращения договора.

О. А. Поліщук, здобувач

*Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини*

ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩИХ АГРАРНИХ ЗАКЛАДАХ

Педагогічний важіль визначених принципів навчання і виховання детермінований відповідністю змісту педагогічного процесу сучасним і прогнозованим тенденціям розвитку науки в аграрній галузі.

Конкретизуємо специфічні принципи процесу формування правової компетентності майбутнього менеджера аграрної галузі в умовах університетської освіти. Йдеться передусім про універсальність як принцип, що актуалізує особливу вимогу до осмислення процесу підготовки майбутнього фахівця аграрної сфери. Ця вимога ґрунтується на багатоаспектному предметному змісті професійної підготовки та універсальності ролі

менеджера, обмеженої параметрами змісту тих правових проблем, які має клієнт, а також можливостями їх вирішення.

Поняття “універсальність” відрізняється широтою смислових значень, багатогранністю аспектів, що складають його сутність, воно співзвучне з висловом А. Макаренка про те, що “людина не виховується частинами”. У зазначеному контексті даний принцип вимагає:

усвідомлення на рівні переконань цілісності соціальної дійсності, здатності майбутнього фахівця передбачати фактори, що зумовлюють існування у клієнтів правових проблем, а також прогнозування можливої особистісно-професійної придатності;

вироблення цілісного бачення діяльності особистості, її самооцінки, визнання і усвідомлення цілісності індивідуальності клієнта, де менеджер набуває винятково важливої здатності до “вротання” в суть правових проблем;

актуалізації потреби в особистісно-професійному самовдосконаленні майбутніх фахівців, які представляють “професію захисту” через залучення в різноманітну діяльність за різними напрямками її здійснення: правова профілактика, правові послуги, правова допомога, правове обслуговування. До того ж менеджер виконує різнопланові професійні ролі захисника, адвоката, посередника-помічника, носія соціальної справедливості, консультанта, організатора правомірної поведінки клієнта, аніматора, експерта соціальних дій.

Важливим принципом професійної підготовки майбутнього менеджера виступає контекстуальність. Це мотивовано наступним: по-перше, своєрідністю професійної ролі фахівця, пов’язаної з конкретною ситуацією клієнта; неповторністю правових питань, що виникають і потребують вирішення фахівцем, для конкретного клієнта; по-друге, різноплановістю обставин, що викликають появу соціально-правових проблем клієнта, зумовлюють обґрунтований характер правового втручання фахівця, а це актуалізує важливість отримання магістрами досвіду вирішення соціально-правових завдань, ситуацій. Однак при вирішенні різних практико-орієнтованих навчальних завдань використовуються різноманітні ресурси в зазначеному контексті, тому виникає проблема педагогічно доцільного їх відбору у процесі фахової підготовки.

Інтегрованість як принцип побудови моделі процесу формування в магістрантів правової компетентності зумовлює своєрідну специфіку їх правової діяльності, яку можна відстежити в таких площинах:

перша – на всіх етапах пов’язана із вирішенням багатоаспектних правових проблем людей, що вимагають інтеграції наукових знань із різних предметних сфер (філософія, психологія, логіка, соціологія, юриспруденція, педагогіка тощо). Саме тому зміст професійної діяльності акумулює в собі елементи суміжних професій;

друга – із необхідністю впровадження інтегрованих умінь, пов'язаних одночасними діями в різних підсистемах “клієнт і соціальні інститути”, “клієнт і особистість дорослого”, “клієнт і фахівці, причетні до конкретної проблемної ситуації” та ін.

Інтеграція, зміст якої пов'язаний “з об'єднанням в ціле різнорідних частин та елементів”, забезпечує “надбудову” нових рівнів керівництва процесами стимулювання правомірних дій клієнта, оптимізації право-реалізаційної та правозахисної діяльності менеджера. Принцип інтеграції дозволяє в процесі формування правової компетентності визнати доцільним активізацію педагогічних знань, спрямованих на відновлення, заповнення, поєднання в ціле наукових знань різних предметних галузей з метою посилення їх дієвості. Вважаємо, що саме реалізація зазначеної вимоги найбільш природним чином враховує своєрідність професії захисту, інтеграцію, насамперед, педагогічних і правових знань, складає основу професійної компетентності менеджера. Додамо, що такий висновок зроблено виходячи з розуміння процесу в такому сенсі, як трактують це поняття довідкові джерела “просування”.

Модельне уявлення про процес формування правової компетентності майбутнього фахівця дозволяє не тільки спиратися на його структурно-компонентний склад, критерії та показники його прояву, а й окреслити поле функціонування – педагогічні умови, що сприяють результативності.

Починаючи з часів І. Канта, коли філософ помітив взаємозв'язок понять “причина” і “умова”, тривають дискусії щодо змісту, який доцільно вкладати в поняття “умова”. На думку С. Курлянд, коли явище викликає інше явище, то воно є причиною; а коли явище взаємодіє з іншим або іншими в процесі розвитку цілого, до якого воно належить, – воно є фактором; коли ж явище обумовлює існування іншого – є умовою.

Педагогічні довідкові джерела дозволяють визначитися в цьому плані через уточнення категорій “фактор” і “засіб”. Мова йде про два моменти: 1) кожна з наведених категорій має різний ступінь узагальнення, тобто більш широкий представляє поняття “фактор”, вужчий – “засіб”; 2) оскільки будь-який педагогічний процес є надзвичайно складним, то його осмислення як педагогічної системи обумовлює можливість того, що фактор виступає умовою для педагогічного явища іншого рівня, де умова є ініціатором інших процесів.

Методологічні орієнтири, що були покладені в основу вивчення феномену “правова компетентність”, і дослідження своєрідності процесу формування зазначеної особистісно-професійної якості майбутнього менеджера на етапі його професійної підготовки в аграрних вищих закладах зумовили пошук сукупності тих педагогічних умов, за яких можливе прогнозування стійких позитивних результатів. Конкретизуємо педагогічно

обґрунтовану сукупність визначених нами педагогічних умов формування правової компетентності майбутніх менеджерів аграрної галузі.

Усвідомлення майбутніми фахівцями на рівні переконань професійної значущості власної правової компетентності сприяє успішній правовій діяльності. Домінуючими шляхами реалізації визначеної педагогічної умови були: актуалізація гуманітарного знання в процесі засвоєння студентами нормативних навчальних дисциплін; накопичення первинного досвіду і ціннісне ставлення до правозахисної і правореалізаційної роботи в практико-орієнтованих видах навчально-пізнавальної діяльності менеджерів. Мова йде про інтерактивні форми засвоєння ними суті гуманістичних ідей на різних етапах розвитку. Як вважають деякі практики вищої школи і вчені, викладання гуманітарних дисциплін у вищій школі має спиратися на такий імператив: розглядати разом зі студентами історію ідей, концепцій, теорій як “особистісну драму, яка розігрується в конкретній історичній ситуації”. До того ж існує думка (Л. Дротянко), що розбіжності між фундаментальним і прикладним в науці багато в чому є відносними: за рахунок фундаментальних дисциплін наукова думка “йде ніби вглиб”, а за рахунок прикладних – “вшир”.

Другою педагогічною умовою є актуалізація правової грамотності майбутніх фахівців, що передбачає набуття ними системи правових знань – методологічних і нормативних, загальнотеоретичних і методичних, організаційно-технологічних. Ми виходили з тези, що знання є тим інструментом, за допомогою якого здійснюється процес формування правових уявлень студентів, завдяки яким відбувається переосмислення морально-правової та соціально-психологічної схеми світогляду, тобто те, що називають “осмисленими знаннями”. Важливим шляхом реалізації вищезгаданої умови є систематизація різновидів правових знань студентів (поняття, терміни, знання в фактах, теоріях, методах і способах правозахисної і правореалізаційної діяльності). Особлива увага приділялася здатності майбутніх фахівців приймати правові рішення і вчиняти правові дії, точно слідуючи закону. Саме поняття “інтелектуальна ініціатива” розумілося в тому сенсі, в якому воно розуміється в науковій школі Д. Богоявленської, а саме: як передумова формування інтелектуальної активності, пов’язаної з інтелектуальними здібностями і розумовою діяльністю особистості.

Третьою умовою визначаємо позитивне спілкування в підсистемах “викладач права – студент – клієнт”, “студент – практик – супервізор”, “студент – студентська академгрупа”. Мова йде про облік всіх складових спілкування: обмін інформацією (комунікативний бік спілкування), взаємодія (інтерактивний бік спілкування), сприйняття людьми один одного (перцептивний бік спілкування).

Четверта умова – розвиток рефлексивної складової взаємодії майбутнього менеджера з клієнтом через соціальне втручання в період практики. Реалізація зазначеної педагогічної умови вирішує низку завдань професійної підготовки майбутнього фахівця: активізація самоствердження, розширення життєвого і професійного досвіду, самопізнання.

Отже, втілення означеної педагогічної умови сприятиме стимулюванню особистісно-професійного саморозвитку і самовдосконалення майбутнього фахівця, без чого неможлива динаміка його правової компетентності.

Розкриваючи педагогічні детермінанти процесу формування правової компетентності майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності аграрної галузі, ми спиралися на методологічно ціннісне положення про важливість окреслення і функціонального аспекту модельного уявлення, прогностичності розробленої експериментальної моделі процесу, що досліджується.

С. О. Черновол, аспірант

*Харківський національний університет
внутрішніх справ*

ПРАВИЛА ТЛУМАЧЕННЯ ДОГОВОРУ

Необхідно відрізнити і розмежовувати правила і способи тлумачення договору. Поняття “правило” виступає як міра належної поведінки, розроблена і встановлена певним суб’єктом (суб’єктами) з метою запровадження єдиного порядку організації певної діяльності або окремих дій, єдиних вимог до поведінки учасників відносин у певній сфері. Важливою ознакою правил є те, що вони регулюють дуже вузьку сферу або досить невелике коло суспільних відносин.

Правила можна розглядати як типізований зразок визначеної поведінки, стереотип, форму завчасно змодельованої поведінки, виконуючи які можна досягти оптимальних результатів. “Правила” є вужчим поняттям, ніж “метод”, “спосіб”, “прийом”. Перші є процесуальною, процедурною підставою вказаних понять, фактично забезпечують їх реалізацію.

При тлумаченні права правила тлумачення є певними розумовими діями, за допомогою яких вдається встановити справжнє значення розглядуваного акта. У цьому аспекті цікавою видається позиція одного з корифеїв історичної школи права Савінії, який відзначав: “Тлумачення є мистецтвом, оволодінню яким сприяють наявні удосталь прекрасні зразки стародавнього і нового часів. Незрівнянно слабшим є те, що вироблене дотепер як теорія тлумачення. Ця недостатність сучасної теорії – випадко-

ва, але не слід плекати ілюзій з приводу значення подібної теорії взагалі, навіть якнайкращої, адже це мистецтво таке ж незначне, як і будь-яке інше, може повідомлятися і набуватися за допомогою правил”.

У теорії і на практиці існує низка основних правил тлумачення, які, природно, застосовуються і для тлумачення договорів. До них належать:

– терміни, що містяться у нормі, слід розуміти в їх звичайному значенні і з урахуванням контексту. При цьому треба враховувати, що спеціальне значення може бути надане терміну лише у тому випадку, якщо встановлено, що таким був намір сторін;

– правило спеціальної норми /закону/ (*lex specialis*) є загальним принципом права, який свідчить, що тлумачення повинне впливати з пріоритету застосування спеціальних норм перед загальними. Це правило достатньо широко застосовується в судовій практиці. Крім того, кожен спосіб (прийом) тлумачення має свої особисті правила. Наприклад, сучасний граматичний спосіб тлумачення складають два види правил: 1) загальноприйняті правила літературної мови, які використовував правотворчий орган у процесі закріплення своєї волі в нормативно-правовому акті; 2) специфічні мовні правила, сформульовані з урахуванням специфіки юридичного тексту і стилістики нормативно-правових актів.

У лексичному способі тлумачення С. В. Васильовський виділяв сім правил: 1) якщо в самому законі вказано, в якому значенні вжите яке-небудь слово, то саме в такому значенні воно і повинно розумітися; 2) словам має бути надане те значення, в якому вони вживалися під час написання закону; 3) при з'ясуванні значення слів потрібно мати на увазі особливості місцевого діалекту, якими автор міг скористатися; 4) словам слід надавати значення, яке з ними пов'язується певним колом осіб (тими особами, на яких поширюється відповідна норма); 5) слова мають тлумачитися не окремо, а в сукупному зв'язку, бо значення кожного слова залежить також і від контексту, в якому воно застосовується; 6) словам слід надавати відтінки, які відповідають стилю автора; 7) у разі сумніву в значенні полісемічного слова перевага повинна надаватися загальноживаному значенню, а широкому – над вузьким.

На доктринальному рівні вчені схильні ототожнювати способи (прийоми) тлумачення з правилами. Тлумачення договору має свої особливості, проте і правила тлумачення договору також мають свої особливості, обумовлені правовою природою та змістом цієї форми комунікативної взаємодії і специфічної форми права.

У Великій Британії кожен спосіб тлумачення договорів має свої правила. Так, правило буквального тлумачення, вживане і для тлумачення закону, свідчить: “якщо закон (договір) не містить неясностей, словам, з

яких складається текст закону, слід надавати їх звичайний зміст і значення, незважаючи на те, що це може поставити суд в складне становище з погляду вимог права і справедливості”.

Певними особливостями відрізняються правила тлумачення договорів, прийнятих у міжнародній практиці. Вельми цікаві підходи до застосування правил тлумачення містять Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА), розроблені Міжнародним інститутом уніфікації приватного права (УНІДРУА). У цьому документі питанням тлумачення присвячено окрему главу (ст. 4.1-4.8). І хоча вона ще рідко використовується у вітчизняній комерційній практиці і не є джерелом права, цей документ отримав високу оцінку фахівців, оскільки розроблені в ньому принципи “передбачають рішення, збалансовані з погляду найраціональнішої моделі поведінки контрагентів з комерційних операцій”.

Аналіз наведених прикладів дозволяє зробити висновок, що правила, які використовуються при тлумаченні комерційних угод, є обширнішими, детальнішими і ґрунтовнішими, ніж це передбачається нормами українського законодавства.

З М І С Т

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ.....	3
Шутак І.Д. Комаров В.В.	Юридична техніка: доктринальні аспекти..... 3 Основоположні проблеми вищої юридичної освіти у парадигмі компетентнісного підходу... 7
Панов М.І.	Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення..... 12
Луць Л.А. Рабінович П.М.	Роль юридичної техніки у правотворчості..... 15 Правова аргументація як інтелектуальний простір використання юридичної техніки й технології (спроба концептуальної характеристики).. 18
Стратонов В.М.	Сучасний стан визначення оціночних понять і термінів у кримінальному процесуальному законодавстві..... 21
Онищук І.І.	Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні аспекти..... 27
Гусарев С.Д.	Роль юридико-технічних знань у професійній діяльності юриста..... 30
Секція 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ.....	34
Дідич Т.О.	Юридична техніка як предмет наукового пізнання: проблеми і перспективи розвитку..... 34
Демидова Л.М. Кельман М.С.	Юридична техніка: методологічний аспект..... 38 Становлення та перспективи розвитку методології юридичної аргументації..... 42
Гураленко Н.А.	Мовні й логічні підстави юридичної аргументації..... 44
Біля-Сабаш І.О.	Основні теоретико-правові підходи до розуміння юридичної техніки..... 48
Легін Л.М.	Якість нормативно-правового акта: поняття та критерії..... 50
Подорожна Т.С.	Законотворчі помилки як чинник дестабілізації правового порядку..... 53
Дзейко Ж.О.	Особливості законодавчої техніки як виду юридичної техніки: загальнотеоретичні аспекти..... 56
Пивоваров В.М.	Мова права як один із головних засобів юридичної техніки..... 59

Дудаш Т. І.	Мова як засіб правової аргументації: до питання про лексичний склад мови права.....	62
Бойко Г.І.	Юридична конструкція як форма юридичного мислення.....	66
Любченко М.І.	Взаємозв'язок мови і права: окремі аспекти.....	69
Кабальський Р.О.	Правова нормативність як засіб юридичної техніки.....	72
Заморська Л.І.	Термінологізація правових норм: загальнотеоретичний зміст.....	76
Криницький І.Є.	Про обов'язковість преамбули як елементу кодифікаційної техніки.....	79
Гиляка О.С.	Роль юридичної техніки в підготовці юридичних документів.....	83
Смородинський В.С.	Використання засобів юридичної техніки в адвокатській діяльності.....	86
Мануїлова А.І.	Техніка тлумачення норм права.....	89
Секція 2. ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ.....		93
Луцький А.І.	Мета та завдання вивчення дисципліни “Юридична техніка”.....	93
Чаплик О.І.	Методика викладання навчальної дисципліни “Юридична техніка” для студентів ВНЗ України юридичного профілю.....	96
Косович В.М.	Методика формування знань та навиків з юридичної техніки у студентів-правників.....	99
Мацькевич М.М.	Юридична техніка регламентації конституційних культурних прав і свобод.....	102
Капліна О.В.	Роль тлумачення норм кримінального процесуального права в забезпеченні законності правозастосовної діяльності.....	105
Шутенко О.В.	Юридическая судебная техника: системный подход.....	108
Веліканов С.В.	Проблеми вдосконалення та уніфікації термінології щодо електронних пристроїв у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України.....	112
Пащенко О.О.	Значення юридичної техніки для встановлення соціальної обумовленості норм кримінального права.....	116

Киндюк Б.В.	Применение методов количественной индикации законодательных актов.....	120
Пономаренко Ю.А.	Застосування правил юридичної техніки при побудові санкцій кримінального закону.....	123
Печений О.П.	Проблеми юридичної техніки в сучасному цивільному праві.....	126
Григор'єва Х.А.	Напрями новелізації кооперативного законодавства України.....	128
Іванський Р.Д.	Системний спосіб тлумачення правових норм (тлумачення-роз'яснення положень ст. 293 ЦПК України та проблема його реалізації в правозастосуванні).....	131
Артикуца Н.В.	Мова права в системі фахово-лінгвістичної підготовки правників і нормопроектувальників.....	135
Любченко О.О.	Мова конституційного законодавства: окремі аспекти.....	139
Липко І.П., Черноватий Л.М.	Стратегії майбутніх фахівців із міжнародного права при перекладі професійно орієнтованих текстів англійською мовою.....	142
Старинець К.О.	Порівняльно-правовий аналіз юридичної техніки та підходів до конструювання переддоговірної відповідальності.....	146
Пономаренко О.М.	Сучасний стан та перспективи нормативного регулювання сімейних договорів.....	148
Комарова Т.В.	Особливості застосування методів тлумачення норм права Судом Європейського Союзу.....	151
Прохазка Г.А.	Використання прийомів юридичної техніки при тлумаченні міжнародних договорів.....	154
Трояновський О.В.	Юридическая техника конструирования положений об освобождении от договорной ответственности: сравнительно-правовой анализ.....	157
Борт О. П.	Юридична техніка встановлення договірної статуту: окремі аспекти.....	160
Кононенко Д.Ф.	Юридическая техника формирования понятия “экономические санкции”.....	162
Ващенко В.А.	Проблемы терминологии, относящейся к прекращению международных договоров.....	165
Поліщук О.А.	Зміст формування правової компетентності майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у вищих аграрних закладах.....	168
Черновол С.О.	Правила тлумачення договору.....	172

Наукове видання

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ

*Тези доповідей та повідомлень
учасників науково-практичної
конференції*

(м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 року)

*За редакцією професорів
В. В. Комарова та І. Д. Шутака*

Редактори: *В. В. Арнаутова,
О. І. Борисенко,
Л. М. Рибалко,
Л. В. Русанова*

Комп'ютерна верстка: *А. В. Старжинської,
Л. П. Лавриненко*

Поза планом

Підп. до друку 07.09.2015. Формат 70x100^{1/16}. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Ум. друк. арк. 6,87. Облік.-вид. арк. 4,9. Вид. № 476.
Тираж 200. прим.

Редакційно-видавничий відділ
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.
